

MATIRHISELO YA TINDZIMIKATSANO ETIHOFSINI TA VATIRHELAMFUMO HI
KU KONGOMISA EKA YIN'WANA YA TINDZAWULO TA MFUMO
EXIFUNDZENINKULU XA LIMPOPO

(THE USE OF TRANSLANGUAGING AT THE PUBLIC WORK-PLACE: A CASE OF
A GOVERNMENT DEPARTMENT IN THE LIMPOPO PROVINCE)

HI

CHAUKE TSAKANI PORTIA

NOMBORO YA XICHUDENI: 18016780

XITSALWANA XA DIGIRI YA MASITASI

EKA DYONDZO YA XITSONGA

EHANSI KA

FAKHALITI YA SWA MAHANYELO YA VANHU, TISAYENSE TA SWA VANHU NA
DYONDZO

EKA NDZAWULO YA TINDZIMI TA XIAFRIKA

YUNIVHESITI YA VENDA

THOHOYANDOU, LIMPOPO, AFRIKA-DZONGA

MULAVELERI: DKD. M.J BALOYI

MULAVELERIKULONI: DKD. M.C HLUNGWANI

LEMBE: 2022

XIHLAMBANYO

Mina, **Tsakani Portia Chauke**, Nomboro ya Xichudeni, **18016780** ndza hlambanya leswaku ndzavisiso lowu wa **Matirhiselo ya Tindzimikatsano eTihofisini ta Vatirhelamfumo hi ku kongomisa eka yin'wana ya Tinzawulo ta Mfumo eXifundzeninkulu xa Limpopo, (The use of translanguaging at the public work-place: A case of a Government Department in the Limpopo Province)** i ntirho wa mina lowu tumbuluxiweke no tsariwa hi mina naswona a wu si tshama wu yisiwa eka yunivhesiti leyi kumbe yin'wana hi xikongomelo xa ku kuma digiri kumbe tidyondzo to karhi. Mitirho hinkwayo leyi ndzi yi tirhiseke yi kombisiwile hi ndlela leyi faneleke eka nongonoko wa tibuku leti tirhisiweke hi ku landza milawu na maendlelo ya kona.

Nsayino *TP Chauke*:

Siku: 06/04/2022

DECLARATION

I, Tsakani Portia Chauke, Student Number 18016780, declare that **Matirhiselo ya Tindzimikatsano eTihofisini ta Vatirhelamfumo hi ku kongomisa eka yin'wana ya Tinzawulo ta Mfumo eXifundzeninkulu xa Limpopo (The use of translanguaging at the public work-place: A case of a Government Department in the Limpopo Province)**, is my own work and has not previously been submitted, in any form, whatsoever, to this or any other institution for any degree or examination purposes. All the sources that I have used or quoted have been indicated and truly acknowledged by means of the prescribed procedures and references.

Signature: *TP Chauke*

Date: 06/04/2022

NKOMISO

Vuhlanganisi byo tsana hikokwalaho ka ko siveriwa hi ririmi kumbe nkala-amukelo wa ririmi ro karhi ku nga tswala phakelo wa vukorhokeri byo tsana. Xikongomelokulu xa ndzavisiso lowu i ku valanga ku tirhisiwa ka tindzimikatsano etihofisini ta vatirhelamfumo hi ku kongomisa eka ndzawulo ya mfumo eXifundzenikulu xa Limpopo laha mulavisisi a tirhaka kona. Tindzimikatsano ti ringanela kahle eka ndzawulo leyi ndzi tirhaka kona naswona ti hlawulekisiwa hi nkhwangulatilo wa tindziminyingi lowu katsaka nxevo wa tindzimi, vuhundzuluxeri na tindzimikatsano. Nxevo wa tindzimi na vuhundzuluxeri swi voniwa kuri nhlamulo ku tlula matshalatshala lama kunguhatiweke. Tindzimikatsano eka xiyimo xa tindzimi ta tinxakaxaka ku fana ni le ka ndzawulo leyi ndzi tirhaka eka yona mina mulavisisi yi na vuswikoti byo hlanganisa vuhlanganisi hi tindlela to enerisa na ku tisa ntokoto lowu hanyeke eka muphakeri wa vukorhokeri na mukorhokeriwa havambirhi. Ndzavisiso wu lava ku tekela enhlokweni tindzimikatsano tanihi ndlela yo nyika matirhiselo lama kunguhatiweke na ku landzeleleka ka ririmi ra mukorhokeriwa loyi a dingaka vukorhokeri ku suka ehofini ya vatirhelamfumo leyi hlamuseriwaka hi ririmi leri tirhisiwaka ngopfu ku fana na Xinghezi. Wu kambisisa loko swi nga koteka kuva mfambelano xikarhi ka tindzimi timbirhi ku nga ta muphakeri wa vukorhokeri na mukorhokeriwa. Havambirhi va hlohloteriwa ku tirhisa tindzimi ta vona ehofisini ya mfumo tanihi vatekaxiave lava tirhisanaka na ku tirhisiwa hi ndlela leyi faneleke ku kondletela ntwanano na ku hlohlotela vutivi lebyi faneleke eka rixaka ra tinxakaxaka leri tshunxekeke. Maendlelo ya ndzavisiso wa ku endla wu ta tirhisiwa eka maendlelo yo dzhika ya tindzimi na matirhiselo ya tindzimi ta muphakeri wa vukorhokeri na mukorhokeriwa hi xikongomelo xo hlukukisa maendlo ya tindzimi mantshwa ku humelerisa swa bindzu na vutivi lebyi faneleke.

Marito ya nkoka: Tindzimikatsano, Soxiyolingwisitiki, Nxevotindzimi, Ririmi, Tindziminyingi.

ABSTRACT

Poor communication due to language barriers or non-acceptance of a particular language can result in poor service delivery. The main aim of this study is to explore the use of translanguaging at public workplaces with specific reference to a government department in Limpopo Province at which the researcher is employed. Translanguaging fits within the very department which I am employed as a researcher; and is characterised by a spectrum of multilingualism which include code-switching, translation and translanguaging. Code-switching and translation are seen to be responsive rather than planned strategies. Translanguaging in a multilingual context such as the department in which I am employed has a potential to bridge communication in nuanced ways and bring about a healthy experience for both the service provider and the client.

The study aspires to consider translanguaging as a means of providing planned and systematic use of the client's language seeking service from a public office that is described by a dominant language, such as English. It investigates possibilities that will allow for fluid movement between the two languages, the service provider's and the client's. The two are encouraged to bring their languages at the public office as participants that cohabit and used in an organised manner to mediate understanding and encourage appropriate knowledge in a democratic multilingual society. Action research method is applied to engage in complex discursive language practices and use of the languages of both the service provider and the client in order to develop new language practices to communicate business and appropriate relevant knowledge.

Keywords: Translanguaging, Sociolinguistics, Code-switching, Language, Multilingualism.

Swikhenso

Eka Xikwembu, mutumbuluxi wa tilo na misava na hinkwaswo leswi nga eka yona ndzi vula tano ndzi ri vito ra wena a ri dzunisiwe! Hinkwaswo leswi ndzi nga swi fikelela a ku nga ri vutlhari bya mina, kambe i tintswalo na rirhandzu ra wena. Ku khensa ka mina a ku hetiseki loko ndzo tsandzeka ku khensa valeteri lava ndzi kombeke rirhandzu hi ku ndzi letela, va nga ndzi heleli mbilu hambiloko ndzi pfa ndzi koka milenge. Ndzavisiso lowu wu ololokile na ku langutiseka kahle hikwalaho ka vuleteri bya vona. Dokodela M.J. Baloyi na Dokodela M.T Babane, a ndzi na marito lawa ndzi nga humeselaka vutitwi bya mina hinkwabyo ehandle, hi leswi mi ndzi endleleke swona. Hosi a yi mi engetele masiku ya ku hanya, pfunani rixaka na ku kurisa Xitsonga xi ndlandlamuka ku ya emahlweni.

Eka wena rimbambu ra mina, Mkhacani Thomas Chauke, ndzi titwa ndzi ri wa nkateko ku va ndzi kumile nuna wa rirhandzu ro fana na ra wena.

XIKOMBAVUNDZENI

Vuxokoxoko	Pheji
NDZIMA YA 1: MANGHENELO EKA NDZAVISISO	9
1.0 Manghenelo	9
1.1 Matimundzhaku ya Ndzavisiso	10
1.2 Xitatimente xa Xiphiso	11
1.3 Nsusumeto wa Ndzavisiso	12
1.4 Nkoka wa Ndzavisiso	13
1.5 Swikongomelo swa Ndzavisiso	13
1.5.1 Xikongomelokulu	13
1.5.2 Swikongomelotsongo	13
1.6 Swivutiso swa ndzavisiso	13
1.7 Tindhlamuselo ta matheme	14
1.7.1 Tindziminkatsano	18
1.7.2 Nxevotindzimi	17
1.7.3 Bayilitheresi	18
1.7.4 Thiransilitheresi	19
1.7.5 Hundziso wa ririmi	20
1.7.6 Vuswikoti bya ririmi	20
1.7.7 Maqhinga yo Dyondza	20
1.7.8 Ririmi	22
1.8 Ku hambana xikarhi ka tindziminkatsano na nxevotindzimi	22
1.9 Maavanyiselo ya tindzima	22
1.10 Nkatsakanyo wa ndzima	23
NDZIMA YA 2: NKAMBISISO WA MATSALWA	23
2.0 Manghenelo	23
2.1 Tikhonsepe ta matirhiselo leti tirhisiweke eka nkambisiso wa matsalwa	23
2.1.1 Maqhinga yo Dyondza ya Machudeni	23
2.1.2 Tipholisi ta Ririmi eSwikolweni	24
2.1.3 Ntirhisano wa Xiakhademiki	24
2.1.4 Maqhinga ya Tindziminkatsano	24
2.1.5 Ndhawu ya mulavisisi	25
2.2 Thiyori ya ndzavisiso	26
2.3 Milavisiso leyi endlweke mayelana na nhlokomhaka	34
2.4 Nkatsakanyo wa ndzima	34
NDZIMA YA 3: MAENDLELO NA DIZAYINI YA NDZAVISISO	34
3.0 Manghenelo	34
3.1 Maendlelo ya ndzavisiso	34
3.1.1 Sampulu ya vatekaxiave eka ndzavisiso	36
3.1.1.1 Vaamukeri	37
3.1.1.2 Vaofisiri va mafambiselo ya le xikarhi	38
3.1.1.3 Vaofisirinkulu va mafambiselo	38

3.1.1.4	Vatokoti va swa tindzimi (ku katsa ni vadyondzisi va Xitsonga)	3838
		39
3.1.2	Mahlengeletelo ya mahungu	39
3.1.2.1	Ku xiyaxiya ehofisini	39
3.1.2.2	Nhlokohliso wa vatekaxiave	41
3.2	Tinxaka ta timhakambisi leti hlengeleteweke	41
3.2.1	Nxiyaxiyo wa le hofisini	42
3.2.2	Nhlokohliso wa vaofisiri na vatokoti va tindzimi	42
3.2.3	Ku tsala tinotsi	42
3.3	Ntiyisiso, Ntirhiseko na Vutshembeki bya Ndzavisiso	43
3.4	Milawu ya matikhomelo eka Ndzavisiso	43
3.5	Switsandzekisi, Mindzilekano, na Swiehleketelwa swa Ndzavisiso	44
3.6	Nkatsakanyo wa Ndzima	
	NDZIMA YA 4: KU ANDLARIWA NO XOPAXOPIWA KA MAHUNGU YA NDZAVISISO	45
4.0	Manghenelo	45
4.1	Ku hlengeleta vuxokoxoko	45
4.1.1	Ndhawu ya ndzavisiso	45
4.1.2	Matshamelo ya ndzawulo	45
4.1.3	Xiyimo xa vaakatiko	46
4.1.4.4	Vatokoti va swa tindzimi (ku katsa ni vadyondzisi va Xitsonga)	47
4.2	Tendzo to nghenelela	47
4.3	Ku xopaxopiwa timhakambisi leti hlengeleteweke	47
4.3.1	Vuhleri bya timhakambisi	47
4.3.1.1	Vuhlkeri bya timhakambisi ku suka eka vaamukeri	56
4.3.1.2	Vuhleri bya timhakambisi ku suka eka vaofisiri va mafambiselo ya le xikarhi	56
4.3.1.3	Vuhleri bya timhakambisi ku suka eka vaofisirinkulu va mafambiselo	64
4.3.1.4	Vuhleri ku suka eka vatokoti va swa tindzimi	74
4.7	Nkatsakanyo wa ndzima	87
	NDZIMA YA 5: NGHIMETO WA NDZAVISISO	88
5.0	Manghenelo	8891
5.1	Nkatsakanyo wa ndzavisiso	94
5.1.1	Xivutiso xa Ndzavisiso xa 1	95
5.1.2	Xivutiso xa Ndzavisiso xa 2	96
5.1.3	Xivutiso xa Ndzavisiso xa 3	96
5.1.4	Xivutiso xa Ndzavisiso xa 4	97
5.1.5	Xivutiso xa Ndzavisiso xa 5	100
5.1.6	Xivutiso xa Ndzavisiso xa 6	100
5.1.7	Xivutiso xa Ndzavisiso xa 7	101
5.1.8	Xivutiso xa Ndzavisiso xa 8	103
5.1.9	Xivutiso xa Ndzavisiso xa 9	

5.1.10 Xivutiso xa Ndzavisiso xa 10	106
5.2 Mikumisiso	107
5.3 Xiave xa ndzavisiso lowu eka miri wa vutivi	107
5.4 Swipimelo swa ndzavisiso	109
5.5 Nkoka na ntirho wa tindziminkatsano	109
5.6 Mahetelelo na swibumabumelo	112
5.6.1 Mahetelelo	112
5.6.2 Swibumabumelo	116
5.7 Nkatsakanyo wa ndzimana	
Tibuku leti tirhisiweke	

NDZIMA YA 1: MANGHENELO EKA NDZAVISISO

1.0 Manghenelo

Ndlandlamuko wa tindziminyingi wu koka rinoko ra valavisisi na valeteri hambi vatirhelamfumo ku tumbuluxa tindlela to hambanahambana to burisana hi tona etihosini. Namuntlha swi nga koteka ku va vatirhelamfumo tanihi vaphameri va vukorhokeri na vakorhokeriwa va tinxakaxaka va dyondza dyondzo yo karhi hi ririmi leri va hlanganaka eka rona, kambe va tlhela va teka goza ro ndlandlamuxa ntwisiso wa vona hi ku burisana hi vuenti va ri karhi va tirhisa tindzimi ta vona. Hi ndlela yin'wana mukorhokeriwa un'wana na un'wana u andlala miehleketo ya yena ehenhla ka vukorhokeri lebyi a lavaka ku endleriwa byona bya siku kuri hava nghenelelo wa ririmi rimbe. Ehofisini ya vatirhelamfumo ku hundzuka xihlovo xa vutivi eka vakorhokeriwa va tindzimi timbe ku dyondza tindzimi ta van'wana. Ku tirhisiwa ka tindziminkatsano swi nga tisa vukorhokeri eka vaakatiko na nhluvuko eka tindzimi ta xintima leti khale ti pfumaleke nkateko wo ndlandlamuka.

1.1 Matimundzhaku ya Ndzavisiso

Ku na ku anama ka switirhisiwa swa nhluvukiso wa tindzimi leswi Afrika-Dzonga ri nga swi tumbuluxa hi mpfhuka ka ku tswariwa ka mfumo wa xidemokirasi. Tindzimi ta khumen'we ta ximfumo ta Afrika-Dzonga ti nga ha tshemberiwa eka tona tanihi masungulo lama nga ta heta nkarhi wo leha wa ku simeka, ku tumbuluxa milawu na ntshamiseko wa tona. Mivuyelo wa endlelo leri ku tava tindzimikatsano eka swivandla swo dzondzela no tirhela eka swona. Nxevo wa tindzimi na swiphemu swin'wana swa nkatsano wa tindzimi swi twisisiwa kuri ku tlhelela endzhaku na ku ya emahlweni ku suka eka ririmi rin'wana ku ya eka rin'wana. Maendlelo lawa ya tirhisiwile hi vadyondzisi ku tiyisisa ku dyondzisiwa ka tindzimi to engetela. Hambiloko maendlelo lawa ya nga pasisiwa hi ku landza nawu eka vuxikolara byo dyondzisa ririmi, vadyondzisi va tirhisa nxevo wa tindzimi masiku hinkwawo. Kambe kuva ntsena ni matikhomelo lawa ya xilingwisitiki yo tirhisiwa ku dyondzisa machudeni ya tindzimi letitsongo laha maendlelo lawa ya lweriwaka swinene.

Afrika-Dzonga i tiko ra tindziminyingi leri nga na tipholisi to hlaya leti tswaleke ku tekeriwa enhlokweni ximfumo ka tindzimi to hambanahambana. Tanihi tiko hi na Vumbiwa bya Riphabiliki ra Afrika-Dzonga (RSA, 1996) lebyi ro sungula endzhaku ka nhlawulo wa xidemokirasi wa 1994 byi nyikeke xiyimo xa ximfumo eka tindzimi ta nkaye ta xintima leti vulavuriwaka hi vunyingi bya vaatiko va tiko. Vuxokoxoko bya Tinhlayonhlayo ta Vanhu ta 2011 byi kumbetela leswaku nhlayo ya vanhu yi kwalomu ka mamiliyoni ya 52 leyi 79.2% ku nga Maafrika ya xiviri (Statistics South Africa, 2012). Ku tekeriwa enhlokweni ka tindzimi ta xintima i khale swi languteriwile.

Eka xiyenge xa dyondzo tipholisi leti nga kona na swileriso swi katsa Pholisi ya Ririmi eka Dyondzo (Department of Education (DoE) 1997); Nawu wa Dyondzo ya le Henhla (RSA 1997); Pholisi ya Ririmi ya Dyondzo ya le Henhla (DoE 2002); Nawubisi wa Tindzimi ta Afrika-Dzonga (RSA, 2011); na Nawu wa Nomboro ya 12 wa Matirhiselo ya Tindzimi ta Ximfumo (RSA, 2012). Ku engetela eka milawu leyi boxiweke ku na tipholisi ta tindzimi ta swikolo na tiyunivhesiti ku vona leswaku tipholisi leti ta simekiwa ku sukela kwale hansi. Tipholisi leti hinkwato hi ku hambana ka tona ti tekela enhlokweni na ku tshembisa ku tlakusa tindzimi ta xintima tanihi tindzimi ta vuhlanganisi, ku dyondzisa na ku kambela eka Dyondzo. Leswi swi hlamarisaka Xinghezi lexi vulavuriwaka hi 8.2% wa rixaka tanihi ririmi ra le kaya leri kumekaka ri ri ririmi leri fambaka emahlweni eka swa vuleteri bya swa Dyondzo eAfrika-Dzonga. Hi rona ri tirhisiwaka tanihi ririmi ro dyondza no dyondzisa hi rona. Leswi swi seketeriwa no tiyisisiwa hi Webb (2013) loko a kombisa leswaku swi khomisa tingana ku vona xiyimo xa ririmi hambiloko vantima va kumile ntshunxeko ni kuva vona va nga malembelembeni ya swa tipolitiki ni vurhangeri eka Afrika-Dzonga wa xidemokirasi. Leswi swi veka nxungeto eka timhaka ta ndlandlamuxo na nhluvukiso wa tindzimi ta xintima. Ku hluleka ka mfumo ku cinca ku tirhisiwa ka tindzimi ta xintima swi kombisiwa hi Mwindana na Van der Walt (2015) kuri ku tsana lokukulu ka vurhangeri bya mfumo. Ku tsan'wiwa ka tindzimi ta xintima ku seketeriwa hi xiviko xa CHE (2013) lexi boxaka leswaku ndzingano eka swa tindzimi i norho ntsena.

1.2 Xitatimente xa Xiphiso

Hi ku landza matimu, tiphurogireme ta tindzimibirhi hi ntolovelo ti hlohloterile ntivo wa tindzimi timbirhi ta tindzimi to tala laha ririmi ro engetela ra vumbirhi ri va ri

engeteriwile eka ririmi ro sungula. Hambiswiritano, eka vanhu va tindzimi letitsongo, swikolo swi hetelela swi landzelela nkalativo wa tindzimibirhi, laha ririmi ra le kaya ra n'wana ri tshikiwaka kumbe ku tsan'wiwa. Kambe hikokwalaho ka mbuyelo wa mpfuxelelo wa rixaka ra xintu na swilaveko swa mitlawa leyitsongo timfanelo ta vona ta ximunhu eka hafu ya vumbirhi ya malembe-dzana ya vumakumembirhi, tidyondzo ta tindzimi timbirhi yi vile ndlela yo hlulukisa ntivo wa tindzimibirhi wa vanhu va tindzimi ta le hansi ngopfungopfu mitlawa leyi tokoteke nsukelo wa ririmi na lahleko wa ririmi hikokwalaho ka mbuyelo wa madyondzele ya ku tirhisa ririmi rin'we. Eka pfuleleni dyondzo ya nhlulukiso wa ntivo wa tindzimibirhi wa hinkwavo, ku vile na muxaka wo hambana wa ntivo wa tindzimibirhi lowu nga tumbuluka, lowu a wu nga tshameri ku xixima midzilikano ya swa vumunhu na tipolitiki leyi tumbuluxiweke exikarhi ka tindzimi. Lowu i muxaka ya ntivo wa tindzimibirhi lowu Garcia (2009) a wu vuleke ntivo wa tindzimibirhi wa matimba swinene naswona leswi simekiweke kumbe ku nyikiwa matimba swi vuriwaka tindzimikatsano. Nchavo hileswaku ririmi ra mfumo kumbe ra rixaka ri ta "thyakisiwa" hi ririmi rin'wana. Na kona swikolara swi tsarile kumbe ku hlayisa hi ku tsala hilaha vadyondzisi va tshamelaka ku cincacinka tindzimi ku endla nhlamuselo leyi twisisekaka eka machudeni loko va dyondzisiririmi ra vakolonyi kumbe leri tirhisiwaka ngopfu, (Lin & Martin 2005).

Eka dyondzo ya Xitsonga mulavisisi a nga si kuma ndzavisiso lowu endliweke hi ku koxometa lowu kanelaka *translanguaging* hi vuenti. Mpumaleko wa mulavisiso ya muxaka lowu wu nga endla leswaku rixaka leri taka ri nga tekeli enhlokweni *translanguaging* mayelana na ku hlulukisa ririmi ra Xitsonga hi ku kongomisa. Nakambe leswi ririmi ri tshamaka riri karhi ri cinca, swin'wana swi nga hetelela swi nyamalala loko swi nga tsariwangi ehansi hi xivumbeko xa ndzavisiso wa xiakhademiki.

1.3 Nsumeto wa Ndzavisiso

Ndzi susumetiwiwe ku endla ndzavisiso lowu hi ku tekela nhlokweni switirhisiwa swa xintu swa xilingwisitiki swa vatirhelamfumo na vakorhokeriwa. Vatirhelamfumo loko va phamela vukorhokeri eka tindzawulo to hambanahambana ta mfumo a va tekeli enhlokweni tindzimi ta xintu kuri ti nga va ni xiave lexikulu eku humelerisiweni ka vukorhokeri byo karhi. Hi ndlela yin'wana mphakelo wa vukorhokeri wu nga humelela

hi ku tirhisa Xinghezi tanihi ririmi ra xihofisi kun'we ni tindzimi ta vakorhokeriwa. Xn'wana lexi nga ndzi susumeta i mhaka ya ku va ndzi vonile nkoka wa leswaku tindzimikatsano ti nga tisa nhluvukiso eka ririmi ra Xitsonga. Tindzimikatsano ti pfumelela vatirhelamfumo kana ku antswisa mphakelo wa vukorhokeri hi ku tirhisa tindzimi ta vona. Eku ku heteleleni swi ta vuyerisa vatirhelamfumo na vakorhokeriwa kuva na ntwisiso wo antswa wa vukorhokeri hi ku tirhisa tindzimi hinkwato leti vakorhokeriwa va vulavulaka tona. Mutirhelamfumo u tava eka xiyimo xo tiva tindzimi ta vakorhokeriwa kasi vakorhokeriwa na vona va ta dyondza ni ririmi/tindzimi ta mutirhelamfumo/vatirhelamfumo.

1.4 Nkoka wa Ndzavisiso

Ndzavisiso lowu wu ta engetela vutivi eka dyondzo ya soxiyolingwisitiki hi ku angarhela hi ku va wu engetelela mianakanyo yintshwa ehenhla ka tindzimikatsano. Ntirho lowu wu ta pfuna swinene vatirhelamfumo na vakorhokeriwa ku tiva no twisisa tindzimi leti hi nga tirhisiwaka ku antswisa xiyimo xa vukorhokeri. Hi ndlela yin'wana, tindzimi leti voneriwaka ebondhleleni ti ta havaxeriwa matimba hikuva vinyi va tona va titirhisa ku burisana hi vukorhokeri bya siku na siku kuri ku papalatiwa no sivela ku tirhisa vuhundzuluxeri. Leswi swi ta endle leswaku tindzimi ti havaxela matimba no tirhisiwa hi ku olova. Hileswaku vatirhelamfumo na vakorhokeriwa va ta tiphina hi ku kuma mahungu hi tindzimi to hambanahambana ivi swi byala moya wo hisekela ku tiva tindzimi ta van'wana. Swin'wana hileswaku vaakatiko va vona nkoka ni mihandzu ya mfumo wa xidemokirasi. Ndlamuko na nhluvukiso wa tindzimi ta xintima wu ta tisa ku titshemba eka munhu un'wana na un'wana. Vanhu vo tala va hluleka ku vutisa swivutiso swa nkoka mayelana na vukorhokeri hikokwalaho ka tindzimi leti titirhisiwaka etihofisini leti va nga riki ni vutivi byo hetiseka ehenhla ka tona. Mpfumaleko wa ku titshemba hambi kuri eka vatirhelamfumo ehenhla ka tindzimi ta xihofisi leti va boheleriwaka ku titirhisa hikuva ti tekiwa kuri tona tindzimi ta vuhlanganisi.

Xin'wana xa nkoka hi ndzavisiso lowu i nhluvukiso wa marito kumbe theminoloji. Vavulavuri va tindzimi to hambanahambana va ta kuma vutivi byintswa hi tlhelo ra theminoloji. Vatirhelamfumo na vakorhokeriwa va ta vuyeriwa hi ku tiva no tirhisa tindzimi tin'wana leti khale a va tinyenyemuka.

1.5 Swikongomelo swa Ndzavisiso

1.5.1 Xikongomelokulu

Xikongomelokulu xa ndzavisiso lowu i ku twisisa hi vuenti ku tirhisiwa ka tindzimikatsano eka swivandla swa ntirho wa mani na mani hi ku kongomisa eka yin'wana ya tindzawulo ta mfumo eXifundzeninkulu xa Limpopo. Hi ndlela yin'wana, ndzavisiso lowu wu langutisisa hi vuenti nkoka ni ku pfuna ka tindziminkatsano eswivandleni swa mitirho.

1.5.2 Swikongomelotsongo

Ku humelerisa Xikongomelokulu xa ndzavisiso mulavisisi u ta tirhisa swikongomelotsongo swa ndzavisiso leswi landzelaka:

- (a) Ku valanga tipatironi ta tindzimikatsano hi nkarhi wa phakelo wa vukorhokeri.
- (b) Ku xopaxopa muxaka wa mitlhontlho leyi tokotiwaka hi nkarhi wa tindzimikatsano tanihiloko ti ri na ntshikelelo exikarhi ka vuxaka bya muphakeri wa vukorhokeri na muamukeri wa vukorhokeri.
- (c) Ku lavisisa tindlela to tirhana na switandzhaku swa ku tirhisa tindzimikatsano eka nhluvukiso wa Xitsonga.
- (d) Ku valanga hilaha tindzimikatsano ti kotaka kumbe ku sivela ku endla nhlamuselo eka maendlelo ya mitlawa leyimbirhi ya vanhu.

1.6 Swivutiso swa ndzavisiso

Swikongomelotsongo leswi nga laha henhla swi nga fikeleriwa hi ku tirhisa swivutiso swa ndzavisiso leswi landzelaka:

- (a) Xana hi tihi tipatironi ta tindzimikatsano hi nkarhi wa mphakelo wa vukorhokeri?
- (b) Xana i muxaka wihi wa mitlhontlho leyi tokotiwaka hi nkarhi wa tindzimikatsano tanihiloko ti ri na ntshikekelo exikarhi ka vuxaka bya muphakeri wa vukorhokeri na muamukeri wa vukorhokeri ke?
- (c) Xana hi tihi tindlela ta ku tirhana na switandzhaku swa ku tirhisiwa ka tindziminkatsano eka nhluvukiso wa Xitsonga?

(d) Xana tindziminkatsano ta swi kota kumbe ku sivela njhani ku endla nhlamuselo eka maendlelo ya mitlawa leyi mimbirhi ya vanhu?

1.7 Tindhlamuselo ta matheme

Eka xiyenge lexi ku ta nyikiwa tindhlamuselo ta matheme hi ku landza ndzavisiso lowu nga eku endliwa. Matheme lama ya ta pfuna valavisisi na vahlayi ku twisisa hi ku angarhela xikongomelo na nkoka wa ndzavisiso lowu.

1.7.1 Tindziminkatsano

Theme ra 'tindziminkatsano' ri tirhisiwile ro sungula hi Williams, xidyondzeki xa le Welsh hi malembe ya vu-1998 eWales. Ku swi veka kahle hi nga boxa leswaku theme ra tindziminkatsano i khonsepe leri tumbulukeke kwalomu ka vu-1920 hikokwalaho ka nkayakayo wo lwa ni ntshikelelo wa matimba ya Xinghezi eWales laha ririmi ra *Welsh* ri nga xungetiwa ni mavun'wa ya leswaku vuswikoti byo vulavula tindzimi timbirhi swi tswala mpfilungano wa miehleketo (Baker, 2012). Hi ntiyiso theme ra tindziminkatsano i khale ri ri kona kambe hi kona sweswi ri koka rinoko ra valavisisi eka xiyenge xa ntivo wa tindzimi timbirhi kumbe xa tindziminyingi. Theme leri ri hlamuseriwa kuva tumbuluxiwile hi Cen Williams (Garcia, Barlett, & Kleifgen, 2007) naswona ri kongomisa eka maendlelo ya dyondzo etlilasini ya tinxakaxaka laha mudyondzi a kumaka dyondzo kumbe hungu hi ririmi rin'wana ivi a nyika n'wangulo hi ririmi ro hambana. Duarte (2016:1) yena u hlamusela theme ra tindziminkatsano hi ndlela leyi landzelaka:

The term translanguaging has been recently been put forward as both a way of describing the flexible ways in which bilinguals draw upon their multiple languages to enhance their communicative potential and a pedagogical approach in which teachers and pupils use these practices for learning.

Duarte u swi veka kahle erivaleni leswaku theme ra tindziminkatsano ri kongomisa eka ku hlamusela tindlela to olova laha vanhu lava vulavulaka tindzimi timbirhi hi ku hetiseka va tirhisaka tindzimi to hlaya ku ndlandlamuxa vuswikoti bya vona byo

vulavula na maendlelo yo dyondzisa. Hileswaku vadyondzisi na vadyondzi va tirhisa maendlelo lawa ku orhovela dyondzo. Williams yena u hlamusela tindziminkatsano tanihi matirhisele lama kunguhatiweke ya tindzimi timbirhi eku dyondziseni na ku dyondza endzeni ka dyondzo yin'we (Williams, 1994; 1996). Williams (1996:64) u tshikelela leswaku theme ra tindziminkatsano ri tumbuluxiwile ekusunguleni kuri maendlelo ya dyondzo hi xikongomelo xo cinca ririmi ro phamela dyondzo ni ro nyika mbuyelo kumbe etitlilasini. Hi ndlela yin'wana theme ra tindziminkatsano ri tumbuluxiwile hi xikongomelo xo tirhisa tindzimi timbirhi eku dyondziseni ni le ku dyondzeni xikarhi ka dyondzotsongo yin'we. Hileswaku mudyondzi u tshunxekile ku tirhisa ririmi ra yena eka xivandla xa dyondzo ku vuyeriwa ni ku vuyerisa matlhelo hinkwawo. Nhlamuselo ya Williams yi vuye yi tekeleriwa hi Baker (2011:288) laha yena a hlamuselaka leswaku tindziminkatsano i maendlelo yo humesela erivaleni nhlamuselo, ku aka no ndlandlamukisa ntwisiso na vutivi hi ku tirhisa tindzimi timbirhi. Mayelana ni matirhelo theme ra tindziminkatsano ri kongomisa eka swa dyondzo laha machudeni va tirhisaka tindzimi to hlaya ku amukela no hangalasa timhakambisi kumbe mahungu. Kasi Bailey (2007) yena u kombisa leswaku theme ra tindziminkatsano ri humelerile eka dyondzo ya tindzimi timbirhi naswona ri komba nkoka wa tindzimi timbirhi kuri ndlela yintshwa leyi nga endlaka leswaku tindzimi leti a ti voneriwa ehansi na tona ti va ni xiave eka xiyenge xa dyondzo. Hambileswi Makoni na Pennycook (2007:2) va boxaka leswaku "languages do not exist as real entities in the world and neither do they emerge from or represent real environments; they are, by contrast, the inventions of social, cultural and political moments". Mavonelo ya vona ya kuceteriwa hi matimu ya xihlawuhlawu ya tindzimi ni midzilekano leyi a yiri kona loko hi languta pholisi na nkunguhato wa ririmi. Hi nga kunguhata kuva ni tindzimi timbirhi kumbe tinharhu kambe hi ntiyiso wa kona rin'we ri ta hluvuka ku tlula letin'wana hikuva ri kuma nseketelo hi tlhelo ra timali, tipolitiki ni vinyi va ririmi ra kona.

Xikongomelokulu xa tindziminkatsano a hi ku pfuna machudeni ku twisisa marito, swiga na swivulwa hi tindzimi timbirhi kambe i ku tirhisa tindzimi timbirhi ku va pfuna ku dyondza tikhonsepe na ku humelerisa nhluvukiso wa vutivi. Hi ku angarhela tindziminkatsano yi kongomisa eka matirhisele ya tindzimi timbirhi hi valeteri na machudeni/vadyondzi havambirhi. Hi ndlela leyi ku dyondza ku ta antswa no tlhela ku vuyerisa. Vadyondzi va tava xiphemu xa dyondzo hi kuva va nghenelela eka minjhekanjhekisano hi tinhlokomhaka hinkwato ta dyondzonkulu kuri hava

xirhalanganyi hi tlhelo ra ririmi. Ku seketela mavonelo lama boxiweke laha henhla, Makolo (2014:6) u tshaha Williams (2003) loko a ku: “. . . translanguaging often uses the stronger language to develop the weaker language thereby contributing towards a potentially relatively balanced of a child’s two languages. Hi ku tirhisa ka tindziminkatsano swi pfuna tindzimi letitsongo ku ndlandlamuka ni ku hluvuka hi ku hatlisa hi kuva ti tirhisiwa xikan’we ni tindzimi leti ti nga na matimba hi tlhelo ra swa tipolitiki na ikhonomi. Kasi eka ndzavisiso lowu ku tirhisiwa ka tindziminkatsano ku ta pfuna vatirhelamfumo kumbe vaofisiri va mfumo na vakorhokeriwa ku kota ku fikelelana hi ku olova eka mhaka ya vukorhokeri. Vakorhokeriwa va ta tshunxeka ku tirhisa tindzimi ta vona ku twisisa vukorhokeri bya mfumo.

Childs (2016:1) na yena u seketela miehleketo leyi boxiweke laha henhla loko a ku:

Teachers and learners are encouraged to bring their languages to the classroom. In doing so, they are able to experience being human as social, thinking, transforming, individuals participating with others in the world they inhabit together.

Hi ku kongomisa na ku katsakanya hi nga boxa leswaku dyondzo yo karhi hambiloko yi phameriwa hi ririmi rimbe eka vadyondzi va pfumeleriwa ku burisana hi ku tirhisa tindzimi ta vona hi ndlela yo vuyeriwa swinene. Leswi swi tlhela swi va pfuna kuva va tiva tindzimi to engetela. Hambani a ri mudyondzisi na yena wa vuyeriwa hi ku dyondza tindzimi ta le kaya ta vadyondzi. Tindziminkatsano ti nyika ntshunxeko eka vanhu ku tirhisa tindzimi ta tona hi ndlela yin’wana na yin’wana leyi va vonaka yi vuyeriwa loko va ri karhi va kuma miehleketo leyintshwa. Nkoka wo tirhisiwa ka tindzimi to hlaya i kuva tindzimi teto ti vuyeriwa hi matheme mantshwa. Matheme lama mantshwa ya pfuneta ku ndlandlamukisa na ku hluvukisa tindzimi ta hina. Kasi Garcia (2009:307-308) u tshikelela leswaku tindziminkatsano i xitirhisiwa xa matimba eku vumbeni ku twisisana ku katsa ni swin’wana ni ku kondletela ku twisisana xikarhi ka mitlawa ya tindzimi to hambanahambana. Hi ku landza mavonelo ya Garcia, tindziminkatsano ti pfuna ku ndlandlamuxa ku tirhisiwa ka tindzimi timbirhi ni ku nyika tindzimi ta xintu nkarhi wa kuva ti tirhisiwa eka dyondzo ni ku pfuna vadyondzi ku tikhonsepe hi ndlela yo antshwa.

1.7.2 Nxevotindzimi

Nxevotindzimi i xiyimo xa ku cincacinsa tindzimi eka mbulavulo wun'we. Tanihi xiyenge xa ndzavisiso nxevotindzimi wu tumbulukile exikarhi ka malembexidzana lama hundzeke hi nsusumeto wa Weinreich (1953), Haugen (1956) na Mackey (1967). MacSwan (2017:168) u hlamusela nxevotindzimi hi ndlela leyi landzelaka:

Codestitching is a speech style in which bilingual alternate languages between or within sentences. For instance, Spanish-English bilinguals might say, *This morning mi hermano y yo fuimos a comprar some milk* (“This morning my brother and I went to buy some milk”), where the sentence begins in English, switches to Spanish, and then moves back to English again. The practice is very common throughout the world, especially among members of bilingual families and communities.

Swidyondzeki leswi tirhanaka ni matirhelo ya le hansi eka swa dyondzo exikarhi ka machudeni ya vutivi bya tindzimi timbirhi va sungurile ku languta hi vuenti swivutiso swa nkoka hi rirmi leri vana lava vari tisaka exikolweni na hilaha rirmi ri nga vaka ni xiave ehenhla ka ku twisisa ku hluleka eka timhaka ta xikolo. Eastman (1992:159) u hlamusela nxevotindzimi kuri nkatsano wa swiphemu swimbirhi swa lingwistiki leswi nga eka mbulavulo wun'we. Leswi swi vulaka leswaku nxevotindzimi a yi kongomisi ntsena eka xiyimo xo vulavula kambe ni le ku tsaleni ya humelela. Hileswaku vavulavuri va swi kota ku cinca tindzimi eka mbulavulo wuri wun'we ku endlela leswaku kuva ntwisiso wa antswa wa mhaka leyi va vulavulaka hi yona. Nxevotindzimi yi pfumelela muvulavuri ku olovisela muvulavuri un'wana ku tumbuuluxa xiyimo xo fana ni ku komba ntshunxeko na mpfuleko (Wardhaugh 2011). Kasi Deibert (2008:3) u hlamusela nxevotindzimi tanihi “the term for different languages coming into contact with one another in a conversation”. Hi ku komisa nxevotindzimi yi pfuna kuva vavulavuri va tindzimi to hambana va kota ku fikelela ntwanano eka mhaka yo karhi hi ku cincacinsa tindzimi. Mokolo (2014:9) u tshaha Mesthrie (1995) loko a boxa leswaku ku na tinxaka timbirhi ta nxevotindzimi ku nga nxevotindzimi wa mbulavulo ni nxevotindzimi wa xiyimo. Nxevotindzimi wa mbulavulo wu kongomisa eka ncinco wa

tindzimi kumbe marin'wana lowu humelelaka eka mbulavulo wun'we hi nhlokomhaka yin'we naswona hi xivulavuri xin'we. Kasi nxevotindzimi wa ku ya hi xiyimo wu kongomisa eka nxevotindzimi lowu humelelaka hi ku landza xiyimo. Nxevotindzimi wu pfumelela xivulavuri ku fikelela xivulavuri xin'wana exikarhi ku tumbuluxa mfikelelano na ku komba mpfuxeko ni mpfuleko.

1.7.3 Bayilitheresi

Theme ra bayilitheresi na rona ri na vuxaka lebyikulu na theme ra tindzimikatsano. Hornberger u hlamusela biyilitheresi tanihi ku tirhisiwa ka tindzimi timbirhi kumbe ku tlula eku hlayeni ni le ku tsaleni. Loko swichudeni swi tirhisa tindzimi timbirhi ku hlaya kumbe ku teka TINOTI hi ku komisa va vuriwa kuva va tirhisa biyilitheresi. Guzzetti (2002:57) u hlamusela bilitheresi loko a ku: "The ability to speak, read and write easily in both languages together with the added ability to move confidently and smoothly between languages for different purposes".

Hi ndlela yin'wana bilitheresi yi pfuna vanhu ku ehleketa, ku twisisa na ku tiva mahungu hi tindzimi timbirhi na kuva va tiva tindzimi ta vanhu van'wana kumbe tindzimi to engetela hi ku olova. Mokolo (2014:17) u tshaha Guzzetti (2002) loko a ku:

. . . biliteracy and bilingualism are related and developing biliteracy results in stronger bilingual abilities. He further states that biliteracy plays important functions in the lives of people as in many societies, people need to be able to read and write in two languages to be able to participate in the social and academic life of dominant communities as well as in local communities.

Biliterasi yi na xiave lexikulu xo nyika vanhu vuswikoti byo hlaya na ku tsala. Leswi swi vula leswaku vanhu va kota ku nghenelela eka swa vutomi bya siku na siku ni le ka swa xiakhademiki.

1.7.4 Thiransilitheresi

Theme ra thiransilitheresi ri kongomisa eka vuswikoti byo hlaya, ku tsala na ku burisana hi ku tirhisa swiyimo swo hambanahambana, swingolongondzwana na

vuhlanganisi ku sukela eka ku sayina na vurunguri hi ku tsala hi mavoko, ku kandziyisa swa TV, rhadiyo na filimi ku ya eka tinetiweke ta vuhlanganisi bya swa mahungu ya vanhu. Makolo (2014:30) tshaha Thomas, Joseph Laccetti, Mason, Perril na Pullinger (2007:449) loko va ku:

The term 'transliteracy' refers to the ability to read, write and interact across a range of platforms, tools and media from signing and orality through handwriting, print, TV, radio and film to digital social networks.

Translitheresi a yi katsi ririmi ntsena kambe yi katsa tisisiteme hinkwato ta swa vuhlanganisi na avelano wa swa mahungu. Hileswaku swi katsa ni tisisiteme ta swa swifaniso na thekinoloji hi ku angarhela.

1.7.5 **Hundziso wa ririmi**

Loko tindziminkatsano ti pfumelela vadyondzi ku dyondza tikhonsepe tintshwa hi ku tirhisa tindzimi timbirhi kumbe ku tlula swi vula leswaku tikhonsepe leti dyondziweke hi ririmi rin'we ti nga ha tiviwa ni ku twarisiwa hi ririmi rin'wana. Muxaka lowu wa hundziso kumbe mfambelano xikarhi ka ririmi rin'we na rin'wana wu vuriwa hundziso wa ririmi. Amin (2017:32) u hlamusela hundziso wa ririmi hi ku vula leswaku vanhu va dyondza kumbe ku tiva ririmi ra vumbirhi hi xikongomelo xa swa akhademiki kumbe swin'wana. Vutivi bya ririmi ra vumbirhi byi pfuna kuva munhu a nga tikeriwi ku vulavula ni vanhu van'wana hikuva hi hundzusela vutivi bya hina eka van'wana hi ndlela yo vuyerisa.

Xiyimo lexi xi pfumelela vadyondzi ku pimanisa mimpfumawulo, marito, vulongoloxamarito na tikhonsepe xikarhi ka ririmi ra vona ni ririmi rintshwa leri va nga ku ri dyondzeni. Hundziso wa ririmi wu nga ha humelela loko vutivi lebyi dyondziweke hi ririmi rin'wana byi hundziseriwa eka rin'wana. Vadyondzi va vuyeriwa swinene hi ku dyondza ni ku tiva ririmi ra vumbirhi hi ku olova swinene.

1.7.6 **Vuswikoti bya ririmi**

Vuswikoti bya ririmi byi nga hlamuseriwa kuri xiyimo laha mutirhisi wa ririmi a nga ni vuswikoti byo hlaya, ku tsala no vulavula ririmi handle ka nkavanyeto. Leswi swi katsa vuswikoti byo tirhisa ntivoririmi wa ririmi ro karhi hi xiyimo xo ringanela. Mutirhisi wa ririmi wa vuswikoti a nga fanelangi ku kayakaya ku vulavula na ku tihlanganisa na yena. Mutirhisi wo tano u ta tlhela a kota ku tirhisa ririmi eka swikongomelo swo hambanahambana. Ririmi leri ri nga tirhisiwa tanihi ririmi ra xiakhademiki. Vuswikoti bya ririmi byi angarhela theminoloji ya dyondzo yo karhi na mitirho ya swa ririmi leyi tirhisiwaka eka miginghiriko yo hambanahambana ya siku.

1.7.7 Maqhinga yo Dyondza

Maqhinga yo Dyondza ya nga hlamuseriwa tanihi tindlela kumbe magoza lama mudyondzi a ma vekaka ku fambisa mpfuvo wa vuxokoxoko eka mhaka yo dyondza; laha hi faneleke ku tekela enhlokweni matikhomelo ya mudyondzi, miehleketo, nkarhi, ku tinyiketa na swikongomelo. I swa nkoka ku tiva leswaku mudyondzi un'wana na un'wana u fanele a ri na xikongomelo loko a titsarisela ku ngenela dyondzo yo karhi. Hi ndlela yin'wana, mutirhi un'wana na un'wana u fanele a va ni xikongomelo lexi a bohekaka ku xi fikelela loko a ya entirhweni.

1.7.8 Ririmi

Vanhu hi ku angarhela va xakahata tindzimi ni tinxaka na matiko: Furwa ni Xifurwa, Japan ni Xijapani, Jarimani ni Xijarimani. Ririmi hakanyingi ri tirhisiwa ku tiyisisa matimba ya swa tipolitiki na ku tsanwa tinxaka letitsongo leti vulavulaka ririmi leri hambanaka ni leri ra matimba. Hi ku ya hi ndzavisisiso lowu ririmi ku tava ririmi kumbe tindzimi leti nga ta tirhisiwa eka miginghiriko leyi nga tava yi endliwa etihofisini ta mfumo mayelana ni vuphakeri bya vukorhokeri eka vaakatiko.

1.8 Ku hambana xikarhi ka tindziminkatsano na nxevotindzimi

Theme ra tindziminkatsano i theme rintshwa leri tirhisiwaka swin'we ni ra nxevotindzimi. Theme ra tindziminkatsano ri yelana nxevotindzimi hikuva ri kongomisa eka kuva swivulavuri swa tindzimi to hlaya swi cincacınca tindzimi hi ndlela ya ntumbuluko. I swa nkoka ku boxa leswaku theme ra tindziminkatsano ri sungurile

tanihi maendlelo ya dyondzo laha tindzimi ti tirhisiwaka tanihi tindzimi to phamela no amukela hi tona. Creese, Blakledge & Hu (2016:5) va boxa leswi landzelaka mayelana ni tindziminkatsano:

Translanguaging is a feature of the complex communicative repertoire we draw on as we interact in socially diverse milieu. As a term it acknowledges the multiplicity of languages in use, but like translation studies, seeks to understand the code from the perspective of the speaker. Translanguaging is a means of describing the strategic use to which people put their multilingual resources in contexts of linguistic, social, and cultural diversity.

Hileswaku ku tirhisiwa tindzimi timbirhi ku hundzisa dyondzo yo karhi. Rin'we ri tirhisiwa tanihi ririmi ro dyondza no dyondzisa hi rona, xikombiso, Xinghezi. Kasi lerin'wana machudeni va burisana hi nhlokomhaka kuva va ndlandlamukisa vutivi ni ntokoto wa vona ehansi ka leswi a ku kaneriwa hi swona. Mokolo (2014:10) u tshaha Baker (2003) na Williams (1996) loko va boxa leswaku:

. . . translanguaging can be used as learning and learning method in education while code-switching is used in daily or social context not in education as a strategy by bilingual or multilingual speakers.

Kasi eka nxevotindzimi ku tirhisiwa tindzimi timbirhi eka xivulwa xin'we. Hi ku angarhela hi nga boxa leswaku theme ra tindziminkatsano hi nga ri tirhisa eku dyondzeni ni ku dyondzisa etitlilasini. Loko kuri theme ra nxevotindzimi hi nga ri tirhisa eka mavulavulelo ya hina ya siku na siku. Ku hambana ka tindziminkatsano na nxevotindzimi ku vekiwa erivaleni hi Garcia na Wei (2014:22) loko a ku:

Translanguaging differs from the notion of code-switching in it refers not simply to a shift or a shuttle between two languages, but to the speakers' construction and use of original and complex interrelated discursive practices that cannot be easily assigned to one or another traditional definition of a language, but that make up the speakers' complete language repertoire.

Tindziminkatsano i maendlelo yo nyika nhlamuselo, ku cinca ntokoto, matwisiselo na vutivi hi ku tirhisa tindzimi timbirhi ku nyika mukorhokeriwa ndzhuti wo kuma vukorhokeriwa hi ririmi kumbe tindzimi leti a ti twisisaka swinene. Leswi swi ta tiyisisa xindzhuti na nkoka wa vumbiwa bya Afrika-Dzonga.

1.9 Maavanyiselo ya tindzima

Ndzima ya 1 yi kana hi matimundzhaku ya tindziminkatsano, Xikongomelokulu na swikongomelotsongo, nkoka wa ndzavisiso, swivutiso swa ndzavisiso na tinhlamuselo ta matheme lama nga ma nkoka eka ndzavisiso lowu nga eku endliweni.

Ndzima ya 2 yi kana nakambisiso wa matsalwa. Ku ta kaneriwa milavisiso leyi endliweke mayelana na nhlokomhaka. Hileswaku ku ta kaneriwa ntsena milavisiso leyi fambelanaka na ndzavisiso lowu nga eku endliweni.

Ndzima ya 3 yi andlala dizayini na maendlelo lama nga ta tirhisiwa eka ndzavisiso lowu. Ndzima leyi yi ta tlhela yi khumba thiyori, maendlelo na mahlengeletelo ya mahungu. I swa nkoka ku boxa leswaku ku ta kaneriwa ntiyisiso, ntirhiseko na vutshembeki, milawu ya matikhomelo, switsandzekisi, mindzilekano na swiehlekelelwa swa ndzavisiso.

Ndzima ya 4 yi kongomisiwa eka ku nyika na xopaxopa mahungu lama nga hlengeletwa.

Ndzima ya 5 yi gimeta ndzavisiso lowu hi ku nyika swikumisiso, swibumabumelo na nkatsakanyo wa ndzavisiso hi ku angarhela.

1.10 Nkatsakanyo wa ndzima

Ndzima leyi yi kanerile hi matimundzhaku, Xitatimente, nsusumeto, nkoka, xikongomelo na swikongomelotsongo swa ndzavisiso. Yi tlhele yi kana na swivutiso swa ndzavisiso. Yi hetelela hi ku nyika tinhlamuselo ta matheme lama nga ta vumba xiphemu xa ndzavisiso hikuva ya ri na vuxaka na tindziminkatsano.

NDZIMA YA 2: NKAMBISISO WA MATSALWA

2.0 Manghenelo

Ndzima leyi yi ta kana hi vuenti nkambisiso wa matsalwa lama fambelanaka ni nhlokomhaka leyi hlaluriweke. Eka ndzima leyi ku xopaxopiwa milavisiso leyi endliweke eka xiyenge kumbe dyondzo ya tindziminkatsano kuri ndlela yo papalata ku vuyelela leswi se swi endliweke. Xikongomelokulu xa nkambisiso wa matsalwa i ku nyika mavonelo yo hambanahambana ya vatsari ni valavisisi lava lavisiseke hi nhlokomhaka ya tindziminkatsano. Leswi swi ta pfuna ku pfala vangwa leri nga kona ngopfungopfu eka dyondzo ya Xitsonga.

2.1 Tikhonsepe ta matirhiselo leti tirhisiweke eka nkambisiso wa matsalwa

2.1.1 Maqhinga yo Dyondza ya Machudeni

I swa nkoka ku tekela enhlokweni leswaku goza ro dyondza ri na matlhelo mambirhi ku nga lerinene na lero biha. Mbuyelo wu lawuriwa hi qhingha kumbe goza leri tirhisiwaka. Hi fanele ku tiva leswaku ku tirhisiwa ka qhingha ro dyondza ri na mbuyelo hi matlhelo mambirhi, (a) qhingha ri fambelana kahle na ntirho lowu ku nga langutana na wona; na (b) qhingha leri fambelanaka xitayili xa madyondzele na Hambiloko ndzavisiso lowu wu kongomisa eka matirhiselo ya tindziminkatsano etihofisini ta mfumo.

2.1.2 Tipholisi ta Ririmi eSwikolweni

Ku na swidyondzeki swo hlaya leswi endleke milavisiso hi tipholisi ta ririmi eswikolweni. Tiko ra Afrika-Dzonga ri tirhisa pholisi ya ririmi laha Xinghezi ku nga ririmi leri tirhisiwaka ku dyondza no dyondzisa hi rona. Hambiloko xiyimo xa Afrika-Dzonga xi tshikelela timhaka ta tindzimi ta tinxakaxaka, kambe ekamareni ro dyondzela eka rona ku tirhisiwa ntsena Xinghezi tanihi ririmi ro dyondza no dyondzisa hi rona. Hi ku ya hi Garcia na Torres-Guevara (2009:182) maendlelo ya matirhiselo ya ririmi rin'we ya tshikelela ku tirhisiwa ka ririmi rin'we tanihi vuswikoti bya matimba. Maendlelo lama ma tshikelela ntsena ku tirhisiwa ka ririmi rin'we ku

fikelela mphakelo wa dyondzo. Murray (2004:444) hi ku angarhela u hlamusela timhaka ta ririmi eka dyondzo ya Afrika-Dzonga. Murray u tshikelela leswaku swikongomelo swa Afrika-Dzonga swa pholisi ya tindzimi eka dyondzo a swi olovi ku swi fikelela. Ehandle ka tlilasi vadyondzi va tirhisa switirhisiwa swa ririmi ku fikelela swikongomelo swo burisana. Kambe etlilasini a swi olovi ku swi humelerisa. Milavisiso yi kombisa leswaku ku hambana ka ndhavuko na ririmi exikarhi ka vadyondzisi na vadyondzi swi na xiave eka ku tsandzeka ka humelela ka pholisi ya ririmi.

Ndzavisiso wa sweswi wu kongomisa eka ku tirhisiwa ka tindziminkatsano eka xivandla xa ntirho. Hi ndlela yin'wana ndzavisiso lowu wu lava ku vona hilaha vaofisiri na vakorhokeriwa hi tirhisaka hahona tindziminkatsano ku humelerisa vukorhokeri.

2.1.3 Ntirhisano wa Xiakhademiki

Eka xiyenge xa dyondzo ya le henhla ku fanele kuva na ntirhisano wa xiakhademiki laha machudeni va pfunanaka tanihi tintangha ehandle ka vadyondzisi. Leswi swi kombisa leswaku ntirhisano wa xiakhademiki wu koxa leswaku machudeni va fanele ku nghenelela eka ntirhisano wa xiakhademiki tanihi “active agents in learning, not passive recipients of teaching, although the teacher is central to the process” (Gardner, 2001:69). Leswi swi vula leswaku vadyondzi hi vona vahumelerisi eka xivandla xa dyondzo hikuva hi vona va endlaka leswaku dyondzo yi humelela.

I swa nkoka ku boxa leswaku mhaka leyi faneleke ku tekeriwa enhlokweni loko ku vumbiwa ntlawa wo tirhisana i ntirho lowu xirho xin'wana na xin'wana xa ntlawa xi nga ta tirha wona. Ku humelela ka ntirhisano wa xiakhademiki wo fambelana ni ku avelana mitirho hi machudeni ya ntlawa. Loko ku avelaniwa mitirho ku fanele ku tekeriwa enhlokweni tinyiko ta swirho swa ntlawa.

2.1.4 Maqhinga ya Tindziminkatsano

Tindziminkatsano ri tumbuluka eWales hi malembe ya vo1980 tanihi maendlelo ya dyondzo. Theme ra tindziminkatsano ri tumbuluka eka rito ra Welsh ra “trawsieithu” ku thya maendlelo ya dyondzo naswona ri vumbiwile hi xidyondzeki Cen Williams.

Williams (2002) u hlamusela leswaku “Translanguaging entails using one language to re-inforce the other in order to increase understanding and in order to augment the pupils’ ability in both languages”. Tindziminkatsano ti nga hlamuseriwa tanihi ndlela yo tirhisa tindzimi timbirhi ku amukela no nyika vuxokoxoko etlilasini ku humesa ntwisiso na ntekelelo wa timhaka hi machudeni.

2.1.5 Ndhawu ya mulavisisi

Ku tiva no twisisa ririmi swi ni matimba yo pfulela munhu rivanti ro nghena eka ndhavuko wuntshwa na ndlela yo va xiphemu xa misava hinkwayo. Matirhiselo ya ririmi ya nyika xikombiso xa ku hi hina vamani, hi huma kwihi na leswaku a hi ri kwihi. Ku dyondza ririmi swi hi veka eka xiyimo xo titiva, ku tiaka na ku tiva mitlawa leyi hi lwaka na yona. Xiyimo lexi hi xona xi nyikaka ndhawu eka mulavisisi yo xiyaxiya ni ku endla valavisisi hi tindziminkatsano eka xivandla xa ntirho laha mutirhi a langutanaka ni vakorhokeriwa lava humaka eka tindhawu to hambana laha ku vulavuriwaka tindzimi to hambana. Ndzavisiso lowu ta pfuna vakorhokeriwa ku twisisa hi vuenti nkoka wa tindzimi leti va nga ta fikelelaka.

Ntwisiso na nxiximo wa nhlanganiso ni vuxaka bya tindzimi wu nga letela vanhu ku katsa na vakorhokeriwa exivandleni xa ntirho ku ndlandlamukisa vuswikoti bya vona bya tindzimi na ndzemukiso wa ku aka ehenhla ka vutitivisi bya tindziminyingi na mindzavukonyingi (Creese & Blackledge, 2010).

2.2 Thiyori ya ndzavisiso

Thiyori ya ndzavisiso lowu i *Sociocultural Theory*. Rimba ra thiyori ya ndzavisiso hi rona ri kombaka na ku letela hilaha ndzavisiso wu kunguhatiweke hakona hi xikongomelo xo fikelela Mbuyelo kumbe mimbuyelo ya ndzavisiso lowu. Hi ku landza Thiyori ya *Sociocultural Vygotsky* (1978) ririmi ri voniwa no tekiwa kuri endlele ro aka vuxaka. Vygotsky u tshikelela leswaku swihlawulekisi swo aka vuxaka etindhawini ta swa ndhavuko, matimu na le swivandleni swa mitirho hi swona swi Akaka leswi vanhu va nga xiswona na leswi va ehleketa xiswona. Ryoo (2017:20-21) u boxa leswaku:

Sociocultural Theory is a useful tool, then, to understand how human beings utilize tools and signs to communicate with one another, negotiate meaning, and make sense of the world. This framework also helps us gain a better understanding language learning and identity development through language.

Hi ku landza thiyori leyi, ririmi ri ndlandlamuka hi ntokoto na hi ku burisana. Ku dyondza ririmi na matirhiselo ya rona swi tekiwa kuri ndlela ya kuva munhu a titivisa na ku anwa vutivi bya ndhawu leyi a tikumaka a ri eka yona. Rycoo (1987:21) u ya emahlweni a ku:

Therefore, sociocultural theory can offer a means to understand how identity and language are deeply intertwined.

Leswi swi vula leswaku vanhu va kota ku dyondza na ku twisisa ririmi loko va hlangana endhawini yo karhi kuva na ku cincana ka miehleketo na mavonelo ehenhla ka mhaka yo karhi. Hi ndlela yin'wana, thiyori ya *Sociocultural* yi tshikelela leswaku ririmi i xitirhisiwa xo vumba nhlamuselo leyi pfunaka ku humesela erivaleni hungu leri xivulavuri xi lavaka ku ri hundzisa. Leswi swi hi veka erivaleni tindziminkatsano i maendlelo lama fambelanaka na ku tirhisa tindzimi eka mbhurisano wo karhi hi xikongomelo xo humesa kumbe ku hundzisa nhlamuselo yo karhi.

2.3 Milavisiso leyi endliweke mayelana na nhlokomhaka

Milavisiso eka malembendzhaku ya komba leswaku vadyondzisi a va kambela vutivi bya vadyondzi bya lingwisitiki hi ku tirhisa dyondzo ya ntivo wa tindzimi timbirhi hi ku hetiseka (Garcia & Slyvan, 2011) na Maqhinga yo dyondzisa hi ku tirhisa tindzimi timbirhi (Cummis, 2005). Cummis (2005) u ringanyeta leswaku miginghiriko yo hundzuluxela kun'we na tidikixinari ta tindzimi timbirhi ti nga pfuna ku nghena eka ku kuma vutivi eka tindzimi ta xintu ta vadyondzi. Ndzavisiso wa Cummis wu tava wu hambanile swinene na wa mina hikuva wa mina wu ta languta eka vakorhokeriwa na vatirhi va ndzawulo yo karhi ya mfumo leyi hlawuriweke.

Crese na Blackledge (2010) va kumile leswaku vadyondzisi va tirhisa *code-switching* ku burisana ni mitshungu ni ku tiyisisa tinhlamuselo eka machudeni lava nga ni vuswikoti byo hambana hi swa tindzimi. Crese na Blackledge va ringanyeta leswaku kuva ku tirhiwa hi ndlela yo vuyerisa matlhelo hinkwawo ya machudeni yo vulavula Xigujarati na Xinghezi, machudeni na vadyondzisi va tirhisile tindziminkatsano eka mimbhurisano ya vona etitlilasini ta Xigujarati kambe vari karhi va xeve hi marito ya Xinghezi.

Kasi Childs (2016) u boxa leswaku ku hava vuxaka xikarhi ka ririmi ra le tllilasini na ririmi ra le kaya ra vadyondzi va le Afrika Dzonga. Atikili leyi yi kambisisa loko swi koteka kuri ku tirhisiwa tindziminkatsano ku humesela erivaleni ntokoto wa vumunhu eka vadyondzi na vadyondzisi. Hileswaku tindziminkatsano ti paluxiwa kuri maendlelo ya dyondzo laha ndzhaka ya ririmi na ndhavuko lowu fuweke ti tirhisiwaka etitlisani hi vadyondzi ni vadyondzisi. Vadyondzi ni vadyondzisi va tirhisa vuswikoti bya vona bya vutlhokovetseri byo tirhisa swifaniso ni ntokoto wa vona ku humelerisa dyondzonkulu ya vona hi ku tirhisa tindzimi ta vona ku kanela no njhekanjhekisana. Mudyondzisi na vadyondzi va kota ku tokota hi ku hetiseka nkoka wa vuvona loko ririmi, ndhavuko ni matimu ya vona swi tekeriwa enhlokweni no amukeriwa exikolweni. Maendlelo lama simekiweke ehenhla ka vutshila hi xivumbeko xa vutlhokovetseri leswi seketeriwaka hi swifaniso swi tirhisiwa ku seketela njhenjhekisano wa ku katsiwa ka endlelo ra tindziminkatsano eka kharikhulamu ya xikolo. Leswi swi lota miehleketo ya vadyondzi na vadyondzisi ku tokota ku dyondzisiwa no dyondza hi ku tirhisa michumu leyi nga ya nkoka eka vutomi bya siku na siku bya vona havambirhi. Ku hambana ka vona hi tindzimi ni ndhavuko na ku tekeriwa ka swona ehansi hi nkarhi wa xihlawuhlawu swi mila milenge ivi swi tswala ku tshembha lokuntshwa na nchiviriko wo lwela ku humelela.

Canagarajah (2011) u boxa leswaku tindziminkatsano tinyika matimba eka munhu kuva a titshemba eka vutitivisi byakwe na ku humesa ku suka eka matimundzhaku ya yena kuva a vulavula hi rito ro pfumala mahlehleleti. Swi tlhela swi nyika munhu nkarhi wo burisana hi nhlamuselo vari karhi va ringana hinkwavo.

Phepha ra Makalela (2013) rona ri kambisisa matirhiselo ya tindziminkatsano emalokixini ya vantima kuri ndlela yo tumbuluxa ririmi rintshwa ra xitsotsi kumbe ra le lokixini (*kasi-taal*). Leri i ririmi leri hlanganisaka vanhu va tindzimi to hambana ta

xintima. Ririmi leri ri na ntivoririmi ro hlawuleka leri vumbiwaka hi marito lama yo tala ya wona ya humaka eka Xinghezi na Xibunu. I swa nkoka ku boxa leswaku man'wana ya marito lawa ya tumbuluka ya huma eka tindzimi ta xintima hi xikongomelo xo byala ku twanana xikarhi ka vavulavuri va tindzimi to hambana. Makalela (2013) u endlile ndzavisiso wa yena eka malokisi ya Soweto, Tembisa, Alexandra, Daveyton na Katlehong. Mbuyelo wa vulavisisi bya Makalela byi kombisa leswaku vangheneleli eka ndzavisiso lowu va kombisa leswaku ririmi ra le kaya ra vona i ririmi ra xitsotsi leri nga na ririminkatsano leri katsaka Xibunu, Xinguni (Xizulu, Xinqhoza, Xindhevele, na Xiswati) na Xisuthu (Xipedi, Xitswana na Xisuthu). Hi ku angarhela hi nga boxa leswaku ndavisisiso lowu wu kumile leswaku vavulavuri va ririmi ra xitsotsi va tshunxekile ku vumba marito ku suka eka tindzimi leti vulavuriwaka eka tindhawu leti va tshamaka kona kuri hava ku hlawula ririmi kumbe rixaka ro karhi leri rito ro karhi ri tumbulukaka eka rona. Vangheneleli van'wana va ndzavisiso lowu va vulavula Xichangana xa Mozambique ni Xtsonga xa Afrika-Dzonga. Kasi van'wana va huma eka matikoakelana yo fana na Lesotho, Botswana, Swaziland na Zimbabwe. Hi ku tirhisa ririmi ra le lokixini leri vumbiweke ku huma eka nhlengenelo wa tindzimi to hambanahambana va swi kota ku twanana. Ndzavisiso wa Makalela wu hambanile swinene ni wa mina hikuva mina ndzi lavisisa tindzimi leti ti tirhisiwaka hi vatirhelamfumo na vakorhekeriwa va ndzawulo yo karhi ya mfumo.

Mokolo (2014) u lavisisile hi tindlela leti tindziminkatsano ti tirhisiwaka hakona hi vadyondzisi na vadyondzi eka Xiyenge xa Masungulo exikolweni lexi hlawuriweke xa xa le hansi eXifundzeninkulu xa Limpopo. Ndzavisiso wu kongomile eka ndlela leyi vadyondzi va Giredi 1 na 3 ni vadyondzisi va vona a va tirhisa matsalwa ni Maqhingana lama vadyondzisi a ma tirhisa tindzimi timbirhi etlilasini ku pfuna vadyondzi ku twisisa vundzeni na tikhonsepe hi Xinghezi na Xipedi. Mokolo (2014:6-7) u kombisa Xikongomelokulu xa tindziminkatsano loko a ku:

The main aim of translanguaging is not only to help learners understand words, phrases and sentences in two languages but to use both languages to help them learn concepts and facilitate cognitive development. Translanguaging focuses on both learners' and teachers' use of two languages; it is seen as a strategy used to bring about better learning.

Hi ndlela yin'wana, tindziminkatsano ti pfuna vadyondzi va vuyeriwa hi tikhonsepe na kuva va ngenela no twisisa hi ku hetiseka dyondzo yo karhi. Ndzavisiso wa Makolo na wona wu hambana swinene na wa mina hikuva wena wu languata Matirhiselo ya translanguaging etlilasini ta le ka Xiyenge xa Masungulo exikolweni xa le hansi. Krause na Prinsloo (2016) va kambela madyondzisele eswikolweni laha ku tirhisiwaka maendlelo ya madyondzisele yo tirhisa tindziminkatsano. Vadyondzisi va tirhisa tindziminkatsano hi xikongomelo xo sukela maendlelo yo dyondzisa hi ririmi rin'we. Vadyondzisi va tirhisa tindziminkatsano hambiloko pholisi ya ririmi yi nga tshikeleli ku tirhisiwa ka tindziminyingi.

Sato na Sharma (2017) vona va endlile ndzavisiso bya tindziminkatsano eka vuhundzuluxeri bya novhele ya *Godaan* ku suka eka Xihindi ku ya eka Xinghezi. Xihindi i rin'wana ra tindzimi leti vulavuriwaka etikwenikulu ya India. Phepha ra Sato na Sharma ri komba swinene leswaku tindziminkatsano ti nga tirhisiwa eka vuhundzuluxeri hi xikongomelo xo tirhisa maritoxidzi ya Xihindi eka novhele lexi hundziluxeriweke eka Xinghezi. Hi ndlela leyi marito ya Xihindi ya hetelela ya amukeriwa hi vahlayi ni vavulavuri va ririmi ra Xinghezi. Leswi swi tlhela swi komba leswaku vahundzuluxeri va na malunghelo yo tirhisa ririmi hi ndlela yo ndlandlamuxa tindzimi tin'wana hi ku tumbuluxa marito mantshwa kumbe mambe eka ririmi ra Xinghezi. Leswi swi pfuna vahlayi ku twisisa ndhavuko wa Xihindi hi ku olova.

Creese na Blackledge (2010) va kombisa ku dyondzisa na ku dyondzisiwa ka tindzimi ta Xichayina na Xigujarati eswikolweni eUnited Kingdom. Va tshikelela ku tshikiwa ka madyondzisele ya ku tirhisa ririmi rin'we ivi ku tirhisiwa tindzimi timbirhi ku phakela dyondzo. Hi ku ya hi Creese na Blackledge ku tirhisiwa ka tindzimi timbirhi kumbe ku tlula swi na mbuyelo lowunene eka mudyondzisi na vadyondzisiwa. Kasi Barker (2011) u hlamusela ku tirhisiwa ka tindziminkatsano exikolweni kuri ku vuyeriwa swinene eka vadyondzi. U tshikelela leswaku vadyondzi va anamisa ntokoto wa vona, ntwisiso na vutivi bya vona bya tindzimi timbirhi kumbe ku tlula hikuva mikaneriso ya vona yi endle leswaku kuva ni nkuluko wa hungu hi ku olova. Va kota ku fikelela dyondzo yo karhi hi tindzimi to hlaya. Leswi swi tlhela swi tiyisisiwa loko Barker a tshaha Williams (2002:40) loko a ku:

Translanguaging entails using one language to re-inforce the other in order to increase understanding and in order to augment the pupils' ability in both languages.

Leswi swi komba swinene-nene leswaku tindziminkatsano ti pfuna vadyondzi ku tirhisa tindzimi timbirhi kumbe ku tlula ku amukela na ku nyika vuxokoxoko etlilasini ku kombisa ntwisiso na nwelelo wa dyondzontsongo leyi a yi phakeriwa. Hi ndlela leyi mudyondzi u kota ku tatisa leswi nkarhi wun'wana a swi hupile hi lerin'wana ririmi. Ku kaneriwa ka dyondzontsongo hi vadyondzi van'wana vari karhi va tirhisa ririmi kumbe tindzimi ta vona wa vuyerisa swinene. Leswi swi tsakisaka eku tirhisiwa ka tindzimi timbirhi kumbe ku tlula hi nkarhi wun'we. Mudyondzi u va a tshunxekile ku tirhisa ririmi ra yena ku hoxa xandla eka dyondzontsongo leyi dyondziwaka. Baker (2011) u katsakanya mavonelo ya yena hi ku boxa leswaku: (i) ku tirhisiwa ka tindziminkatsano swi tlakusa ntwisiso wo dzika no hetiseka wa dyondzo leyi phakeriwaka. (ii) ku pfuna ku ndlandlamuxa no hluvukisa ririmi leri tsaneke. (iii) swi kondletela vuxaka ni ntirhisano wa le kaya ni le xikolweni.

Grabe na Zhang (2013) va kombisa mintlhontlho leyi langutaneke ni vadyondzi vo vulavula tindzimi timbirhi loko va dyondza hi ku tirhisa ririmi ro tsana. Vona va kombisa leswaku swa n'on'oha ku dyondza loko vadyondzi vo tiva tindzimi timbirhi hi ku hetiseka va dyondza hi ku tirhisa tindzimi leti va nga titiviki hi ku hetiseka. Xin'wana lexi tisaka ku getsela ka meno loko va nga pfumeleriwi ku hlawula ririmi leri va ri tiveka hi ku hetiseka.

Stroud na Kerfoot (2013) va lavisisile pholisi ya ririmi ya Yunivhesiti ya Western Cape mayelana ni mhaka ya xiakhademiki na ku ehleketa hi vuntshwa hi khonsepe ya tindziminyingi endzhaku ka nkarhi wo mpfuxelelo hi vuntshwa eka mhaka ya dyondzo ya le henhla eAfrika-Dzonga. Va boxa leswaku ku langutisa hi vutshwa ku tsandzeka ka pholisi kuri angulo eka tindlela tintshwa ta xilingwisitiki na nkatsano wa ntirhisano wa ximunhu leswi nga kongomisaka eka maehleketelelo mantshwa ya muxaka wa tindziminyingi na pholisi ya ririmi exivandleni xa dyondzo ya le henhla eAfrika-Dzonga. Ndzavisiso wa Struod na Kerfoot (2013) wu tshikelela leswaku pholisi ya ririmi yi fanele ku languta mhaka ya tindziminkatsano handle ka nxevo wa tindzimi. Leswi swi vula leswaku pholisi ya ririmi ya Yunivhesiti ya Western Cape yi ta tisa ku hundzuka ko

karhi eka matirhiselo ya tindzimi eka timhaka ta Dyondzo ya le henhla. Kasi ndzavisiso lowu wu ya kombisa nkoka wa tindziminkatsano entirhweni.

Bidabadi na Yamat (2011) va kombisa leswaku machudeni lava va tokotoka mintlhontlho hi nkarhi wa mginghiriko ya xiakhademiki a va fanelangi ku tshama va nga endli nchumu kambe va fanele ku endle matshalatshala yo huma eka xiyimo xo tika. Hi mikarhi yo tala machudeni va tirhisa Maqhingha ku tirhana ni vuswikoti bya ririmi. Hismanoglu (2000) u hlamusela ririmi ra le tlilasini tanihi ndlela yo ahlula swiphigo laha vadyondzi va tokotaka ku tika ko karhi ku kanela no nyiketana hi miehleketo ka swiletelo swa xiakhademiki leswi nyikiwaka hi valeteri va vona. Goza ra nkoka leri vadyondzi va ri tekaka no ri tirhisa ku fikelela dyondzo i ku tirhisa Maqhingha yo dyondza hi yona yo fana na tindziminkatsano. Leri i goza leri ri nga ta tirhisiwa eka tindziminkatsano. Kasi Howell & Watson (2007:169) va koxa leswaku matshalatshala yo dyondza ya ni mboyelo yo biha eka machudeni yo ka ya nga tiyimiselangi eka swa tidyondzo. Simsek & Balaban (2010) va endlile ndzavisiso hi Maqhingha yo hlaya lama tirhisiwaka hi ya le hansi ya le yunivhesiti na hilaha Maqhingha lama ya nga na xiave eka matirhelo ya machudeni.

Joseph (2015) u kombisa leswaku sisiteme ya dyondzo ya Afrika-Dzonga yi khumbhiwa swinene hi xiyimo xa tindziminyingi na tipholisi ta ririmi to pfumala ntwisiseko. Nkarhi na nkarhi mfumo wa Bodo ya Dyondzo ya Afrika-Dzonga yi tumbuluxile na ku pasisa tipholisi ta ririmi ku letela matirhiselo ya ririmi eku dyondzeni ni le ku dyondziseni eswikolweni hi xikongomelo xo hatlisisa dyondzo yo tirhisa tindzimi timbirhi. Hambiswiritano, eka swivandla swo hambana-hambana, tipholisi leti ti vile na ku humelela na ku hluleka. Eka ndzavisiso lowu Joseph u kumile leswaku ku fikelela ku humelerisa dyondzo Yunivhesiti ya Wetern Cape yi tirhisa maendlelo ya tindziminkatsano ku pfuneta pholisi ya ririmi ya Yunivhesiti ya Western Cape. Leswi swi endle leswaku swichudeni swo huma eka tindhawu to hambana-hambana kuri na mhaka ya leswaku va vulavula ririmi rihi kumbe rihi va kota ku fikelela dyondzo hikuva va pfumeleriwa ku burisana hi nhlokomhaka yo karhi ya dyondzonkulu ya siku hi tindzimi ta vona ta le kaya. Joseph (2015) u ya emahlweni a kombisa hilaha marhengu mambirhi ya soxiyolingwisitiki ya tindziminkatsano na vutivi bya tindzimi timbirhi swi ngava ni xiave hakona eka ntirhisano wa machudeni eka swa xiakhademiki. Hi ku

tirhisa tindlela letimbirhi machdeni va kotile ku orhovela Dyondzo ni vutivi hambileswi va humaka eka mindhavuko ya xilingwisitiki yo hambana.

Lenis (2015) a lavisisa hi switandzhaku swa tipholisi ta dyondzo ta swifundzankulu na mfumo eka ririmi ra xiyimo xa le hansi ra vana va xikolo evupeladyambu bya Massachusetts. Hi ku kongomisa ndzavisiso lowu wu valanga hilaha mudyondzisi exikolweni xa tindzumulo a landzula ku landzelela nawu lowu a wu sivela vana ku amukela dyondzo hi ku tirhisa Xinghezi na ririmi ra vona ra xintu eMassachusetts. Nawu a wu tshikelela leswaku vana va fanele ku kuma dyondzo hi Xinghezi ntsena. Lenis (2015) u kombisa leswaku mudyondzisi wa xikolo lexi xa tindzumulo a sindzisa ku kondletela no ndlandlamuxa vutivi bya tindziminyingi eka vadyondzi va yena. Vadyondzi va yena va vuye va fikelela vuxokoxoko bya tinhlokomhaka ta tidyondzontsongo hi ku tirhisa nseketelo wa ririmi ra le kaya (Xipenixi) ni vundzeni bya ndhavuko lebyi faneleke leswi nga vuyerisa vana va yena eka nhluvukiso wa Xinghezi wa ku hlaya na ku tsala ni vutivisi bya vona bya ndhavuko. Hambileswi mfumo a wu sihalala hi ku tirhisa nawu wo sivela ku tirhisiwa ka ririmi ra le kaya etilasini ya yena hi ku tirhisa ndlandlamukiso wa xiprofexinali u kotile ku hlayisa ku navela ka vana swa yena hi ntokoto wakwe wa ndhavuko na ririmi. Lenis (2015) u boxa leswi landzelaka mayelana ni ndzavisiso wa yena:

This study unveils the lived complexities in one kindergarten classroom and how their participation contributed to each other's identity information. By emphasizing the importance of mediating their second language acquisition development, the participants in this classroom make use of their translanguaging ability (Garcia & Wei, 2014), which requires high social and mental cognitive abilities in order to communicate effectively.

Hi ndzavisiso lowu hi kota ku vona leswaku i swa nkoka ku tirhisa tindziminkatsano ku fikelela dyondzo. Kasi Hurst na Mona (2017) va boxa leswaku dyondzo ya le henhla eAfrika-Dzonga yi phakeriwa ntsena hi ririmi ra Xinghezi. Va ya emahlweni va boxa leswaku kuva ku tirhisiwa Xinghezi i mbuyelo wa xihlawuhlau. Machudeni ya vantima va boheka ku amukela dyondzo ya vona hi ririmi leri ri nga riki ra vona. Leswi swi

tswala dyondzo leyi nga voyamela tlhelo rin'we. Ku ya hi Hurst na Mona (2017:127) xiyimo xa dyondzo xa ha komba leswaku xihlawuhlawa xa hari kona eka swa tindzimi:

South Africa is a highly multilingual country, with 11 official languages and numerous other languages spoken as first or home languages and learned in the early years of schooling. However, from Grade 3 onwards education is dominated by the English language, a result of the colonial history of the country and its education system. This situation is intensified by the current dominance of English in higher education worldwide. As a result, universities around the country such as the University of Cape Town use the English language as the medium of instruction.

Kuva tiko ri ri na khumen'we wa tindzimi ta ximfumo kova ku hetisa nawu. Va tlhela va lemukisa vanhu leswaku ku vilela ka machudeni ya Yunivhesiti ya Rhodes ehansi ka nhlokomhaka ya "Rhodes Must Fall" a kuri makungu yo lwela no bumabumela ku cinca ka kharikhulamu ya nkarhi wa xikolonyi ku ngari ku susiwa ka xifaniso xa Cecil Rhodes. Va bumabumela ku cinciwa ka kharikhulamu hikuva a swi yisi tiko helo. Hi ku vona ka vona ku tirhisiwa ka tindziminkatsano hi swona swi nga kombaka leswaku tiko ra hina ri le ku hluvukeni. Hurst na Mona (2017) va tshemba leswaku mphakelo wa dyondzo hi ririmi rimbe swo hi komba kahle leswaku tindzimi ta vantima ti tshamile ndhawu yin'we. Kasi ku tirhisiwa ka tindziminkatsano swi ta nyika machudeni matimba no tinyungubyisa hi tindzimi ta vona. Hurst na Mona va hetelela hi boxa mavonelo ya van'wana va vahloko hlisiwa loko va boxa leswaku "students found their languages valued and legitimised within academic space". Hurst na Mona (2017:127) va tlhela va boxa leswaku:

The translanguaging pedagogy seems to benefit those students who are usually the most disadvantaged, students from rural or township backgrounds who find the [Eurocentric] institution's culture and language most alienating.

Mavonelo lawa ya kombisa swinene leswaku vadyondzi vo hlaya va vona ku tirhisiwa ka Xinghezi eka mphakelo wa dyondzo kuri ku siya tindzimi ta xintima ehandle mayelana na ku hluvukisiwa ka tona.

Simpson (2017) yena u lavisisile hi tindziminkatsano etindhawini ta le madorobeni. Hi ku ya hi Simpson vanhu na tindzimi swi tshama ro ya emahlweni kumbe ndlandlamuka. Hambiloko ku fambafamba ka vanhu kuri ni vuxaka ni *globalisation* swi tlhela swi katsana ku hangalaka ka mahungu ya lingwisitiki na semiyotiki eka tinetiweke to burisana hi tona. Simpson u tlhela a tshikelela ku rhurha ka vanhu na kona ku na xiave eka timhaka ta tindziminkatsano.

2.4 Nkatsakanyo wa ndzima

Ndzima leyi yi kanerile hi milavisiso leyi endliweke mayelana na nhlokomhaka. Milavisiso leyi endliweke yi hambane kule na lowu wu nga ku endliweni. Leswi swi ta pfuna mulavisisi ku hoxa xandla eka ku ndlandlamuxa milavisiso leyi nga ta pfuna valeteri, vadyondzisi na vadyondzi ku twisisa hi vuenti hi theme ra tindziminkatsano.

NDZIMA YA 3: MAENDLELO NA DIZAYINI YA NDZAVISISO

3.0 Manghenelo

Eka ndzima leyi, ku kaneriwile hi dizayini ya ndzavisiso hi ku kongomisa eka maendlelo ya ndzavisiso, ndhawu leyi ndzavisiso wu endliweke eka yona, vangheneleri, switirhisiwa swa ndzavisiso na tindlela ta mahlengeletelo ya vuxokoxoko bya ndzavisiso ni tindlela leti tirhisiweke ku hlela vuxokoxoko bya ndzavisiso.

3.1 Maendlelo ya ndzavisiso

Ndzavisiso lowu wu wela ehansi ka xivumbeko xa maendlelo ya nkoka naswona wu ta tirhisa dizayini ya ndzavisiso wo xopaxopa. Xivumbeko xa maendlelo lawa xi

hlamuseriwa hi Thomas (1999:68) loko a ku “qualitative research is about exploring issues, understanding phenomena and answering questions by analysing and making sense of unstructured data”. Marito ya Thomas ya kombisa leswaku maendlelo ya nkoka ya xopaxopa mahungu hi xikongomelo xo kuma tinhlamuselo to enta swinene ta leswi mulavisisi a lavisisaka hi swona. Leswi swi kota ku humesela erivaleni xikongomelokulu xa ndzavisiso. Pacheco (2016:44) u tshaha Bourdieu na Wacquant boxa leswaku maendlelo ya nkoka ya endla leswaku mbhurisano wu twisiseka loko a ku: “. . .communication must be understood within the “complex and ramifying web” of relationships between individuals in specific contexts”. Hi ndlela yin’wana hi kota ku twisisa tindziminkatsano hi vuenti ku suka eka vonelo ra mulavisisi xikan’we ni vatekaxiave hi ku angarhela.

Willis (2008:40) u kombisa leswaku matimba ya ndzavisiso wa nkoka hileswaku i ndzavisiso wa ntumbuluko. Ku seketela mavonelo ya Willis, Singh (2004:48) u boxa leswi landzelaka mayelana na ndzavisiso wa nkoka kambe yena a ri karhi a kongomisa ngopfu eka maendlelo hi woxe ku nga maendlelo ya nkoka:

Qualitative approach makes it possible for the researcher to get close to the data in order to produce certain levels of explanation in what is being observed. This gives the researcher an opportunity to interact with the speakers by engaging in a dialogue without any preconceived notions of what the problem areas might be. It is an ongoing process in which the researcher will understand the phenomenon being studied from the participant’s point of view.

Leswi swi kota ku pfulela vatekaxiave kuva va pfuleka va humesela erivaleni mavonelo ya vona, matitwelo ya vona, swirhalanganyi leswi nkarhi wun’wana va swi tokota mayelana ni nchumu lowu wu nga eku lavisisiweni. Mhaka leyi yi seketeriwa hi Neumann (1997:44) loko a andlala leswi landzelaka:

The qualitative approach has the potential of obtaining adequate information about community’s actions, perceptions, attitudes, constraints and experiences. It is interested on how people make sense of the world and how they experience events. The major interest is

meaning which is how people make sense of their experiences and structures in the society.

Eka ndzavisiso, ku tirhisiwa ka swivutiso leswi pfulekeke ku pfumelela vatekaxiave nkarhi na ntshunxeko kuva va hlamusela mitokoto ya vona mayelana na tindziminkatsano. Hi ku tirhisa maendlelo ya nkoka vatekaxiave va andlala mavonelo na ntokoto wa vona.

Ndzavisiso wu endliwa eka ndzawulo ya mfumo laha mulavisisi a tirhaka kona naswona wu koka rinoko ra rihlanguti ro endla kumbe ku nghenelela kunene. Mulavisisi, hi ndlela yin'wana, u ta "tirha tanihi muhlanganisi ku pfuna vatekaxiave ku pulana na ku tirhisa nghenelelo lowu nga ta hunguta xiphiso lexi tokotiweke", (Nieuwenhuis in Creswell et al, 2010:74) hi ku endla leswaku maendlelo ndzavisiso wo va lowu faneleke. "Xana i xini xi endlaka ndzavisiso wo endla kunene muxaka wa dizayini wa ndzavisiso wa nkoka wuva nkongomiso wo tiya eku twisiseni xiphiso ni le ku ndlandlamukiseni nghenelelo wa vanhu lava khumbhekaka, (Nieuwenhuis in Creswell et al, 2010:74). Hi marito man'wana, i xitatimente xintshwa xa leswi mulavisisi a lavaka ku swi dyondza na leswaku hikokwalaho ka yini? Mulavisisi u lava ku tirhisa nongonoko wa xivumbeko xa swivutiso tanihi xitirho xo tiyisisa mivuyelo ku suka eka vatekaxiave lava hlawuriweke.

3.1.1 Sampulu na vatekaxiave eka ndzavisiso

Ndzavisiso lowu wu endliwile hi ku tirhisa sampulu tanihi ntlawanyana wa vanhu lava kumekaka eka ndhawu leyi hlawuriweke. May (2001:93) u hlamusela sampulu tanihi ". . . a larger group of a population". Xilaveko xa ndzavisiso lowu a kuri kuva na vatekaxiave lava va nga vutivi na kuva na ntokoto wa nchumu lowu lavisisiwaka. Vatekaxiave kumbe vanhu lava nga tava xiphemu xa sampulu va longoloxiwile eka tafula leri nga laha hansi: Swivangelo swa ku hlawuriwa ka vatekaxiave swi nyikiwile. Xin'wana xa nkoka hileswaku vatekaxiave ngopfungopfu vaofisiri va hlawuriwile endzhaku ka tin'hweti to ringana vari karhi va xiyaxiyiwa no tihlanganisa na vona. Ku xiyaxiyile matirhelo ya vona ngopfu eka mhaka ya vakorhokeriwa. Kasi vatokoti laha

hi katsaka vatokoti va ririmi na vutoloki va hlawuriwile hi ku landza ntokoto wa vona wa ririmi ra Xitsonga.

Vatekaxiave eka ndzavisiso	Xivangelo/Swivangelo
2 x Vaamukeri	Ririmi kumbe tindzimi leti va ti tirhisaka ku amukela vakorhokeriwa.
2 x Vaofisiri va swa mafambiselo	Ririmi kumbe tindzimi leti va titirhisaka ku burisana ni lava va tirhaka ehansi ka vona kun'we ni vakorhokeriwa.
2 x Vaofosiri lavakulu va mafambiselo	Ririmi kumbe tindzimi leti va titirhisaka ku burisana ni lava va tirhaka ehansi ka vona kun'we ni vakorhokeriwa.
4 x Vatokoti va swa tindzimi (ku katsa ni vadyondzisi va Xitsonga)	Vuswikoti ni ntokoto wa vona eka matirhiselo ya ririmi leri ringanisiweke, vuhundzuluxeri, vutoloki na vuhleri.

Swivutiso swo ka swi nga lulamisiwangi swi ta vutisiwa hi nkarhi wa nhloko hliso ku kondletela mbhurisano wa nomo ku kuma miangulo ku suka eka vatekaxiave lava hlawuriweke.

3.1.1.1 **Vaamukeri**

Vaamukeri i vaofisiri lava va nga ni malembe yo tlula ntlhanu vari eka xiyenge xa desika ra vuxokoxoko. Va ni vutivi na ntokoto wo amukela vakorhokeriwa va tinxaka hinkwato. Hi vona va nyikaka swiphephana swo komba lomu vakorhokeriwa va faneleke va ya kuma vukorhokeri kona ku ya hi swiyenge swa vukorhokeriwa swa hofisi.

3.1.1.2 **Vaofisiri va mafambiselo ya le xikarhi**

Vaofisiri lava hlawuriweke va ni malembe ya ku suka ka makumenharhu-ntlhanu ku ya ka makumentlhanu wa malembe hi vukhale. Hinkwavo ka vona va ni vutivi na ntokoto wo tlula malembe yo tlula ntlhanu ku ya eka makumembirhi vari ku korhokeleni tiko eka ndzawulo leyi va tirhaka eka yona. Vaofisiri va mafambiselo ya le xikarhi va kombisile leswaku vona swa va olova ku tirhana ni vakorhokeriwa hikuva vona a va tirhi siku na siku na vakorhokeriwa. Hambiswiritano va boheka ku va ni vutivi bya

tindziminkatsano hikuva ndzawulo ya vona hi ku angarhela yi tirha hi vakorhokeriwa. Ku hava munhu loyi a nga endlaka xikombelo xa khadi ra vutitivisi, xitifikhethi xa vukati kumbe xibukwana xa pasipoto a nga tirhisi ririmi ro karhi. Vukorhokeri byi va kona hi ku tirhisa tindzimi to hambanahambana. Eka xiyimo xo ahlula xiphiso xo karhi xikarhi ka vaofisiri lava tirhaka ehansi ka vona na vakorhokeriwa swi dinga ku tirhisiwa ka tindzimi to karhi hambiloko ntirho wa vona wu tshikelela ku tirhisiwa ka ririmi ra Xinghezi tanihi ririmi ra vuhlanganisi ni vukorhokeri ra ximfumo.

3.1.1.3 **Vaofisirinkulu va mafambiselo**

Vaofisirinkulu va na kwalomu ka makumemune ku ya eka makumentsevu ya malembe hi vukhale. I malembe yo hlaya vari karhi va korhokela vaakatiko eka ndzawulo leyi va nga eka yona. Vaofisirinkulu va mafambiselo hi vona va nga rhwala vutihlamuleri bya mafambiselo ya hofisi. Vaofisirinkulu va na kwalomu ka makumemune ku ya eka makumentsevu ya malembe hi vukhale. I malembe yo hlaya vari karhi va korhokela vaakatiko eka ndzawulo leyi va nga eka yona. Vaofisirinkulu va mafambiselo hi vona va nga rhwala vutihlamuleri bya mafambiselo ya hofisi.

3.1.1.4 **Vatokoti va swa tindzimi (ku katsa ni vadyondzisi va Xitsonga)**

Vatokoti va swa tindzimi, lava katsaka vadyondzisi na vutoloki na vona va ve ni xiave xo angula mayelana ni matirhiselo na nkoka wa tindziminkatsano eka ku antwisisa vukorhokeri eka swivandla swo hambanahambana swa mfumo. I swa nkoka ku boxa leswaku ndzawulo yin'wana na yin'wana a yi fanele ku tinyungubyisa hi kuva ni xiyenge xa vukorhokeri bya tindzimi. Xiyenge lexi hi xona xi byarha vutihlamuleri byo vona leswaku vaakatiko va kuma vukorhokeri hi tindzimi ta vona. Leswi swi vula leswaku tifomo to hambanahambana a fanele ti hundzuluxeriwa ku ya eka tindzimi hinkwato ta ximfumo. Vatokoti va swi tindzimi hi vona va vonaka leswaku matsalwa lama faneleke ya hlulukisiwa na ku lulamisiwa leswaku vukorhokeri byi hatlisisiwa eka swiyenge ni tindzawulo hinkwato ta mfumo.

3.1.2 **Mahlengeletelo ya mahungu**

Ku kunguhatiwile ku tirhisa tinxaka tinharhu ta mahlengeletelo ya mahungu, ku nga, ku xiyaxiya etihofisini, nhloko hliso wa vatirhelamfumo, van'watindzimi na mbhurisano wa mitlawa yo kongoma.

3.1.2.1 Ku xiyaxiya ehofisini

Maendlelo lawa yo hlengeleta mahungu ya katsa ku nghena etihofisini hi nkarhi wa ntirho laha mulavisisi a tekaka TINOTI hi vuxokoxoko. Ku xiyaxiya hi ndlela leyi yi nga taka yi nga kavanyeti mphakelo wa vukorhokeri. Creswell (2009:182) u ntlawahata nxiyaxiyo hi mitlawa ya ntlhanu, ku nga, kuva muxiyaxiyi, mungheneleri, ku teka xiyimo xova mungheneleri ku tlula kuva muxiyaxiyi, ku kumbheka ngopfu tanihi muxiyaxiyi ku tlula kuva mungheneleri ni kuva muxiyaxiyi wa le handle ro sungula ivi kuva mungheneleri wa le handle endzhakunyana. Maendlelo ya vuxiyaxiya i ndlela yin'wana yo kuma vuxokoxoko hi nhlokomhaka yo karhi laha mulavisisi a xiyaxiyaka swiendlo swo karhi swa leswi humelelaka leswi fambelanaka ni nhlokomhaka leyi mulavisisi a lavisisaka ha yona. Barnhart na Barnhart (1993:1992) va seketela mhaka leyi loko va ku: *the process of watching something or someone carefully for a period of time*. Ntshaho lowu wu tiyisisa leswaku maendlelo ya vuxiyaxiya i ku langutisa munhu kumbe nchumu wo karhi eka nkarhi wo leha hi xikongomelo xo kuma vuxokoxoko byo karhi mayelana ni nhlokomhaka leyi lavisisiwaka. Hileswaku mulavisisi tihlanganisile na vanhu vo karhi a karhi a xiyaxiya mavulavulelo ya vona ku ringana nkarhi kumbe tin'hweti to karhi. Sidhu (1984:158) u hlamusela maendlelo lawa loko a ku *Observation seeks to ascertain what people think and do by watching them in act as they express themselves in various situations, conditions and activities*.

3.1.2.2 Nhloko hliso wa vatekaxiave

Maendlelo ya nhloko hliso i maendlelo lama fuweke swinene naswona ya tirhisiwa hi xitalo eka ndzavisiso wa nkoka. Kadushin (2012:23) u hlamusela nhloko hliso tanihi mbhurisano hi xikongomelo xo kuma mahungu lama nga ma nkoka mayelana na ndzavisiso lowu nga eku endliweni. Kasi Maree (2007:87) u hlamusela nhloko hliso wa swivutiso kuri:

An interview is a two-way conversation in which an interviewer asks particular questions to collect data and to learn about the ideas, beliefs, views, behaviours of a participant.

Ntshaho lowu wu paluxa leswaku eka maendlelo lawa ku va ni mbhurisano exikarhi ka vanhu vambirhi laha ku vutisiwaka no hlamula swivutiso hi xikongomelo xo kuma vuxokoxoko ku endlela leswaku mulavisisi a fikelela xikongomelo xa yena.

Eka maendlelo lama hi kuma switekaxiave kuri mulavisisi ni vatokoti lava va hlokoahlisiwaka mayelana na nhlokomhaka leyi nga ku lavisisiweni. Eka ndzavisiso lowu ku ta tirhisiwa nhlokoahliso wa “semi-structured” tanihi xiletelo lexi mulavisisi a nga xi tirhisa ku fikelela leswi a lavisisaka swona. Muxaka lowu wa nhlokoahliso i swivutiso swo ka swi nga tsariwangi ehansi. Minichiello (1990:184) u hlamusela *unstructured interview* hi ndlela leyi landzelaka:

Unstructured interviews are interviews in which neither the question categories are predetermined. They rely on social interaction between the researcher and informant.

Tinhlamulo ta mutekaxiave ti ta pfuna mulavisisi ku kota ku tumbuluxa swivutiso swin'wana leswi n'wi pfunaka eka ku fikelela xikongomelo xa yena eka ndzavisiso. Vatirhelamfumo na vakorhokeriwa va ta hlokoahlisiwa endzhaku ka mphakelo wa vukorhokeri. Nhlokoahliso wu ta tlhela wu tirhisiwa ku kuma mavonelo lawa vatirhelamfumo na vakorhokeriwa va nga na wona mayelana na switirhisiwa swo antswisa vukorhokeri hi ku tirhisa tindzimi ta vona. Nhlokoahliso wa swivutiso wu ta katsa swivutiso leswi landzelaka:

- a. Xana hi rihiri ririmi leri u ri tirhisaka ku phakela vukorhokeri hi rona?
- b. Xana hi tihiri tindzimi tin'wana handle ka Xinghezi na ririmi ra wena u nga ti tirhisaka ku humelerisa vukorhokeri ke?
- c. Xana u endla yini loko u tikeriwa hi ririmi leri mukorhokeriwa a tiveka rona?
- d. Hi mavonelo ya wena, xana i swa nkoka ku tirhisa ririmi ra mukorhokeriwa ku phamela vukorhokeri ke?
- e. Hi mavonelo ya wena, xana swa vuyerisa ku tirhisa tindziminkatsano ke?

- f. Xana wa swi kota ku tirhisiwa tindzimi timbirhi kumbe ku tlula hi xikongomelo xo korhokela mukorhokeriwa ke?
- g. Xana ku tirhisiwa ka tindzimi timbirhi kumbe ku tlula (tindziminkatsano) swi ta antwisa vukorhokeri ke?
- h. Hi ku vona ka wena, xana hi yihi mintlhontlho leyi u yi tokotaka hi nkarhi wa ku tirhisiwa ka tindziminkatsano tanihiloko ti ri na ntshikelelo xikarhi ka vuxaka bya muphakeri wa vukorhokeri na muakeri wa vukorhokeri ke?
- i. Xana u nga bumabumela ku tirhisiwa ka tindziminkatsano entirhweni ke?
- j. Hi vonelo ra wena, xana hi tihi tindlela ta ku tirhana na switandzhaku swa ku tirhisiwa ka tindziminkatsano eka nhluvukiso na ndlandlamuko wa Xitsonga?

3.2 Tinxaka ta timhakambisi leti hlengeletweke

3.2.1 Nxiyaxiyo wa le hofisini

Ku nge si sunguriwa na ku endla vuxiyaxiya ehosisisini a kuri na ntlhontlho wun'we lowu mulavisisi a langutanile na wona. Van'wana va vaofisiri a va nga pfumeri ku hlangana na mulavisisi va kombisa leswaku xana vuxokoxoko lebyi nga ta byi humesa a byi nga va ngenisa khombyeni. Hambiriswiritano mulavisisi u kota ku va hlamusela hi vuenti nkoka wa ku hoxa ka vona xandla eka ndzavisiso lowu na ku vuyeriwa ka vona vaofisiri hi ku aka vuxaka hi ku phakela vukorhokeri hi ku tirhisa tindzimi leti nga ta va tshuneta ekusuhi na vakorhokeriwa.

Ku hlengeleta timhakambisi swi khumbha ku tihlanganisa na vaofisiri na ku teka TINOTI hi ntalo ta hinkwaswo leswi mulavisisi a nga ku swi xiyaxiyeni. Hi nkarhi wa ku xiyaxiya mulavisisi a tsala ehansi hinkwaswo leswi swi xiyaxiyeke a ri karhi a nga kavanyeti matirhelo ya hofisi.

Nxiyaxiyo wa le hofisini wu tekile nkarhi wo ringana n'hweti hinkwayo. Vuxokoxoko a byi ri karhi byi tsariwa ehansi.

3.2.2 **Nhloko hliso wa vaofisiri na vatokoti wa tindzimi**

Hilaha swi boxiweke hakona ekusunguleni, ku engetela eka nxiyaxiyo wa le hofisini, vaofisiri va hloko hlisiwile. Xikongomelo xa nhloko hliso a kuri ku kuma mavonelo ya vaofisiri hi matirhiselo ya vona ya tindziminkatsano, ku tikeriwa kumbe mintlhontlho leyi tokotiwaka hi vakorhokeriwa na vaofisiri mayelana na ku tirhisiwa ka tindzimi eka mphakelo wa vukorhokeri.

Nhloko hliso wa vaofisiri nxiyaxiyo lowu ngava kona. Mihloko hliso leyi a yi kongomisa ngopfu eka ku languta nkoka wa tindziminkatsano eka mphakelo wa vukorhokeri. Ku tlhele ku langutiwa ku vuyeriwa ka vaofisiri loko va pfuna vanhu hi tindzimi leti va titwisisaka. Vahloko hlisiwa va tlhele va vutisa loko ku tirhisiwa ka tindziminkatsano swi hatlisisa mphakelo wa vukorhokeri.

Xikongomelo xin'wana a kuri ku kumisisa xiave lexi vaofisiri va nga na xona eka ndzemukiso wa ku vuyeriwa ka ku tirhisiwa ka tindzimi timbirhi kumbe ku tlula eku phakeleni ka vukorhokeri. Va tlhele va vutisiwa hi swivangelo swa ku tlakusa kumbe sivela nhluvukiso wa tindziminkatsano. Va tlhele va komberiwa ku nyika mavonelo ya vona yo antwisa vukorhokeri hi tirhisa switirhisiwa swa xiyimo xa le henhla.

3.2.3 **Ku tsala tinotsi**

Mulavisisi u tirhisile ku hlengeleta timhakambisi hi ku tsala ehansi tinotsi leswaku a ta tsundzuka hinkwaswo leswi a nga swi xiyaxiya hi nkarhi wa ndzavisiso. Ku tsariwa ka tinotsi swi pfuna mulavisisi ku ka a nga siyi timhaka ta nkoka loko se a andlala no xopaxopa mahungu kumbe timhakambisi leti nga hlengeletiwa.

3.2.4 **Ndhawu ya tihofisi**

I swa nkoka ku vula swo karhi hi ndhawu ya tihofisi, ndhawu leyi dyondziweke hi nkarhi wa nxiyaxiyo. Tinoti ta timhakambisi ti tekiwile hi michumu leyi damarhetiweke emakhumbini ku kombisa leswaku michumu leyi yi tindzimi tih kuva vaakatiko va kota ku fikelela vukorhokeri.

Mavekiwele ya swo tshama na wona ya komba leswaku vakorhokeriwa a va fanelangi ku tata hofini. Hi ndlela yin'wana, ku fanele kuva na ndhawu yo ringanela yova vaofisiri va fanele fambafamba va lawula vakorhokeriwa.

3.2.5 Ndhawu ya ndzavisiso

Hambileswi nhlayo yo karhi ya tindzawulo ta mfumo a yi bumabumeriwile kuva yi tirhisiwa tanihi tindhawu ta ndzavisiso lowu, ndhawu yin'we hi yona yi nga kumeka yi fikelela swilaveko swa ndzavisiso. I yin'wana ya tindzawulo ta mfumo leyi kumekaka edorobeni ra Makhado. Ndhawu leyi yi kwalomu ka tikilomitara to ringana 70 ku suka eyunivhesiti. Loko a ri mulavisisi ndhawu ya ndzavisiso na yunivhesiti u swi fikelela hi ku olova.

3.3 Ntiyisiso, Ntirhiseko na Vutshembeki bya Ndzavisiso

Ntiyisiso wa ndzavisiso wu kongomisa eka ku tshembaka ka vuxokoxoko bya mahungu ya ndzavisiso lowu endliweke. Hileswaku ku tshembeka ka ndzavisiso wo karhi swi vonaka loko mbuyelo lowu kumekaka wu nga cinci na loko ku tshuka ku komberiswa leswaku ndzavisiso wolowo wu endliwa nakambe mbuyelo a wu nge hambani na lowu wu kumekeke ekusunguleni. Hi ndlela yin'wana mbuyelo lowu nga ta kumiwa a wu nge hambani kule na lowu wu nga rhangwa wu fikeleriwa.

3.4 Milawu ya matikhomelo eka Ndzavisiso

Loko ku endliwa ndzavisiso i swa nkoka ku va ku landzeleriwa swilaveko swa matikhomelo lama amukelekaka. Hileswaku mulavisisi u fanele a tirha hi matimba ku sivela matikhomelo yo ka ya nga amukeleki mayelana na mahanyelo ya vanhu va rixaka ro karhi. Leswi swi endla leswaku vahlokohlisiwa va nghenelela eka ndzavisiso va tshunxekile. Miller na Brewer (2003:95) va boxa leswi landzelaka mayelana no tsakela na ku tshunxeka ka vahlokohlisiwa loko va ku:

The ethics of social research is about creating a mutually respectful, win-win relationship in which participants are pleased to respond candidly, and the community considers the conclusion constructive.

Mulavisisi u lulamisile fomo leyikombeleke mpfumelelo eka vahlokoahlisiwa.

Mulavisisi a kumile papila ra mpfumelelo eka Komiti ya le Henhla ya Tidigiri eYunivhesiti ya Venda leswaku a endla ndzavisiso lowu. Vahlokoahlisiwa kumbe vanyiki va mahungu a tshunxekile loko ilea tivisiwa hi xikongomelo kumbe nsusumeto lowu nga endla leswaku mulavisisi a hisekela ku endla ndzavisiso wa yena. Loko mulavisisi na vahlokoahlisiwa va fikelele ntwanano vahlokoahlisiwa va bohekileku sayina fomo ya mpfumelelo va nge si nyika vuxokoxoko mayelana na ndzavisiso lowu wu endliweke.

3.5 Switsandzekisi, Mindzilekano, na Swiehleketelwa swa Ndzavisiso

Vundzeni bya ndzavisiso byi humile eka hofisi ya xifundzatsongo ya Ndzawulo ya Xikaya eMakhado ehansi ka Masipala wa Xifundzantsongo xa Vhembe. Nkongomisokulu wa ndzavisiso wu kongomisiwile eka maendlelo ya mbulavulo lowu xakahatiweke ni ku cincacinciwa xikarhi ka tindzimi na marhijisitara ya mbulavulo na mimbhurisano ya nomo. Maendlelo ya mbulavulo lama valangiweke eka ndzavisiso ya tlhele ya katsa ku hangalasiwa ka switirhisiwa swa swifaniso leswi katseke ririmi ro vulavuriwa na swifaniso swo vatliwa ku katsa na swikombeto, swikombiso swa xikandza, tipurozimiki na tindlela tin'wana to tirhisa miri. Ndzavisiso wu tirhane kahlekahle ni hilaha vatekaxiave va tirhiseke ririmi ra mbulavulo lowu nga hi Xitsonga, Xivhenda na Xinghezi.

Eka ndzavisiso lowu ku kambisisiwile matirhiselo ya tindzimikatsano hi xikongomelo xo humelerisa vukorhokeri. Ku tlhele ku langutisiwa nkoka na ku pfuna ka tindzimikatsano.

3.6 Nkatsakanyo wa Ndzima

Ndzima leyi a yi kongomisa eka dizayini ya ndzavisiso laha ku kaneriweke hi switekaxiave na tindlela leti nga tirhisiwa ku hlengeleta mahungu. Milawu ya matikhomelo eka ndzavisiso na yona yi andlariwile. Ku kaneriwile hi switsandzekisi, mindzilekana na swiehleketelwa swa ndzavisiso.

NDZIMA YA 4: KU ANDLARIWA NO XOPAXOPIWA KA MAHUNGU YA NDZAVISISO

4.0 Manghenelo

Xikongomelo xa ndzima leyi i ku andlala no xopaxopa vuxokoxoko lebyi byi hlengeletiweke hi nkarhi wa vulavisisi bya ku tirhisiwa ka tindziminkatsano exivandleni xa ntirho eka yin'wana ya tindzawulo ta mfumo eXifundzeninkulu xa Limpopo. Hilaha hi nga hlamusela hakona eka Ndzima ya 3, ku kuma mahungu ya ndzavisiso lowu ku tirhisiwile nhloko hliso wa swivutiso na maendlelo yo xiyaxiya. Eka maendlelo ya nhloko hliso wa swivutiso ku nghelele vatekaxiave vo ringana khume lava katsaka vaofisiri va ndzawulo leyi hlawuriweke kuva ndhawu ya ndzavisiso kun'we ni van'watindzimi. Vaofisiri va katsa vaofisiri va desika ra vuxokoxoko kumbe ro amukela, vafambisi va le xikarhi na vafambisinkulu. Eka maendlelo yo xiyaxiya, mulavisisi u xiyaxiyile ku phakeriwa ka vukorhokeri eka vakorhokeriwa ku ringana nkarhi wo leha tani hileswi mulavisisi na yena a nga mutirhi eka ndzawulo leyi vulavisisi byi endlwaka kona. Mulavisisi a tinyikile nkarhi ku xiyaxiya ngopfungopfu hi mikarhi leyi a vaka a tekile nkarhi wo wisa entirhweni hi xikongomelo xo hlengelela timhakambisi bya ndzavisiso.

4.1 Ku hlengelela timhakambisi

Xiphemu lexi xi hlamusela maendlelo ya mahlengeletelo ya timhakambisi ta ndzavisiso. Hilaha swi boxiweke hakona eka Ndzima ya 3, tinxaka ta mune ta timhakambisi tihlengeletiwile ku nga timhakambisi to suka eka ku xiyaxiya matirhele ya vaamukeri, vaofisiri na vatokoti va swa tindzimi na vutoloki; timhakambisi to huma eka nhloko hliso wa swivutiso ku suka eka vaamukeri na timhakambisi ta tinotsi. Ku twisisa na ku koxometa timhakambisi i swa nkoka ku hlamusela ndhawu ya ndzavisiso na switirhisiwa leswi nga kona eka ndzawulo.

4.1.1 Ndhawu ya ndzavisiso

Timhakambisi ta ndzavisiso ti hlengeletiwile etihofisini ta yin'wana ya tindzawulo ta mfumo edorobeni ra Makhado` (Louis Trichardt). Timhakambisi hinkwato ta matirhele na xiyimo xa swa tindzimi eka ndzawulo ti hlengeletiwile hi ku tirhisa nhloko hliso wa

swivutiso ku suke eka vatirhelamfumo va swiyenge swo hambanahambana leswi katsaka vaamukeri, vaofisiri va xiyimo xo sungula (lava ku nga vona vaphakeri va vukorhokeri), vaofisiri va vufambisi bya le xikarhi na vaofisiri va vufambisi bya le henhla eka ndzawulo.

Muako wa ndzawulo i muako wa ximanguvalawa lowu wu nga na switirhisiwa swa xiyimo xa le henhla swo fambelana na nkarhi wa sweswi wa thekinoloji.

4.1.2 Matshamelo ya ndzawulo

Ndzawulo leyi nga xiphemu xa ndzavisiso yi kumeka edorobeni ra Makhado. Ndzawulo yi kwalomu ka tikilomitara ta 70 ku suka eYunivhesiti ya Venda. I doroba leri nga khigelana miganga yo hlaya ya Vavhenda na Vatsonga. Vaakatiko vo hlaya va doroba leri i Vavhenda, Vatsonga, Valungu (ngopfungopfu rixaka ra Mabunu) na nhlayo yintsongo ya Mapedi na tinxaka timbe. Eka malembe a kuri ndhawu leyi a ku tshama ntsena rixaka ra vanhu va nhlonge yo basa ntsena. Ndhawu leyi yi kokile rinoko ra tinxaka ta vantima endzhaku ka nhlawulo wa mani na mani hi lembe ra 1994.

4.1.3 Xiyimo xa vaakatiko

Xiphemu lexi xi nyika timhakambisi leti kumiweke ku suka eka vatirhelamfumo lava korhokelaka ndzawulo. Vatirhelamfumo va kombisile leswaku ndzawulo yi korhokela vaakatiko lava vulavulaka tindzimi to hambanahambana. Vakorhokeriwa lava kumeka vukorhokeri eka hofisi ya ndzawulo leyi hlawuriweke va vulavula tindzimi to hambana ku katsa Xivhenda, Xitsonga, Xipedi kumbe Xisuthu xa N'walungu, Xibunu, Xinghezi na tindzimi timbe to fana na Xishona, Xikhula ni tin'wana.

Hi ku landza vatirhelamfumo lava va nga hloko hlisiwa swi le rivaleni leswaku vutivi bya tindzinkatsano a ku fanele kuri xilavekonkulu eka vakomberi va ntirho eka ndzawulo leyi hlawuriweke hikuva yi nyika vukorhokeri eka vanhu va tinxakaka. I swa nkoka ku boxa leswaku van'wana va vakorhokeriwa a va vanga na nkateko wo nghena xikolo. Xinghezi tanihi ririmi leri ri tekiwaka riri ra vuhlanganisi hi mikarhi yo tala vo tilumaluma hi rona.

Vatirhelamfumo lava nga hlokoahlisiwa va kombisile vusweti bya switirhisiwa leswi lemukisa vakorhokeriwa hi nkoka wa pholisi ya ririmi kumbe tindziminkatsano. Leswi swi komba ntlhontlho lowu vatirhelamfumo va langutanaka na wona siku rin'wana na rin'wana ku phakela vukorhokeri eka vaakatiko.

4.2 Tendzo to nghenelela

Ehandle ka xedulu ya ntlovelo yo ya hlengeleta timhakambisi, tendzo to nghenelela hi mikarhi yo wisa ya mulavisisi ya kunguhatiwile. Tendzo to nghenelela a ti kunguhatiwa hi xikongomelo xo kuma timhakambisi hi vuenti hileswaku a swi nyika mulavisisi nkarhi wo kota ku fikelela vahlokoahlisiwa hinkwavo hikuva a va endzela ximfumo etihofisini ku nga ri masiku ya yena ya ntirho. Tendzo leti ti pfuneta ku yisa emahlweni mimbhurisano hi ku antwisa mphakelo wa vukorhokeri hi ku tirhisa tindziminkatsano. Ku hlangana ka mulavisisi na vaofisiri swi tlhela swi pfuna ku lemukisa vaofisiri hi nkoka wa tindziminkatsano.

4.3 Ku xopaxopiwa timhakambisi leti hlengeletiwewe

Eka xiphemu lexi timhakambisi leti hlengeletiwewe bya xopaxopiwa hi ku landza vatekaxiave lava nga hlawuriwa kuva xiphemu xa ndzavisiso lowu.

4.3.1 Vuhleri bya timhakambisi

Hilaha hi boxeke hakona eka ndzima ya vunharhu, ndzavisiso lowu wu ta katsa ntsena khume wa vatekaxiave ku nga vaamukeri vambirhi va desika ra vuxokoxoko; vaofisiri vambirhi va mafambiselo ya le xikarhi; vaofisirinkulu va mafambiselo na vatokoti va swa tindzimi lava katsaka ni vadyondzisi va ririmi ra Xitsonga. Timhakambisi ta vahlokoahlisiwa ti xopaxopiwile hi ndlela leyi landzelaka:

4.3.1.1 Vuhleri bya timhakambisi ku suka eka vaamukeri

Timhakambisi leti nga hlengeletiwewe ku suka eka vaofisiri lava tirhaka eka xiyenge xa desika ra vuxokoxoko bya xopaxopiwa hi ku landza swivutiso leswi va vutisiweke swona.

Vaamukeri havambirhi va kombisile leswaku va tirha ririmi ra Xinghezi kun'we ni tindzimi tin'wana ta ximfumo loko va amukela vakorhokeriwa eka xivandla xa vona xa ntirho. Va tlhele va boxa leswaku va cincacinca tindzimi hi ku landza rixaka na ririmi leri mukorhokeriwa a vulavulaka rona. Va tshikelela leswaku loko mukorhokeriwa a va xeweta hi ririmi ro karhi loko va ri tiva va ttherisela hi rona. Kambe loko va nga ri tivi ririmi ra mukorhokeriwa va kombisile leswaku va hetelela va tirhisa Xinghezi tanihi ririmi ra ximfumo leri nga rona ririmi ra vukorhokeri na vuhlanganisi eka ndzawulo ya vona.

Muamukeri #1 u kombisa leswaku yena u vulavula Xitsonga. U kombisa leswaku yena u ni nkateko wo tiva tindzimi to tlula mune ta ximfumo. Kambe u kombisile leswaku loko a tshuka a nga ri na nkateko wo tiva ririmi ra mukorhokeriwa u tirhisa Xinghezi ku n'wi pfuna hikuva vakorhokeriwa vo hlaya a swi koti ku tata tifomo hi voxo. Xiphiko xa vona hi mhaka ya kuva va nga koti ku hlaya no tsala.

Muamukeri #2 na yena u hlamusela leswaku loko a nga tivi hi ku hetiseka ririmi ra mukorhokeriwa u hetelela a tirhisa ririmi ra Xinghezi tanihi ririmi ra ximfumo ra vuhlanganisi entirhweni wa yena. Kambe u ri u tshunxekile ku pfuna hi tindzimi ta vona kuri vukorhokeri byi va fikela kuri hava ku tekeriwa.

Hi ku landza mavonelo ya vaamukeri #1 na #2 swi hi komba kahle leswaku ku hava vukorhokeri byi vaka kona ehofisini ya vona ku ngari na ku tirhisiwa ka tindziminkatsano. Hi ndlela yin'wana hi ngava na xiyimo xa tindziminkatsano lexi vaphakeri va vukorhokeri na vakorhokeriwa va xi tokotaka kambe vona hi voxo va nga tivi leswaku i xiyimo xa tindziminkatsano. Leswi swi seketela mavonelo ya MacSwan (2017:171) loko a ku:

Translanguaging and related ideas promote a positive view of bilingualism, permitting bilinguals to act naturally, using language as they do at home and in their communities.

Ku fikelelani ka vakorhokeriwa na vaphakeri va vukorhokeri hambiloko va ngari va ririmi rin'we swi pfuneta ku fikeleriwa ka vukorhokeri hi ku tirhisa tindzimi timbirhi

kumbe ku tlula. Leswi swi tlhela swi sivela kuva vanhu va nga fikeleli vukorhokeri hikokwalaho ka kuva va nga vulavuri ririmi rin'we. Ku hisekela ku phakela vukorhokeri hi vaamukeri # na #2 hi tirhisa tindziminkatsano swi tlhela swi tiyisisa nkoka wa vumbiwa ra Afrika-Dzonga leri bumabumelaka ku tirhisiwa ka tindzinyingi kumbe khumen'we wa tindzimi ta ximfumo.

Mavonelo ya muamukeri #1 loko a vutisiwa hi tindzimi tin'wana leti a nga ti tirhisaka ku humelerisa vukorhokeri u kombisile leswaku yena u tiva tindzimi to ringana mune. Eka tindzimi leti ta mune muamukeri #1 u ri a nga katsi na ririmi ra yena. U tshikelela leswaku vutivi bya yena bya tindzimi swi n'wi pfuna ku humelerisa vukorhokeri hi ku olova. Hikokwalaho hi ku vona ka yena a ta tsakela leswaku vaofisiri hinkwavo va ndzawulo va fanele kuva na vutivi bya tindzimi to hambanahambana.

Muamukeri #2 u kombisa leswaku yena u tiva ntsena tindzimi tinharhu ku katsa ni ririmi ra yena. U kombisile leswaku ku korhokela vanhu eka yena a swi se tshama swi n'wi nyika xiphiko hikuva wa swi kota tirhisa nxevotindzimi kumbe tindziminkatsano hi ndlela yo hlamarisa swinene. Muamukeri #2 u kombisile leswaku ku hava mukorhokeriwa na un'we a nga tshama a ttheriseriwa ekaya hikokwalaho ka xiphiko xa ririmi.

Miangulo ya vaamukeri #1 na #2 va kombisa kahle leswaku va hisekela ku tiva tindzimi to hlaya leswaku va kota ku fikelela munhu un'wana na un'wana loyi a nga ta endzela hofisi ya vona. Leswi swi va veka eka xiyimo xa kahle xo tiva tindzimi to hlaya. Leswi swi tlhela swi va olovisela ku nyika vukorhokeri bya xiyimo xa le henhla kuri hava ku tshwukusela mahlo ni vakorhokeriwa hikokwalaho ka ntlimbo wo tsandzeka ku twanana hi mhaka ya ririmi ra vuhlanganisi. Eka miangulo ya vona hi vona nkoka wa ku tirhisiwa ka tindziminkatsano kuri xintshunxo eka tiko ra tindziminyingi.

Muamukeri #1 u kombisile leswaku loko a nga tiva ririmi ra mukorhokeriwa u pfuna mukorhokeriwa hi ririmi ra Xinghezi hikuva hi rona ririmi ra vuhlanganisi entirhweni. Loko mukorhokeriwa a nga ri na vutivi bya Xinghezi muamukeri # u kombela ku pfuniwa hi vatirhikulobye lava nga ni vutivi bya ririmi ra mukorhokeriwa. Hi ndlela yin'wana muamukeri #1 u komba kahle leswaku vaofisiri eka desika ra vuxokoxoko a va hluleki ku korhokela tiko hikokwalaho kas ririmi. Ku hisekela ka vaofisiri va desika

ra vuxokoxoko swi endla leswaku mukorhokeriwa a hetelela a kuma ku pfuneka eka xikombelo lexi a nga tisiwa hi xona.

Muamukeri #2 yena u kombisa leswaku ntirho wa yena wu oloville swinene hikuva u tirhisa tindziminkatsano ku korhokela vaakatiko. Loko a vutisiwile leswaku u swi tiva njhani leswaku u tirhisa tindziminkatsano, muamukeri #2 u boxa leswaku yena i khale a tirhisa maendlelo lawa hambileswi a ri emunyameni hikuva a nga swi tiva leswaku i maendlelo ya tindziminkatsano.

Vaamukeri #1 na #2 va angurile hi ndlela yo kombisa leswaku eka xiyenge xa vona xa desika ra vuxokoxoko va tibohile ku tirhisa tindziminkatsano ku phakela vukorhokeri hambileswi muamukeri #2 a swi veka kahle erivaleni leswaku yena a sungule khale ku tirhisa tindziminkatsano hambileswi hi ntiyiso a kuri munyami eka yena kuri i tindziminkatsano. Miangulo ya vona havambirhi yi hi komba kahle leswaku tindziminkatsano a ta nkoka eka mfikelelo wa vukorhokeri eka vaakatiko. Swi tlhela swi hi komba leswaku munhu a nga tikuma a ri karhi a tirhisa maendlelo yo karhi kambe a nga tiva leswaku ya vuriwa yini. Cogo (2016:7) u seketela mavonelo ya vaamukeri #1 na #2 loko a ku “Translanguaging is about crossing boundaries and merging them, to the extent that linguistic resources sometimes do not clearly pertain to one language or the other.” Swi le rivaleni leswaku hi ku tirhisa tindziminkatsano hi kota ku dyondza tindzimi ta van’wana. Eku dyondzeni tin’dzimi tivan’wana hi hetelela hi tiva mitolovelo na mindhavuko ya tinxaka tin’wana. Hi va vanhu vo antswa hi kuva hi kumeka hi ri na vutivi byo enta bya vanhu lava hi hanyaka na vona. Hi tlhelo hi tiva ni tinxaka timbe kun’we ni tindzimi na mindhavuko ya vona.

Hi ku ya hi muamukeri #1 ku phakela vukorhokeri hi ririmi ra mukorhokeriwa swi sivela ku siyiwa ka vuxokoxoko bya nkoka bya mukorhokeriwa. Hakanyingi swi endla leswaku mukorhokeriwa a pfuleka na ku tshunxeka. Hileswaku mukorhokeriwa u twa mfanelo ya yena yo tirhisa ririmi ra yena yi tekeriwile enhlokweni. Muamukeriwa #1 u ye emahlweni a kombisa leswaku ririmi ra munhu i mfuwo wa yena wa rixaka. Hi kota ku tiva munhu hi ririmi ra yena hikuva hi rona ri hlayisaka ndhavuko.

Nhlamulo ya muamukeri #2 yi komba leswaku munhu un’wana na un’wana u fanele ku tiva leswaku vumbiwa ra Afrika-Dzonga ri tshikelela ku xixima timfanelo hinkwato

ta munhu ku katsa ni ta ririmi. Munhu u ni mfanelo yo tirhisa ririmi ra yena ku kuma vukorhokeri, ntsena loko ririmi ra yena riri ra ximfumo. Ririmi ra vuhlanganisi ri kona ntsena tanihi ririmi ra xiofisi kambe hi fanele hi tiva no tirhisa tin'wana ta tindzimi ta ximfumo ku pfuna vanhu.

Miangulo ya vaamukeri #1 na #2 yi komba kahle leswaku vuxokoxoko lebyi nga hlengeletwa byi kombisa leswaku vangheneleri kumbe vatekaxiave va tikuma vari karhi va tirhisa tindziminkatsano hi fikelelana kambe swi humelela hi ntumbuluko kuri hava ndzemukiso wa leswaku se va le xivindzini xa tindziminkatsano. Xa nkoka se swi dinga leswaku ndzawulo ya vona yi kondletela miginghiriko ya vuleteri bya tindziminkatsano leswaku hinkwato ka vona ehofisini va ta vona nkoka wa tindziminkatsano.

Mavonelo ya muamukeri 1# hileswaku ku tirhisiwa ka tindziminkatsano swi ta vuyerisa muphakeri wa vukorhokeri, mukorhokeriwa na ndzawulo. Xikongomelo xa tindziminkatsano hi ku ya hi muamukeri #1 i ku olovisa vakorhokeriwa leswaku va kuma vukorhokeri bya xiyimo xa le henhla. Hi fanele hi swi tekela enhlokweni leswaku ku phakeriwa ka vukorhokeri swi veka ndzawulo na tiko eka xiyimo xa le henhla.

Loko a ri muamukeri #2 yena u vula leswaku ku tirhisiwa ka tindziminkatsano swi pfuneta ku hatlisisa mphakelo wa vukorhokeri. Ku tirhisiwa ka tindziminkatsano swi sivela ku tlherisiwa ka vakorhokeriwa hikokwalaho ka nkalavutivi bya ririmi ra vuhlanganisi hikuva van'wana vakorhokeriwa va hluleka ni ku tiva rito rin'we ra Xinghezi lexi hi talaka ku hembela vanhu hi ku hi rona ririmi ra tinxakaxaka. Hi ku tirhisa tindziminkatsano muamukeri #2 u tshemba leswaku ndzawulo yi ta kota ku fikela vaakatiko kun'we na vahlampfa kuri hava munhu loyi a salaka ehandle. Leswi ku ya hi muamukeri #2 swi ta wisa moya wa yena hikuva loko u korhokela tiko u fanele hi fikelela swikongomelo swa ndzawulo ya wena hambu ku na swirhalangani swa muxaka wihi kumbe wihi. U bumabumela leswaku ndzawulo yi fanele ku letela vaofisiri va yona mayelana ni tindziminkatsano. U kombisa leswaku yena a ta tsaka swinene loko swin'wana swa swilaveko swa ntirho eka mukomberiwa wa ntirho a kuri tindziminkatsano. Leswi a swi ta veka xiyimo xa vukorhokeriwa eka xiyimo xa le henhla swinene. Leswi swi seketeriwa hi MacSwan (2017:191) loko a tshikelela nkoka wa tindziminkatsano eswikolweni loko a ku: ". . . translanguaging emphasizes the dynamic

use of multiple languages to enhance learning and make schools more welcoming environments for multilingual children, families, and communities. It can and should affirm the value and multiplicity of linguistic diversity – across and within communities and individuals.” Vonelo leri boxiweke laha henhla hi MacSwan ya tano ni le ka swivandla swa le ntirhweni laha ku tirhisiwa ka tindziminkatsano ku vuyerisaka no hatlisisa vukorhokeri na ku nyika vaakatiko tanihi vakorhokeriwa matimba yo dyondza no tiva tindzimi to hambanahambana.

Muamukeri #1 loko a vutisiwile hi ku pfuna ka ku tirhisiwa ka tindzimi timbirhi kumbe ku tlula swi ta antwisa vukorhokeri u hlamule hi ndlela leyi: “Vutivi bya tindzimi timbirhi na ku tlula swi ta hatlisisa vukorhokeri hi tindlela to hambanahambana. Nhlayo ya vakorhokeriwa yi ta tlakuka leswi vulaka kuri vaofisiri va tava va rhwele vutihlamuleri lebyikulu emakatleni ya vona. Hi ndlela yin’wana swi vula leswaku hi fanele hi tirha hi ku tshembheka ku humelerisa ntirho wa yena hi ku tirhisa tindziminkatsano ku fikelela un’wana na un’wana loyi a taka ehofisini ya hina”.

Kasi muamukeri #2 u kombisa leswaku ku tirhisa timbirhi kumbe tlula swa vuyerisa swinene hikuva mukorhokeriwa u kota ku pfuleka a hlamusela hi ntalo xikombelo xa yena.

Miangulo ya vahloko hlisiwa lava yi kombisa kahle leswaku tindziminkatsano i xiphemu xa nkoka hikuva a va tshamaka hi mavoko loko swi fika eka ku tidyondzisa ku tiva no tirhisa tindzimi timbirhi kumbe ku tlula hi xikongomelo xo pfuna vanhu hinkwavo lava endzelaka tihofisi ta vona. Hileswaku a va yimeri mfumo kuva wo endla swo karhi. Leswi swi kombisa kahle vatekaxiave va teka no vona ntirho wa vona wuri wa nkoka swinene naswona a va tiyiselangi ku tsandzeka ku nyika vukorhokeri hikokwalaho ka nkalavutivi bya tindziminkatsano.

Vaamukeri #1 & #2 va kombisa leswaku va nga tsaka loko a va kuma dyondzo-ndzetelo hi tindzimi to tlula timbirhi hi xikongomelo xo antwisa vukorhokeri bya ndzawulo na mfumo wa Afrika-Dzonga hi ku angarhela.

Muamukeri #1 u hlamule leswaku vukorhokeri byi ta kota ku humelela hi ku hatlisa. Ku twanana ka muamukeri na mukorhokeriwa swi olovisa no antwisa ntirho. Vukorhokeri

byi ta hatlisisiwa hi rivilo ra le henhla. Hileswaku vanhu vo tala va ta pfuneka hi nkarhi lowu nga hetiki ntamu. Kasi muamukeri #2 yena wa pfumela leswaku tindzimi to tlula timbirhi kumbe ku tlula ti ta antwisa no hatlisisa vukorhokeri.

Hi ku landza tinhlamulo ta vaamukeri #1 na #2, ku tirhisiwa ka tindziminkatsano ku ta antwisa vukorhokeri eka vakorhokeriwa. Hileswaku tindziminkatsano ti nyika vakorhokeriwa ntshunxeko wo andlala ku titwa ka vona hi ku tirhisa tindzimi leti va nga tilumalumeke loko va humesa timhakambisi ta vona. Barker (2011:288) u swi veka kahle erivaleni leswaku “The process of making meaning, shaping experiences, understandings and knowledge through the use of two languages”. Xikongomelo xa tindziminkatsano i kuva vanhu va twanana na hundzisana eka leswi va pfunanaka hi swona.

Loko vaamukeriwa va vutisiwile mitlhontlho leyi va yi tokotoka loko va korhokela vaakatiko muamukeri #1 u kombisile leswaku ndzawulo ya vona yi korhokela vaakatiko va Afrika-Dzonga kun’we ni vahlampfa vo huma ematikwenimambe. Leswi swi tswala ntlhontlho lowukulu hikuva tanihi mutirhi, muamukeri #1 u boheka ku tirhisa tindziminkatsano ku korhokela vakorhokeriwa. Ku ya hi muamukeri #1 a swi tava swa nkoka loko ndzawulo a yi pasisa milawu leyi bohelelaka vaofisiri ku nghenela tidyondzo to letela vanhu hi vutivi bya tindziminkatsano.

Muamukeri #2 na yena u kombisa leswaku u hlangana ni mintlhontlho yo hlaya. Wun’wana wa mintlhontlho i vakorhokeriwa lava va pfumalaka vutivi bya tindziminkatsano hikuva a swi olovi ku va pfuna. Xin’wana i mhaka yo va va nga tivi malembe lawa va nga velekiwa hi wona. Va ta ku byela hi malembe ya tinjhiya kumbe magerere. Hileswaku a va fanele va heleketiwa hi van’wana va vanhu lava a va fanele ku va pfuneta. Hambiswiritano, xiphiqo lexikulu xi vile xa ririmi ngopfungopfu vahlampfa vo huma ematikweni mambe. Hi ku ya hi muamukeri #2 vahlampfa na vona va fanele va leteriwa hi tindzimi ta khumen’we ta ximfumo ta Afrika-Dzonga leswaku swi olova ku va pfuna.

Miangulo ya vaamukeri #1 na #2 yi kombisile leswaku vatekaxiave va tokota mitlhontlho yo hambanahambana leyi fambelanaka ku tirhisiwa ka tindziminkatsano. Kuva vaamukeri va nga ri na vutivi byo ringanela bya tindziminkatsano i ntlhontlho eka

vona hikuva hi ku tsakela ka vona va navela ku pfuna munhu un'wana na un'wana kuri hava xiphiqo. Ku tikarhata na ku hiseka ka vona swi kombisa kahle leswaku va tsakela ku dyondza tindzimi tin'wana hi xikongomelo xo ahlula ntlhontlho wa ku pfumaleka ka vutivi byo enta bya tindziminkatsano. Swi le rivaleni leswaku vaamukeri va tiyimiserile leswaku va korhokela vanhu hi ndlela yo vuyerisa matlhelo hinkwawo.

Vaamukeri #1 & #2 va kombisa ni ku bumabumela ku tirhisiwa ka tindziminkatsano entirhweni. Muamukeri #1 u ri u bumabumela ku tirhisiwa ka tindziminkatsano hikuva swi ta antwisa mphakelo wa vukorhokeri. Tinxakaxaka ta vaakatiko va Afrika-Dzonga kun'we ni vapfhumba va kota ku fikelela vukorhokeri bya xiyimo xa le henhla kuri hava swirhalanganyi. Xiphiqo lexi talaka ku sivela mphakelo wa vukorhokeri i ririmi leri ku nga rona ri tirhisiwaka ku korhokela vanhu. Loko hosifisi yi kota ku pasisiwa ka ku tirhisiwa ka tindziminkatsano swi ta pfuna munhu un'wana na un'wana ku kuma vukorhokeri hi ku olova.

Muamukeri #2 yena u kombisa leswaku tindziminkatsano ti ta pfuna leswaku vakorhokeriwa va tshunxeka ku endle swikombelo swa vona va humesa vuxokoxoko bya vona hi ku angarhela kuri hava swipmelo swo karhi.

Hi ku landza miangulo ya vaamukeri # na #2 hinkwavo va bumabumerile ku tirhisiwa ka tindziminkatsano ehofisini kuri vaakatiko, vampfhumba na vaaki va matikomambe va fikelela vukorhokeri hi tindziminkatsano. Ku tirhisiwa ka tindziminkatsano swi ta endla leswaku hofisi yi ta fikeleriwa hi ku olova.

Ku tirhisiwa ka tindziminkatsano ku ya hi muamukeri #1 swi na switandzhaku swo va vaofisiri va hetelela va nga ha tirhisa tindzimi ta ximfumo entirhweni wa vona. Vaofisiri va ndzawulo va nga twa wonge tindziminkatsano hi rona ririmi ra hofisi. Vakorhokeriwa va kota ku kuma vukorhokeri hambileswi swi nga ta tisa nxungeto eka nhluvukiso na ndlandlamuko wa ririmi ra Xitsonga. Muamukeri #1 u ye emahlweni a tshikelela leswaku ku tirhisiwa ka tindziminkatsano ku ta endla leswaku vakorhokeriwa vona va humesa vuxokoxoko bya vona kuri hava swiphiqo swa ririmi ro karhi. Va ta andlala swikombelo na swivutiso swa vona hi tindzimi ta vona kumbe va xeva na hi ririmi ra hofisi ku nga Xinghezi.

Kasi muamukeri #2 yena u kombisile leswaku tindziminkatsano ku tava xintshunxo eka vaofisiri hinkwavo va ndzawulo hikuva hofisi ya vona yi korhokela tinxaka to hambanahambana. Hambiswiritano yena u na mavonelo yo hambana ni ya muamukeri #1 hikuva u boxe leswaku ririmi ra Xitsonga ri ngaka ri nga yimi ndhawu yin'we hikokwalaho ka ku tirhisiwa ka tindziminkatsano. U tlhele a kombisa leswaku ku hluvuka ni ku ndlandlamuka ka ririmi swi le ka vavulavuri va rona. Hi twa hi nomo wa yena a ku:

Hi ku vona ka mina ku hluvuka ririmi ra Xitsonga ku le ka vavulavuri hi voxwe. Ku hava munhu a nga taka a huma eAmerika a nga ta fika a ku sasekisela muti wa wena. Loko munhu a lava nhluvuko hi yena n'wenyi a faneleke ku tisa ku hambana. Se ndzi vula ndzi nga tipfingi leswaku ku hluvuka na ku ndlandlamuka ka ririmi ra Xitsonga swi le mavokweni ya vavulavuri kun'we na wona mfumo hi woxwe.

Hakunene loko vavulavuri va nga nyumi ku vulavula ririmi ra Xitsonga xikarhi ka vanhu ririmi leri ri tava ni ntikelo na matimba yo tiveka no tiviwa hi vanhu. U tlhele a tshikelela leswaku nchumu lowu nga tirhisiwiki wu helela hi matimba no va wu nga tiveki. Kambe loko vanhu hi hisekela ku tirhisa ririmi ra hina hi tinyungubyisa hi rona ri ta hluvuka no ndlandlamuka hi ku olova.

Miangulo ya vaamukeri #1 na #2 yi kombisa leswaku switandzhaku swa ku tirhisiwa ka tindziminkatsano ehenhla ka ririmi ra Xitsonga i kuva vavulavuri va Xitsonga va tsan'wa ku tirhisiwa ka Xitsonga mikarhi hinkwayo. Ku fanele ku hlohloteriwa ku tirhisiwa ka Xitsonga kun'we ni tindzimi tin'wana hi xikongomelo xo fikelela vukorhokeri. Kuva ririmi rihi kumbe rihi ri ndlandlamuka no hluvuka i kuva vanhu va ri tirhisa xikan'we na tin'wana. Leswi swi ta endla leswaku tindzimi hinkwato leti tirhisiwaka eka ndhawu yoleyo ti ndlandlamuka no hluvuka. Hi ntiyiso ku tirhisiwa ka Xitsonga na tindzimi letin'wana hi swona swi nga tiyisisa ku hanya ka tindziminkatsano.

4.3.1.2 Vuhleri bya timhakambisi ku suka eka vaofisiri va mafambiselo ya le xikarhi

Vuxokoxoko byo huma eka vaofisiri lava hlawuriweke va mafambiselo ya le xikarhi le xikarhi bya xopaxopiwa ku vona mavonelo ya vona ehenhla ka ku tirhisiwa ka tindziminkatsano eka mphakelo wa vukorhokeriwa.

Muofisiri #1 u vula leswaku a swi olovi ku korhokela rixaka ra tindziminyingi ku fana na Afrika-Dzonga mukorhokeri u fanele a ri ni vutivi na ntokoto wa tindzimi to hambana-hambana. Leswi vula leswaku vutivi ni ntokoto wa tindziminkatsano i swilaveko leswi muofisiri un'wana na un'wana a boheka kuva na swona ku kota ku fikelela mukorhokeriwa kuri hava ku tikeriwa hi tlhelo ra ririmi. Loko muofisi #1 a vutisiwa hi ririmi leri vakorhokeriwa va faneleke ku pfuniwa hi rona a nga kakanangi leswaku ririmi ra Xinghezi hi rona a ri nga pfunaka ku sivela swiyimo swo tshwukiselana mahlo. Kambe loko a vutisiwa ku ya emahlweni hi xiyimo xa mukorhokeriwa wo ka a nga tivi ririmi ra Xinghezi u boxe leswaku swa antswa mukorhokeriwa a pfumiwa hi ririmi ra yena. U tlhela a boxa mhaka yo tika ya leswaku swi ngava njhani loko tifomo hinkwato ta ndzawulo ti hundzuluxeriwa eka tindzimi hinkwato ta ximfumo. Kasi muofisiri #2 yena u kombisa leswaku Xinghezi xi fanele kuva xona ntsena xi tirhisiwaka ku nyika vukorhokeri eka vaakatiko. Loko a vutisiwile hi xiyimo xa vaofisiri xa vutivi bya Xinghezi u kombisile leswaku Xinghezi tanihi xilaveko xa mukomberi un'wana na un'wana wa ntirho muofisiri un'wana na un'wana u fanele kuva ni vutivi lebyi eneleke bya ririmi ra Xinghezi. Hi ndlela yin'wana yena a nga ni mhaka hi nhlayo ya vakorhokeriwa lava nga pfumala nkateko wo amukela dyondzo. Loko muofisiri #1 a vutisiwa hi timfanelo ta mukorhokeriwa hi ku landza vumbiwa ra tiko u hlamule hi ndlela leyi:

Swa tika loko hi landza vumbiwa bya tiko kambe ndzawulo yi burisana ni vaakatiko eka tibodo ta switiviso hi ririmi ra Xinghezi wonge tiko hinkwaro ri dyondzeke ngopfu. Hambiloko hi nyika swiringanyeto swi nghena hi ndleve leyi swi huma hi leyin'wana. Hina tanihi vatrhi va ndzawulo a hi na matimba yo cinca xiyimo xa ku tirhisiwa ka Xinghezi loko vufambisi bya ndzawulo va nga voni xihoxo. Hi rihi ku sukela 1994 hi kumile tshunxeko kambe hi tlhelo ra nhluvukiso na ndlandlamuxo wa

ririmi hi yime bya mati ya le dan'wini. Ku hava lomu hi yaka kona loko vurhangeri bya tiko byi twa wonge ririmi ra vadyivahlampfi hi rona ntsena ri nga ni matimba. Hakunene xihlawuhlawu xi mirile ni le ka valwelatshunxeko hikuva va twa wonge tindzimi ta xintima i ndzhukano ku tirhisa etihofisini.

Ku ya emahlweni muofisiri #1 u boxe leswaku kumbexana ndzavisiso lowu wu ta tirhisa ku hambana loko mbuyelo wa wona wu nyiketwa vafambisi va ndzawulo. U bumabumele leswaku mbuyelo wa ndzavisiso lowu wu nga heleli eka mulavisisi na yunivhesiti ntsena hikuva hi ku vona ka yena i khale va dinga switshunxo loko swi fika eka mhaka ya ku tirhisiwa tindzimi to hambanahambana. U boxe ni leswaku mikarhi yin'wana tinhlengeletano ta vona ta ntirho ti fambisiwa hi ririmi rin'we ra xintima leri vufambisi bya hofisi va swi teka leswaku i ririmi leri vulavuriwaka hi munhu un'wana na un'wana. Kasi hi ntiyiso tinxaka to tlula timbirhi ti vumba xiphemu xa vatirhi va ndzawulo eka hofisi ya vona.

Muofisiri #1 u kombisile leswaku yena u vulavula ririmi ra Xivhenda naswona hi rona ntsena eka tindzimi ta xintima ri tivaka hi ku hetiseka hikuva lomu a humaka kona ku vulavuriwa rona ntsena. Hambiswiritano u kombisile leswaku u le ku ringeteni hi matimba ku dyondza ririmi ra Xitsonga na Xisuthu xa N'walungu hikuva hi vona vakorhokeriwa va nga eka nhlayo ya vumbirhi na vunharhu hi ku tala loko va pimanyisiwa ni vavulavuri va Xivhenda. Rin'wana ririmi a nga ku ri dyondzeni ku ri vulavula i ra Xibunu hikuva na vona hi van'wana va nga ka nhlayo yo khomeka va kumeka endhawini leyi va yi korhokelaka.

Mayelana ni tindzimi tin'wana leti va ti tirhisaka ku humelerisa vukorhokeri, muofisiri #2 u kombisa leswaku ntlhontlho lowu yena a hlanganaka na wona hiloko a hlangana na xiyimo xo pfuna mukorhokeri loyi a nga tiviki na ririmi na rin'wana leri vulavuriwaka eAfrika-Dzonga. Hi twa a ku:

Mina leswi ndzi dyaka ngopfu a hi ku tirhisa tindziminkatsano kambe i vahlampfa lava na vona va nga tikarhateliki ku dyondza tindzimi ta tiko ra mina. Loko u tshama etikweni rimbe u fanele u tikarhata ku dyondza ririmi kumbe tindzimi ta tiko rero. Leswi swi ta ku pfuna ku hatla u aka

vuxaka na vanhu va ndhawu leyi u tikumaka u ri eka yona. Swi pfuna yini ku hanya bya n'wayexe u akelanile ni vanhu ke?

U kombisile leswaku xiyimo xa muxaka lowu xi endla leswaku ntirho wa yena wu tika swinene hikuva se u boheka ku kombela vukorhokeri bya vutoloki. Ntlhontlho wun'wana i kuva vaofisiri va tsandzeka ku pfuna vanhu hi tindzimi ta vona ngopfungopfu vaakatiko va Afrika-Dzonga. Leswi swi vula leswaku vaofisiri va fanele va tika hata ku tidyondzisa tindzimi to hambanahambana kuva va ta fikelela xiyimo xa tindziminkatsano. Loko muofisiri #2 a vutisiwa hi vumbiwa ni nkoka wa wona ehenhla ka tindzimi, u hlamule leswaku ndzawulo a yi fanele kuva na pholisi ya ririmi leyi tshikelelaka ku tirhisiwa ka tindziminkatsano kuva va fikelela ku phakela vukorhokeri bya xiyimo xa le henhla. U kombisile leswaku hi mpfhuka a nghena eka ndzawulo a nge si tshama a twa nchumu hi pholisi ya ririmi. Hambi eka bodo ya switiviso a nge si tshama a vona ku tirhisiwa tindzimi tin'wana ehangle ka ririmi ra Xinghezi. Hi ku landza ku khumbheka ka yena u vule a vuyelela leswaku leswi hi swin'wana swi hi tlheriselaka endzhaku tanihi tiko.

Vaofisiri havambirhi va bumabumela leswaku loko ndzawulo yi lava ku phakela vukorhokeri hi ndlela ya xiyimo xa le henhla yi fanele ku vona leswaku vaofisiri hinkwavo va fanele va kuma vuleteri bya tindziminyingi leswaku va kota ku tirhisa tindziminkatsano. Lexi hi xona va xi vonaka kuri xitshunxo eka mhaka ya vuphakeri bya vukorhokeri. Va tlhele va hetelela hi ku tshikelela mhaka ya vumbiwa leswaku loko vanhu hinkwerhu a hi landzelela leswi vumbiwa byi tshikelelaka swona ku xixima timfanelo ta munhu un'wana na un'wana vukorhokeri a byi ta phakeriwa hi ririmi leri munhu a vulavulaka rona kuri hava ku getsela ka meno. Leswi swi vula leswaku munhu un'wana na un'wana a ta hisekela ku landzelela leswi pholisi ya ririmi a yi ta lava swona.

Muofisiri #1 u tlhele a boxa leswaku i swa nkoka ku tekela enhlokweni vukorhokeri bya vutoloki ku pfuna vakorhokeriwa lava tindzimi ta vona ti nga riki ta ximfumo ngopfu-ngopfu vahlampfa. Hi twa a ku:

Hi ku tsakela ka mina a hi fanele hi ri na hofisi ya vatoloki na vahundzuluxeri lava va hi pfuna loko swi ta eka ntlhontlho wo langutana

ni vanhu lava vulavulaka tindzimi leti nga tindzimitimbe ku fana na Xixhona na Xikula hikuva vakorhokeriwa va tindzimi leti va hlayile swinene. Kumbexana hi bumabumela leswaku tiko ra Afrika ri pasisa ririmi ro yelana kumbe ro fana na Xiswahili leswaku kuva leri hinkwerhu hi ri dyondza no ri tirhisa leswaku hi va rixaka rin'we ra tikonkulu ra Afrika.

I swa risima ku vona leswaku va kuma mpfuno wa xiyimo xa le henhla ku fana ni vaakatiko va Afrika-Dzonga. Kasi muofisiri #2 yena u ni mavonelo yo hambana. U kombisa leswaku vahlampfa na vona va fanele ku tinyiketela ku dyondza tindzimi ta ximfumo ta Afrika-Dzonga kuri va ta oloveriwa hi vutomi hi ku angarhela. U kandzele hi ku boxa leswaku a swi olovi ku dyondza tindzimi ta vahlampfa hikuva tiko ra Afrika-Dzonga ri ni vahlampfa vo huma ematikweni yo hambanahambana laha tindzimi tin'wana u nga taka u nga tshembi leswaku ta hanya.

Ku ya hi muofisiri #1 ndzawulo yi fanele yi va na pholisi ya ririmi leyi mukorhokeriwa un'wana na un'wana a faneleke ku yi landzelela. U tshikelele leswaku pholisi ya ririmi ya ndzawulo yi fanele yi famba kun'we ni vumbiwa bya tiko. U kombisa leswaku ku phakeriwa ka vukorhokeri hi ririmi ra mukorhokeriwa ku fanele kuva goza ro hetelela. Leswi u ri swi ta papalata xiyimo xova vanhu va endzela tihofisi va tirhisa tindzimi to ka ti ngari ta ximfumo. Loko muofisiri #1 a vutisiwile ku basisa mhaka ya tindzimi ta ximfumo u boxe leswaku vaofisiri vo hlaya va nga hetelela va sindzisa ku tirhisa tindzimi ta vona. Kasi swi kahle muofisiri a tirhisa ririmi ra yena eka vanhu lava va vulavulaka ririmi ra yena. Ku nga vi Xikolokolo nguvu ya Pitori ku boheleriwa ku vulavula ririmi ra mukorhokeriwa hikuva tin'wana tindzimi ta vakorhokeriwa a hi tindzimi ta ximfumo. U tlhele a nyika xikombiso hi ririmi ra Xikula. Hi ku ya hi yena ririmi ra Xikula a hi ririmi ra ximfumo kambe u kuma vavulavuri va rona va ri vulavula wonge i ririmi ra ximfumo.

Muofisiri #2 yena u ri u seketela kuva mukorhokeriwa a phakeriwa vukorhokeri hi ririmi ra yena. U ri leswi swi ta pfuna leswaku mukorhokeriwa a tshunxeka ku nyika vuxokoxoko kuri hava xiphiso. U kombisa leswaku ririmi ra munhu i mfuwo wa munhu. Hi twa a tshikelela a ku:

Ndzawulo ya hina yi tiendla mafandleve loko swi fika eka ku pfumelela ku tirhisiwa ka ririmi ra munhu un'wana na un'wana ntsena loko kuri ririmi ra ximfumo. Hi rini hi ri karhi hi bumabumela ku tirhisiwa ka pholisi ya ririmi leyi nga ta pfumelela munhu un'wana na un'wana ku tirhisa ririmi ra yena ku humesa ku titwa ka yena loko a endzela hofisi yin'wana na yin'wana leyi phakelaka vukorhokeri eka vaakatiko.

Muofisiri #2 u tshikelela leswaku hi fanele ku xixima timfanelo ta munhu ta ririmi ngopfu-ngopfu hikuva hi tekela enhlokweni vumbiwa bya tiko leswi byi vulaka swona hi tindzimi ta hina. Hambiswiritano muofisiri #2 u rivala mhaka ya leswaku vanhu vo fana ni vahlampfa a va tivi nchumu hi vumbiwa bya tiko hikuva vona vo lava ku tikuma ntsena va khome maphepha ya mpfumelelo wa kuva vari eAfrika-Dzonga.

Muofisiri #1 u kombisile leswaku ku tirhisiwa ka tindziminkatsano i goza ra nkoka swinene eka mphakelo wa vukorhokeri eka vanhu. U ri ku tirhisiwa ka tindziminkatsano swi ta pfuna munhu un'wana na un'wana kuva a tshunxeka ku humesela erivaleni vuxokoxoko bya yena lebyi faneleke. Leswi u ri swi ta olovela mukorhokeriwa ku vutisa swivutiso laha a nga swi twisisiki kahle.

Loko a ri muofisiri #2 yena u kombisa leswaku ku tirhisiwa ka tindziminkatsano swi tava xintshunxo eka xiyimo lexi vaofisiri va ndzawulo va nga twisisiki ririmi ra mukorhokeriwa hi ku hetiseka. Kuva mukorhokeriwa na muofisiri va hlangana eka tindziminkatsano swi ta olovisela muofisiri ku kota ku pfuna mukorhokeriwa hi ku hatlisa kuri hava xiphiso xa ririmi, ku tshikelela muofisiri #2. U hetelele a kombisa leswaku tani hileswi a nga eka vufambisi bya le xikarhi u ta bumabumela eka ndzawulo leswaku ku hlohloteriwa ku tirhisiwa ka tindziminkatsano hikuva swi furwisa vaofisiri hi vutivi bya tindzimi ta hambana-hambana. Hi tlhelo u ri swi ta nyika ndzawulo ndzhuti hikuva munhu un'wana na un'wana u ta hisekela ku ta kuma vukorhokeri bya vona. Yena u tlhela a kombisa leswaku ndzawulo yi ta humesa xibukwana xa pholisi ya ririmi lexi xi nga ta katsa na mhaka ya ku tirhisiwa ka tindziminkatsano.

Vaofisiri havambirhi va kombisile leswaku tiko ra Afrika-Dzonga i tiko ra tindziminyingi. Hi ndlela yin'wana mutirhi wa xiofisi un'wana na un'wana va vona a fanerile ku tiva

timbirhi kumbe ku tlula kuva a tava a lulamerile ku korhokela vaakatiko kuri hava ntlimbo wa ririmi. Hi ku vona ka vona ku tirhisiwa ka tindziminkatsano swi ta pfuna tiko ku papalata ku phakela vukorhokeri hi ririmi ra Xinghezi wonge hi rona ririmi ro antswa ku tlula tin'wana.

Muofisiri #1 u tlhele a engetela leswaku yena u na nkateko wo vulavula tindzimi to tlula tinharhu a nga katsi na ririmi ra yena. U ri leswi swi n'wi pfuna ku korhokela vanhu hi ndlela yo olova. U ri wa swi tiva leswaku tifomo ta ndzawulo ti tatiwa hi ririmi ra Xinghezi kambe vutivi bya ririmi ra mukorhokeriwa byi n'wi pfuna ku hatlisisa mphakelo wa vukorhokeri. Kasi muofisiri #2 yena u ri u tiva nkombo wa tindzimi ta ximfumo. U ri hi ku landza matshamelo ya hofisi ya vona ni vaakatiko lava vava korhokelaka yena u twa a katekile ngopfu hikuva vanhu vo hlaya ya le henhla i Vatsonga na Vavhenda ku landzela Mabunu na Manghezi ni vahlampfa vo ka va nga tati xandla lava tsandzekaka ku vulavula Xinghezi. U ri hi ndlela leyi ntirho wa yena wa olova swinene. Kambe xivono xa yena hileswaku hofisi yi nga kota ku pfuna vaakatiko hi ku olova loko vaofisiri na vona va havaxele vutivi bya tindzimi ta ximfumo.

Muofisiri # 1 u tshikelele leswaku vutivi bya tindzimi timbirhi kumbe ku tlula i ntlhari ro hlula nyimpi ya nkalavutivi eka vaofisiri hikuva a nge tokota xiphiso xo hluleka ku korhokela vaakatiko. Se hi ku vona ka muofisiri #1 hileswaku ku tirhisiwa ka tindziminkatsano swi ta antwisa mphakelo wa vukorhokeri hi ndlela ya xiyimo xa le henhla swinene. Swi ta tlhela swi antwisa vuxaka bya vaakatiko na ndzawulo. Muofisiri #1 u gimetile hi ku boxa leswaku munhu un'wana na un'wana u ta famba a tsakile loko vaofisiri hi voxe va tirhisa tindziminkatsano ku korhokela vanhu.

Angulo wa muofisiri #2 wu komba leswaku mphakelo wa vukorhokeri wu ta fikelela munhu un'wana na un'wana hi ku olova loko ku tirhisiwa tindziminkatsano hikuva wa swi tiva leswaku eAfrika-Dzonga ku na tindzimi ta khun'we ta ximfumo. U boxe ni leswaku handle ka khumen'we wa tindzimi hi na tindzimi tin'wana leto ka ti ngari ta ximfumo. Hi ndlela leyi u kombisa leswaku va ta ringeta tanihi ndzawulo ku fikelela swilaveko leswi fambelanaka ni tindzimi ku olovisa ntirho wa vona wo phakela vukorhokeri.

Ntlhontho wo sungula lowu muofisiri #1 a wu kombiseke i kuva muofisiri a nga ri na

vutivi byo enta hi ririmi ra muamukeri wa vukorhokeri leswi swi nga endlaka leswaku ku ngari ni ntwanano lowu hetisekeke. Vaofisiri va ndzawulo va fanele va tinyiketa ku tiva tindzimi ta vaakatiko lava va korhokelaka vona. Leswi swi ta va olovela kuva ni vuxaka lebyinene ni vakorhokeriwa. Ntlhontlho wun'wana i ku hluleka ku amukela loko ririmi ro karhi u ngari tivi leswaku u ta kuma mpfuno ku sukela eka vatirhikulorhi.

Kasi muofisiri #2 yena u ri mitlhontlho leyi nga kona yo tirhisa tindziminkatsano i kuva kuri hava tiphafulete hi tindzimi ta ximfumo leswi swi ta endla leswaku vakorhokeriwa va korhokeriwa hi ndlela yo olova. Hi ndlela leyi muofisiri #2 u kombisa leswaku swi ta hatlisisa vukorhokeri loko vuxokoxoko byi nyikiwa hi tindziminkatsano hambiloko van'wana va vaofisiri va ta boheka ku rhumeriwa ku ya kuma vuleteri.

Miangulo ya vaofisiri #1 na #2 ya swi veka kahle erivaleni leswaku tindziminkatsano ti nga hava xitshunxo eka mphakelo wa vukorhokeri kambe mhaka ya tindzimi ta ximfumo yi biwe hi makatla. Ku tirhisiwa ka tindzimi ta ximfumo hi yona ndlela yiri yoxe leyi nga endla leswaku vukorhokeri byi hatla byi fikelela vaakatiko. Hileswaku vaofisiri va twa wonge ku tirhisiwa ka tindziminkatsano swi khumbha ngopfu vampfumba na vahlampfa lava va endzelaka tihofisi hi mikarhi yo karhi.

Vaofisiri #1 & #2 va bumabumela leswaku ndzawulo ya vona yi fanele ku tirhisa tindziminkatsano entirhweni. Hi ku ya hi vona ku tirhisiwa ka tindziminkatsano ku ta nyika ndzawulo nhlohlotelolo na khinkhi wo tirhela vaakatiko hikuva munhu un'wana na un'wana u ta kota ku kuma vukorhokeri hi ririmi ra yena. Muofisiri #1 u ri u bumabumela leswaku vaofisiri hinkwavo va fanele va tikahtatela ku tirhisa tindziminkatsano ku korhokela vaakatiko. Leswi swi ta endla leswaku vukorhokeri byi kota ku fikelelaka hi ku olova kuri hava ku lahlekeriwa hi vuxokoxoko hikokwalaho ka vuhundzuluxeri.

Muofisiri #2 yena u bumabumela leswaku vaofisiri hinkwavo va boheka ku tirhisa tindziminkatsano ku endla leswaku va papalata ku tirhisa munhu wa vunharhu ku nyika vuhundzuluxeri, laha hi mikarhi yo tala swi onhaka nkholuko wa vuxokoxoko lebyi nga bya nkoka. U tlhele a boxa leswaku hikanyingi vanhu va titwa kahle loko va tirhisa tindziminkatsano hikuva va titlhonya na ririmi ra vona vari karhi xeve tin'wana tindzimi ku fikelela vukorhokeri bya nkoka. Leswi swi tiyisisa leswi vuriwaka hi Garcia (2009:140) loko a ku:

Translanguaging is the act performed by biliguals of accessing different linguistic features or various modes of what are described as autonomous languages in order to maximize communicative potential.

Leswi swi vula ntsena leswaku tindziminkatsano ti kongomisa eka vuhlanganisi ku ngari ririmi hi roxe. Xikongomenkulu laha a hi vuswikoti byo vulavula ririmi ro karhi kambe i ku aka vuxaka xikarhi ka timhaka kumbe miehleketo yo karhi ku hundzisa hungu ri fikela van'wana. Hi ndlela yin'wana ku tirhisiwa switirhisiwa hinkwaswo swa ririmi leswi nga kona ku fikelela vanhu lava a hi nga swi kota ku va fikelela hikokwalaho ka ku hambana hi tindzimi leti va vulavulaka tona.

Muofisiri #1 u angurile a boxa leswaku vaofisiri va fanele hinkwavo va hisekela ku kuma ndzetelo-dyondzo hi tindziminkatsano ku endlela leswaku va nga tsan'wi vutihlamuleri bya vona. Hakanyingi vaofisiri vo hlaya va papalata ku korhokela vanhu emintirhweni ya vona hikokwalaho ko tikeriwa hi tindzimi leti vakorhokeriwa va vulavulaka tona. Vaofisiri va fanele ku vona leswaku ku na switirhisiwa swo ringanela loko swi ta eka tindziminkatsano. Vuxokoxoko bya matatelo ya tifomo byi fanele kuva hi tindzimi hinkwato ku sivela ku hundzuluxela vuxokoxoko hi nkarhi wa mphakelo wa vukorhokeri. Kasi muofisiri #2 yena u ri ndlela yo olova yo tirhana na switandzhaku i ku pfumelela ku tirhisiwa ka ririmi ra Xitsonga tani hileswi ri nga rin'wana ra tindzimi ta ximfumo. Hi ku ya hi muofisiri #2 ku hluvuka ka ririmi rin'wana na rin'wana ku le ka ku tirhisiwa ka rona. Hi marito ya yena muofisiri #2 hi kuma leswi landzelaka:

Ku hava ririmi na rin'we ri nga hluvukaka loko ri nga tirhisiwa hi ndlela leyi faneleke. Hi nga languteri ku hluvuka na ku ndlandlamuka ka ririmi leri nga tshikeleriwa no tsan'wiwa hi vavulavuri va rona. Xana u kona munhu a nga nyukaka a hlambi no dya hi Mfanelo ke? Swi tano na Xitsonga a xi nge pfuke xi hluvukile no ndlandlamuka loko vavulavuri va xona va tshama hi mavoko va khondla xitseve va tixisa va ku xi ta tihluvukisa. Ririmi ra Xitsonga ri ta kota ku hluvuka loko vavulavuri, vatokoti na mfumo hi woxe va hlanganisa tinhloko va tirhisa switirhisiwa ku ri hluvukisa.

Muofisiri #2 u kombisa leswaku vaofisiri va fanele kuva na vuxaka lebyinene na

vaakatiko ku antwisa matirhelo na ku papalata ku tshukiselana mahlo swi nga fanelangi. Xiyenge xa vuhlanganisi xa ndzawulo xi fanele kuva ni tinhlengeletano ku tirhana na switandzhaku leswi sivelaka ku hlulukisa no ndlandlamukisa rirmi ra Xitsonga. Muofisiri #1 u kombisile leswaku:

Swa vava ku vulavula hi nhlulukiso na ndlandlamukiso wa tindzimi ta xintima ku katsa na Xitsonga hikuva swi tsandza na Ndzawulo ya Tidyondzo ta le Henhla. Namuntlha ku hava rirmi ra xintima eAfrika-Dzonga hinkwaro laha ri tirhisiwaka tanihi rirmi ro phakela dyondzo. Tindzimi ta vakolonyi na valuveri hi tona rixaka hinkwaro ri hisekelaka ku dyondza no tiva tona. Xa hina i ku timbeyambeya hi lwela ku tiva rirmi ra swita-swi-famba wonge ho pfumala dzano. Xana hi lo humbiwa mano ke? Xana hi ta xalamuka rini eka xithongwana xa mpfumaleko wa vutivi. Tintlhari ta Afrika mi kwihi ke? Na vona va dye vurita.

Miangulo leyi nga laha henhla ya hi kombisa kahle leswaku nhlulukiso wa tindzimi ta xintima i norho lowu nga kule ni ku fikeleriwa. Loko vavulavuri va nga tikarhateri ku vulavula rirmi ra vona ku hava mahlori ya nga vaka kona ya ku hlulukisa na ku ndlandlamuka ka rirmi ra vona. Rirmi leri nga hlulukisiwiki hi vavulavuri va rona ri tava xisandzhaku eka hinkwaswo. Ri ta hetelela ri fa rifu, ri yimberiswa ri lo hosi! Hi ta sala hi tikhome swihlaya se hi tinyungubyisa tindzimi ta vambe. Hi ta sala hi hlambanyisa hi kuri a hiri vamanmani swi khele matluka.

4.3.1.3 Vuhleri bya timhakambisi ku suka eka vaofisirinkulu va mafambiselo

Ku xopaxopiwa vuxokoxoko byo huma eka vaofisirinkulu va mafambiselo mayelana na mavonelo ya vona ehenhla ka matirhiselo ya tindziminkatsano eka ku phakela vakorhokeri eka ndzawulo leyi hlaluriweke kuva xiphemu xa ndzavisiso.

Muofisiri #1 u kombisa leswaku u tiva tindzimi tinharhu hi ku hetiseka. Yena rirmi ra yena i Xivhenda. U twa a ri eka xiyimo xo antswa hikuva wa kota ku fikelela vakorhokeri hi ndlela yo olova. Hi ku landza rirmi ra xiofisi yena a ta tsaka loko a ku tirhisiwa rirmi ra Xinghezi kun'we ni rirmi ra mukorhokeriwa. Kambe xiphiso xa yena i kuva vakorhokeriwa va nga tsakeri ku tirhisa tindzimi ta van'wana. Va twa vari kahle

ntsena loko va kuma vukorhokeri bya vona hi tindzimi ta vona ntsena. Muofisiri #1 u bumabumela leswaku vakorhokeriwa na vona va fanele va dyondzisiwa nkoka wa tindziminkatsano. Leswi swi ta veka vukorhokeri eka xiyimo xa le henhla swinene. U ri ku tirhisiwa ka tindziminkatsano ku nga endla leswaku vanhu hinkwavo va hisekela ku tiva tindzimi to hlaya. Leswi swi ta vuyerisa vona hi tindlela to hlaya swinene. U tlhela a boxa leswaku a nga na xiphiso ni lava va tirhaka ehansi ka yena hikuva hinkwavo va tirhisa ririmi ra xiofisi kuva va fikelela mphakelo wa xiyimo xa le henhla. U ri leswi swi endla leswaku xiyenge lexi a xi rhangela xi famba emahlweni hi vukorhokeri. U tlhela a boxa leswaku xihundla xa kona hileswaku vaofisiri hinkwavo lava va nga hansi ka yena va hisekela ku vulavula tindzimi leti vakorhokeriwa va vulavulaka tona. Kambe eka xiyimo xo va va kuma leswaku mukorhokeriwa a nga na vutivi bya tindzimi ta Afrika-Dzonga hinkwavo va boheka ku pfuna mukorhokeriwa yaloye hi ririmi ra Xinghezi.

Muofisiri #2 yena u hlamusela leswaku vaofisiri lava a va rhangela va tirhisa tindzimi to tlula mune. Hi ndlela leyi swi n'wi nyika ntlhonthlo wo tikarhatela ku tiva tindzimi ta vona na mindhavuko ya vona hikuva swi n'wi veka eka xiyimo ahlula swiphiso leswi va tshukaka va swi tokotile hi ndlela yo olova. U ri wa swi twisisa leswaku ririmi ra vuhlanganisi entirhweni i Xinghezi kambe ku na xiyimo lexi xi lavaka leswaku va tirhisa tindzimi ta vaofisiri kuva va hundzisana kahle kuri hava swirhalanganyi. U ye mahlweni a kombisa leswaku mhaka yikulu i kuva ni vutihlamuleri mikarhi hinkwayo. Hambiswiritano u tlhele a kombisa leswaku vukorhokeri bya xiofisi hi ku angarhela byi phameriwa hi ririmi ra Xinghezi hikuva swiviko swi fanele ku vikiwa hi rona ntsena. Muofisiri #2 u boxa leswi:

Ntsena lexi xi ndzi vavisaka hileswaku ndzawulo kun'we ni mfumo hi ku angarhela va vulavula hi vumbiwa lebyi bumabumelaka tindzimi ta ximfumo ta khumen'we. Xana ndzi endla yini hi vatsoniwa lava va endzelaka tihofisi ta hina ke? Ina, ha swi twa ku vulavuriwa hi ririmi ra swikoweto tanihi ririmi ra vukhumembirhi ra ximfumo. Hi hava ni vanhu lava tokoteke hi ririmi ra swikoweto. Hileswaku mfumo wa hina wo hlalela ntsena ematshan'wini yo ta na switshunxo eka mhaka ya tindzimi.

Ku fikelela vakorhokeriwa hinkwavo lava taka ehofisini ya vona muofisiri u boxe leswaku vaofisiri na vakorhokeriwa va fanele ku tirhisa tindziminkatsano tanihi xintshunxo.

Loko muofisiri #1 a vutisiwa hi ku tirhisiwa ka tindzimi timbirhi kumbe ku tlula loko swi ta antwisa vukorhokeri u boxe leswaku “ina” swi ta antwisa matirhelo na vukorhokeri. U tshemba leswaku vakorhokeriwa va fanele va famba emahlweni loko swi fika eka vukorhokeri.

Muofisiri #2 yena u kombisile leswaku yena u tiva ririmi ra yena ni ra Xinghezi ntsena. U kombisa leswaku yena swa n’wi olovela ku fikelela munhu un’wana na un’wana hikuva vanhu vo hlaya eka masiku ya namuntlha va hisekela ku tiva Xinghezi ku tlula tindzimi letin’wana. U tlhele a boxa leswaku Afrika-Dzonga wa namuntlha a nga fani ni wa tolo hikuva vanhu va ximanjhemanjhe va lwela ku humesa Xilungu hi tinhompfu. Leswi swi vula leswaku vakorhokeriwa va sweswi va swi kota ku vulavula Xinghezi hi ndlela leyi wisaka mbilu.

Xiphiso xa muofisiri #2 i ku pfumaleka ka matsalwa ya vona tani hi ndzawulo hi tindzimi ta khumen’we. Leswi u ri swi na xiave xa kuva lava nga dyondzangiki va nga swi koti no tata timfomo hi tindzimi leti va tsakelaka tona kumbe leti va ti twisisaka hi ku hetiseka. Hi twa a ku:

Swa vava ku vona vaakatiko va tshamela ro vyela eka ndzawulo hikokwalaho ka swihoxo swa matsalelo ya mavito hikuva lava nga dyondziki va tala ku twarisa mavito ya vona ya hoxekile ivi swivongo swa vona swi tsariwa hi ndlela yo hoxeka na swona. Leswi swi durhela mfumo magidigidi ya tirhandi hi lembe.

U tlhela a boxa leswaku ku hluleka ka vona ku nyika vukorhokeri hi ririmi ra mukorhokeriwa a swi fambelana ni vumbiwa ra tiko. Leswi swi vula kuri timfanelo ta vakorhokeriwa a hi teki tiri ta nkoka nikantsongo. U ya emahlweni a phofula hi ndlela leyi:

Namuntlha hi na swivongo swo hoxeka swo fana na Chauke

ematshan'wini ya Cawuke, Mudaka ematshan'wini ya Mdaka, Baloyi ematshan'wini ya Valoyi, Ntsanwisi ematshan'wini ya Ntsan'wisi, sweswosweswo.

U tshikelela leswaku swihoxo a swi tava swi papalatiwile loko pholisi ya ririmi a yi tekeriwa enhlokweni no tlhela yi landzeleriwa. Miangulo ya vaofisiri lava yi komba kahle leswaku ku honisiwa ka ku simekiwa ka pholisi ya ririmi eka ndzawulo swi siya tiko riri rivaleni.

Vaofisiri #1 na #2 va kombisile leswaku vona va vona swi fanerile leswaku ndzawulo yi thola van'watindzimi eka swiyimo swa vutoloki na vuhundzuluxeri ku ta nyika vukorhokeri loko vaofisiri va nga koti ku pfuna vakorhokeri hi vukorhokeri. Hi twa muofisiri #2 a ku:

Varhangeri va ndzawulo ya hina va hluleka ku ololoxa mhaka ya vutoloki na vuhundzuluxeri hikuva a va si tshama vava eka swiyimo swa hina va vona ku tikeriwa ka hina. Hileswaku vo tsakisiwa hi nhlayo ya vakorhokeriwa leyi yi va tselaka tibonasi loko lembe ri hela. Hina hi tirhanaka na vona hi huma hi ya pheta hikuva bonsai yi na mahlo. Hi hatla hi ndzhuhala hi xihatla hikuva hi paniwa bya mbhongolo n'wamalahliwa-ni-dzovo. U tlhela a kombisa leswaku ku tirhisiwa ka timbirhi kumbe ku tlula ku ta antwisa vukorhokeri. Vanhu hinkwavo va ta kota ku fikelela vukorhokeri kuri hava xiphiso. Hileswaku vukorhokeri byi fanele kuva kona kuri hava xiphiso xa ririmi.

Muofisiri #1 u kombisile leswaku i swa nkoka ku vona leswaku mukorhokeriwa a tirhisa ririmi ra yena hikuva van'wana vakorhokeriwa a va vangi ni nkateko wo nghena xikolo. Handle ka sweswo, muofisiri #1 u ri xiyimo xa tindzimi eAfrika-Dzonga hi nga ka hi nga xi papalati. Hi boheka ku vona leswaku munhu un'wana na un'wana a kuma vukorhokeri kuri hava swipimelo swo karhi. Ku tirhisiwa ka ririmi ra mukorhokeriwa swi veka muofisiri eka xiyimo xo tiva matitwelo ya mukorhokeriwa ehenhla ka vukorhokeri lebyi a byi kumeke. Hi twa a ku:

Loko ndzi nga tivi ririmi ra mukorhokeri swi ndzi siya ndzi ngari kahle. Xana

ndzi ta tiva njhani leswaku u khomeke njhani hi vukorhokeri lebyi ndzi n'wi phameleke byona ke? Ndzi to mbambela kuri ndzi fikelele ku langutela ka yena (mukorhokeriwa). Leswi swi fana no kombetela munhu hi rintihlo emunyameni.

Loko a ri muofisiri #2 u kombise leswaku yena u tiphina hi phamela vanhu vukorhokeri hi tindzimi ta vona. Leswi swi endle leswaku namuntlha a va n'watindzimi wo hlawuleka eka ndzawulo. U kombisile leswaku yena a nga na xiphiso xa tindzimi ta Afrika-Dzonga kun'we na ta tiko ra Zimbabwe hikuva hi vona va taka hi nhlayo ya le henhla eka ndzawulo ya vona. U yile emahlweni a boxa leswaku hambani kuri tindzimi ta Masomaliya na Machina wa tizama hi xikongomelo xo tisa n'wayitelo eswikandzeni swa vona loko va tela vukorhokeri ehofisini ya vona.

Muofisiri #1 u kombile leswaku ku tirhisiwa ka tindziminkatsano swa vuyerisa swinene. Swi veka muofisiri eka xiyimo xo tiva tindzimi tin'wana na kuva a tiphina hi ntirho wa yena. Munhu hakanyingi loko a va ni nkateko wo kuma vukorhokeri hi ririmi ra yena swi tisa ntsako eka yena. Hileswaku muofisiri #1 u kombisa leswaku a ku vuyeriwi yena ntsena kambe ni mukorhokeriwa na hofisi ya yena. Mukorhokeriwa u tala ntsako wo kuma vukorhokeri hi ririmi leri a vaka ni xiave eka rona. Hofisi yona yi nghena eka matimu lamanene yo kota ku fikelela vanhu kuri hava ku tikeriwa ko karhi. Hi twa muofisiri #1 a ku:

Ku na tshovelolo lowunene loko vaakatiko va tirhisa tindziminkatsano hikuva va ta kota ku twanana na ku fikelelana hi ku olova. Va ta kota ku lulamisa leswi va sivelaka ku fikelela mbuyelo lowu wisaka mbilu eka ndzawulo hikokwalaho ka vun'we byo fikelelana hi ku tirhisa tindzimi leti vanhu hinkwato va tinyungubuyisaka hi tona hambiloko un'wana a vulavula ririmi ro hambana na loyi un'wana, ntsena va kota ku kuma mpfuno na vukorhokeri byo kala nkavanyeto.

Muofisiri #2 na yena u kombisile leswaku swa vuyerisa ku tirhisa tindziminkatsano ku phakela vukorhokeri eka vaakatiko. Leswi swi pfuna vakorhokeriwa ku fikelela vukorhokeri hi ndlela ya xiprofexinali kuri hava ku tikeriwa ko karhi.

Vaofisiri #1 na #2 va kombisile leswaku tanihi vafambisi va twa va tiphina ku korhokela

vanhu hi ku tirhisa timbirhi kumbe ku tlula. Va kombisa leswaku swi olovisa ntirho wa vona hikuva vona va langutana ni swiyimo swimbirhi kumbe ku tlula tanihi hi vafambisi. Va korhokela vakorhokeriwa lava taka ehofisini hi tindzimi timbirhi kumbe ku tlula kun'we ni vaofisiri lava welaka ehansi ka swiyenge leswi va swi rhangelaka. Leswi swi tisa n'wayitelo eka vona hikuva va kuma ku phyuphya loko ndzawulo yi kuma mapapila yo komba leswaku vukorhokeri lebyi va byi phakelaka rixaka bya amukeriwa hi mandla mambirhi hi rixaka. Hi tlhelo va twa va katekile kuva va kota ku fikelela vanhu lava tirhaka ehansi ka vurhangeri bya vona ku ri hava swirhalanganyi. Kambe loko va vutisiwa hi pholisi ya ririmi hi twa muofisiri #1 a hlamula a ku:

Mhaka ya pholisi ya ririmi i xiphiqo xo kala xitshunxo hikuva hi ntiyiso lowu heleleke tindzawulo hinkwato ta mfumo wa xifundza na le xikarhi swo fana. Ku hava nhlanga yo baleka ngati. Ririmi ra Xinghezi hi rona ri tekiwa riri ririmi ra vuhlanganisi eka swiyenge hinkwaswo swa mfumo. Phalamende ya rixaka yi fambisa minjhekanjhekisano hi ririmi ra Xinghezi. Tindzimi ta xintima a ti wu voni ntlangu. Ku hava miginghiriko yi vaka kona hi tindzimi ta xintima. Swidyondzeki na valweri va timfanelo ta ximunhu va pfaleke swifuva. Va ta ba huwa loko ku tlangeriwa masiku yo karhi kambe va ba pongo hi tindzimi timbe wonge vo lo xavisiwa mano.

Muofisiri #1 u tlhele a kombisa leswaku u twa ku hela ka vhiki ku hlwela loko a ehleketa ku korhokela vanhu. U ri ku hava ku tiphina kun'wana entirhweni ehandle ka ku amukela swiviko swo komba leswaku ntirho wa wena i wa xiyimo xa le henhla eka vakorhokeriwa. U twa a tsaka ku byeriwa leswaku xiyenge xa yena lembe na lembe xi famba emahlweni hi ku phakela vukorhokeri.

Kasi muofisiri #2 na yena u kombisa leswaku ntirho wa yena wo basile swinene. U ri nseketelo lowu a wu kuma eka vaofisinkulu na vaofisiri lava nga hansi ka yena swi n'wi nyika matimba swinene. U twa ku nandziha hi ku tirhela rixaka naswona u enerisiwa hi swiviko leswi seketelaka ku tikarhata ka xiyenge lexi a xi rhangelaka. Kambe u nyamisa hi ku pfumaleka ka pholisi ya ririmi:

Ndzi hela mongo loko ndzi vona ndzawulo ya hina yi hundzuka eka

Mtititi loko swi fika eka mhaka ya pholisi ya ririmi. Leswi swi onha matirhelo ya hina hikuva hi tirha hi vanhu lava va vulavulaka tindzimi to hambanahambana. Swi khomisa tingana loko vanhu va kombela ku vona xibukwana xa pholisi ya ririmi. Xana hi tirha njhani ku ngari na nawu wa malawulelo ya tindzimi. Vumbiwa riri roxe ri ngevi nhlamulo eka mhaka ya tindziminyingi. Hi lava tsalwa ra ndzawulo leri hi kombaka matirhiselo ya tindzimi hi xikongomelo xo antwisa vukorhokeri eka vanhu.

Miangulo ya vaofisiri yi kombisa no hi veka erivaleni leswaku hi le mahandzeni ya tindlela loko swi fika eka matirhiselo ya tindzimi. Un'wana na un'wana u tirhisa vutlhari bya yena ku vona leswaku vukorhokeri byi fikelela vanhu hinkwavo lava endzelaka hofisi. I swa nkoka ku vona leswaku ndzawulo yi khulela ndlela yo andlala no simeka milawu leyi nga tava phuphu ya ndzawulo loko swi fika eka vuhlanganisi.

Vaofisiri #1 na #2 va kombise leswaku ku tirhisiwa ka tindzimi timbirhi kumbe ku tlula swi antwisa vukorhokeri ni ntirho wa vona. Va kombisa leswaku rixaka ra kota ku fikelela vukorhokeri hi ndlela yo hlawuleka swinene.

Muofisiri #1 u kombise kahle leswaku ku tirhisiwa ka tindziminkatsano swi n'wi veka eka xiyimo xa kahle xo tirhela rixaka kuri hava xisolo hikuva wa swi kota ku fikelela mukorhokeriwa un'wana na un'wana kuri hava xiphiso hikuva wa swi tiva leswaku ririmi hi rona ri talaka ku sivela vanhu ku fikelelana hi ku olova. Hi nomu wakwe u te:

Mina ndzi wa nkateko hikuva ndzi na vutivinyana hi tindzimi hinkwato ta ximfumo. Hambiloko ndzi nga titivi hi ku hetiseka ndza ringeta ku pfuna munhu un'wana na un'wana. Ndza ringeta hi matimba ku vona leswaku vakorhokeriwa va huma eka ndzawulo va ri karhi va n'wayitela hikuva va kumile kumbe ku pfuneka hi leswi a va lava swona loko va hi endzela.

Muofisiri #2 yena u kombile leswaku ku tirhisiwa ka tindziminkatsano i mhaka yo saseka swinene kambe a yi olovi hikuva ndzawulo yi korhokela tinxaka to hambanahambana. U kombisile leswaku yena a nga ni xiphiso loko swi ta eka ku

korhokela vaakatiko va Afrika-Dzonga, kambe xiphiso xa yena vaakatiko va matikomambe lava va nga tata miganga leyi korhokeriwaka hi hofisi ya vona. U kombisa leswaku swa tika ngopfungopfu loko swi fika eka tifomo ta ku rhijisitaro rifu ra munhu wo ka a nga ngenangi etikweni hi nawu. U tlhele a kombisa leswaku vaakatiko va matikomambe vo hlaya a va na maphepha ya vutitivisi ya ntiyiso. Xin'wana a kombiseke xona i vukungundzwana bya vanhu vo huma ematikwenimambe hileswaku va rhandza ku tirhisa vuxisi ku lava ku kuma maphepha. Hi twa a ku:

Ku nyikiwa khodirinki hi swona nala wa mina eka ndzawulo ya hina. Lexi vavaka hileswaku vanhu a hi fani. Van'wana va tsaka ngopfu ku humelela hi ku tirhisa vukungundzwana. U kuma munhu a ta na maphepha ya vuxisi hi xikongomelo xo ku ringa. A ndzi tsaki ku xaviwa ku korhokela munhu un'wana hikuva swi onha nkoka na ntikelo wa ntirho wa mina. Ku na nhlayo ya ntsandzavahlayi ti nga rhosa hikuva va xava ku pfuniwa va ri hava timfanelo ta vona. Ndzi fanele ku yimela ntiyiso ku ngari vumbabva.

Miangulo ya vaofisiri yi kombisa swinene leswaku van'wana vakorhokeriwa i swigevenga. Swa saseka ku kuma nchumu wun'wana wun'wana hi ndlela ya kahle. Hileswaku na loko u famba u ta tinyungubyisa hi ntirho wa wena.

Vaofisiri #1 na #2 va kombisile leswaku va hlangana na mintlhontlho ya vaakatiko ya matikomambe lava va rhandza ku tirhisa tindzimi ta vona ku fikelela vukorhokeri va rivala leswaku tindzimi ta xintu ta vona a hi tindzimi ta ximfumo eAfrika-Dzonga. Va kombisile leswaku eka vona a hi xiphiso ku korhokela munhu un'wana na un'wana kambe va nyenya lava titirhisaka vuxisi ku fikelela vukorhokeri. Va kombise leswaku va ringeta ku endla vuxaka lebyinene na vakorhokeriwa kambe va vengela vukungundzwana lebyi van'wana va vakorhokeriwa va byi tirhisaka ku fikelela vukorhokeri. Va tlhele va kombisa leswaku vona va yi tokota mintlhontlho kambe va lwa hi matimba ku yi hlula leswaku va kota ku nyika vukorhokeri bya xiyimo xa le henhla eka munhu un'wana na un'wana loyi a endzelaka hofisi ya vona. Muofisiri #2 u kombise leswi:

U nga tshuki u tinyungubyisa hi vuxisi hikuva siku rin'wana u ticelela goji hi wexe. Swi pfuna yini ku tifumisa hi vunwa na vuxisi. Vanhu hi fanele ku dya swa nyuku wa hina. Swo yiva a swi enetisi mbilu. U hanya eku chaveni hikuva siku nthumba ri balekaka u ta lava no cela nkhele u tiyimbela kona.

Leswi swi kombisa swinene leswaku van'wana a va swi koti ku yivela mfumo. I vayimeri va ntiyiso. Xa vona i ku tisa vukorhokeri na tshamiseko etikweni ra vona. Swi ta pfuna yini ku tiyivela hikuva mfumo i mfumo hi hina vanhu. Ku khisama ka mfumo hi matsolo swi tisa ku wa ka vaakatiko hinkwavo. Swi tlhela swi komba ku pfumaleka ka nawu.

Vaofisiri #1 na #2 va bumabumela leswaku entirhweni ku fanele ku tirhisiwa tindziminkatsano leswaku vakorhokeriwa va ta amukela vukorhokeri hi ndlela yo olova. Va tshikelela ku endliwa ka mampfhumba yo famba ku dyondzisa hi nkoka wa ku tirhisiwa ka tindziminkatsano eka tindzawulo ta mfumo hinkwato. Va kombise leswaku ku tirhisiwa ka tindziminkatsano ku ta vuyerisa munhu un'wana na un'wana hikuva mphakelo wa vukorhokeri wu tava hi ndlela yo fikeleleka. Kambe mavonelo ya vona ya kanetiwiwe hi muofisiri #2. Muofisiri #2 u kombisile leswaku loko mfumo wu lava ku hatlisisa vukorhokeri wu fanele ku endla valavisisi lebyi byi nga ta bumabumela ku tirhisiwa ka tindzimi hinkwato ta ximfumo. Leswi swi ta vuyerisa un'wana na un'wana kuri hava xihlawulambala. Muofisiri #1 u ri:

Kuva munhu a tirhisa ririmi ra yena mina ndzi tirhisa ririmi ra xihofisi swi tisa ku twanana loko mina tanihi muofisiri ndzi nga tivi ririmi ra mukorhokeriwa. Ku phakela vukorhokeri hi tindziminkatsano swi ta endla leswaku fikisa vukorhokeri ni le ka vanhu lava a swi nga ta koteka kuva korhokela.

Hi miangulo leyi hi kota ku vona leswaku vaofisiri va tiyimiserile ku tirhela rixaka hi tindlela hinkwato hambiloko swi nga olovi ku endla tano.

(j) Hi vonelo ra wena, xana hi tihi tindlela ta ku tirhana na switandzhaku swa ku tirhisiwa ka tindziminkatsano eka nhluvukiso na ndlandlamuko wa Xitsonga?

Muofisiri #1 u kombisa leswaku kuva vavulavuri va Xitsonga papalata ku tirhisa tindzimi ta van'wana na loko swi nga bohi swi nga tisa nhluvukiso eka ririmi ra vona. U swi veka hi ndlela leyi:

Xiphiqo lexi tshikelelaka ku hluvuka na ku ndlandlamuka ka ririmi ra Xitsonga i kuva vavulavuri va rona va tiendla maphuphula hi ku koxa leswaku vona ku hava ririmi va ri tsandzekaka ku ri vulavula. Hi maendlelo lawa va hetelela va cukumeta ririmi ra vona va namarhela tindzimi ta van'wana. Hi ndlela yaleyo vanhu va twa swi nga fanelangi ku vulavula na Vatsonga hikuva va tinyungubyisa tindzimi ta van'wana. U n'wi kuma a ri karhi a tiphata hi ndlela ya xiyimo xa le henhla leswaku yena a nga tsandziwi hi ririmi na rin'we.

Hi ntiyiso xiyimo xo sungula ririmi ra wena u namarhela ra van'wana swi siya ra wena ri nga hluvukangi. Eka mikarhi yin'wana va ku teka wonge wo va xisa leswaku hakunene u Mutsonga wa xiviri. Hi ndlela leyi Xitsonga a xi nge hluvuka na ku ndlandlamuka a xi nge ndlandlamuki.

Muofisiri #2 na yena u veka xihoxo eka matikhomelo ya van'wana va vavulavuri hikuva va nga tekeli enhlokweni nkoka wa ririmi ra vona. Yena u ri:

Xana swi pfuna yini ku tinyungubyisa hi bombo ra hava. Ku tsan'wa vutitwi na vutihlamuleri bya wena hi ku tekela ehansi ririmi ra wena swi fana no bomba hi ku tshama u lo hliki na thyaka. Hi fanele ku hisekela ku tinyungubyisa hi ndhavuko wa hina. Hi nga nyumi ku tiphata hi ririmi ra hina. Van'wana va hina na ku phata xivongo xinene a hi swi tivi. Leswi swi kombisa swinene-nene kuri a hi tivi kuri hi davuka kwihi. Ho va vanhu sweswi hi dyaka hi xurha.

Angulo wa muofisiri #2 wu komba swinene leswaku u twa ku vava hi ku pfumala vutihlamuleri bya van'wana va vavulavuri va Xitsonga loko swi fika eka mhaka ya nhluvukiso na ndlandlamuko wa ririmi ra vona. Hi ndlela yin'wana u swi veka kahle erivaleni leswaku mfuwo wa munhu un'wana na un'wana wu le ka ririmi ra yena. Loko hi nga tlukisi ririmi ra hina a nge yi helo. Tinxaka tin'wana ti to hi kandziyela ti hi

nyenyemuka hi ku vona leswaku a hi tikarhateri ku tihluvukisa.

4.3.1.4 Vuhleri bya timhakambisi ku suka eka vatokoti va swa tindzimi

Vatokoti va swa tindzimi, lava katsaka vadyondzisi na vutoloki na vona va ve ni xiave xo angula mayelano ni matirhiselo na nkoaka wa tindziminkatsano eka ku antwisisa vukorhokeri eka swivandla swo hambanahambana swa mfumo. Mutokoti #1 u hlamusela leswaku u vulavula Xitsonga tanihi ririmi ra yena ro sungula. Loko riri ririmi ra Xinghezi u ri teka riri ra vumbirhi. Ku tlhela kuri na tindzimi tin'wana to fika tinharhu leti a ti tiveka.

Mutokoti #1 u boxile leswaku yena u vona swi ri swa risima ku tirhisiwa ka tindziminkatsano ku korhokela vanhu hikuva swi pfulela vanhu ku fikelela vukorhokeri hi ku olova kuri hava ku tshwukisela mahlo. Hileswaku swi pfuna vanhu ku tiva tindzimi tin'wana hi ndlela yo olova swinene. Vanhu va kota ku tshunxeka ku vutisa swivutiso mayelana ni swikombelo leswi va vaka va swi endlile kuri hava ku tikeriwa, xikombiso, eka xikombelo xa papila kumbe setifikheti ya vukati. Munhu wa kota ku vutisa hi ku tshunxeka tinxaka ta vukati kun'we swilaveko swa kona. Vanhu hi mikarhi yo tala va nghena eka muxaka wo karhi wa vukati kuri hava matwisiselo yo hetiseka. Hileswaku vo welawela kuri hava vutivi lebyi eneleke hikokwalaho ka xiphiko xa ririmi. Hi ku ya hi mutokoti #1 tindziminkatsano ku tava nhlamulo yo olovisela rixaka ku fikelela vutivi lebyi a byi va tumbelerile. Hi twa a ku:

Ku fikelela vanhu hi ku tirhisa tindziminkatsano swi hundzuke swakudya eka mina. Mina swi ndzi olovisela vutomi hikuva mina na ntirho wa mina hi bandhi na buruku. Ndzi twa ndzi kayivela swin'wana ndzi hluleka ku pfuna munhu hi ntirho lowu ndzi wu tivaka ku fana ni mintila ya xandla xa mina. Ndzi twa wonge ntirho lowu ndzi lo tswariwa ndzi ri karhi ndzi wu tirha kasi ndzi lo tidyondzisa ku tirhela vanhu ku fana ni loko ndzi dya swakudya swi nga dingiki swikili swo karhi.

Angulo lowu wu tiyisisa leswaku vaofisiri va fanele va tirha hi timbilu ta vona hinkwato naswona va tibyela ku nyika hinkwaswo leswi va swi tivaka kuri ntirho wa vona wu nga hundzuki ndzhwalo eka vona kun'we na vanhu lava va va korhokelaka.

Mutokoti #2 yena u kombisile leswaku ku tirhisiwa ka tindziminkatsano swi va pfuna kuva va bumabumela eka tindzawulo hinkwato ta mfumo ku hisekela ku pfuna munhu un'wana na un'wana. Hileswaku u kombise leswaku i mfanelo ya mukorhokeriwa ku fikelela ku pfuniwa hi ririmi leri a ri twisisaka. A swi pfuni nchumu ku fularhela vanhu hikokwalaho ko pfumala vutivi bya tindziminkatsano. Hileswaku tanihi mutokoti u hlohlotela ku tirhisiwa ka tindziminkatsano ku vuyerisa muphakeri wa vukorhokeri na muphakeriwa. Hi ndlela leyi tiko ri ta vuyeriwa hikuva vaakatiko vari na maphepha lama faneleke. Hi twa mutokoti #2 a ku:

Ntirho wa mina i ku vona leswaku ririmi ri nga hundzuki xirhalanganyi loko swi fika eka mphakelo wa vukorhokeri. Vanhu va fanele va tlherisiwa hikokwalaho ko pfumaleka vaofisiri lava tokoteke hi tindziminkatsano. Ndzi fanele ndzi vona leswaku ntivomarito ya tindzimi hinkwato wu kona ku endlela leswaku ku nga vi na ku hluleka ku fikelelana.

Mutokoti #3 u kombisile leswaku yena tanihi mudyondzisi wa Xitsonga u hlohlotela ku tirhisiwa ka ririmi leri hlatswekeke. U ri a swi pfuni nchumu ku tirhisa ririmi ro dzika ivi mukorhokeriwa a hetelela a nga kumangi vukorhokeri hi ndlela leyi a languterile hi yona. U tlhele a kombisa leswaku ntirho wa yena i ku vona leswaku vanhu va havaxela vutivi lebyi faneleke hi tindziminkatsano leswaku va nga saleli endzhaku eka leswi humelelaka hi tlhelo ra nhluvukiso wa tindzimi. Hi ku landza mutokoti #3 tindziminkatsano ti tisa xitshunxo eka ntlimbo wa ku tirhisiwa ka ririmi ra vuhlanganisi loko vanhu vambirhi va tirhisa tindzimi timbirhi to hambana. Hi twa mutokoti #3 a ku:

Mhaka ya tindziminkatsano a hi mantlangwana. Hi ku vona ka mina swa olova a swi olovi hi ku landza xiyimo xa dyondzo xa vaakatiko va Afrika-Dzonga hikuva hina a hi fani na vaakatiko va tikoakelano ra Zimbabwe va kota ku dlambadlamba hi Xinghezi ku fikelela leswi va swi lavaka. Hina tanihi tiko ha hari na endzhaku swinene kuva vaakatiko hinkwavo va kota ku tirhisa Xinghezi ku fikelela vukorhokeri. Hi ku ya rhandza ka hina a ndzi vula swiri swa nkoka vaofisiri va rhanganga va kuma valeteri hi tindziminkatsano leswaku va tava va lulamerile ku ahlula swiphiko leswi

nga tshukaka swi tokotiwa hi nkarhi wa mphakelo wa vukorhokeri. Hambi vari vaakatiko na vona a fanele na vona va kuma valeteri byo karhi hambiloko swi nga olovi ku endla tano hikokwalaho ka mpimanyeto wa le hansi wa timali eka ndzawulo.

Kasi loko a ri mutokoti #4 yena u kombisile leswaku tindziminkatsano ti ta veka tiko ra yena ra Afrika-Dzonga eka xiyimo xa le henhla loko swi fika eka mphakelo wa vukorhokeri. Yena a swi veke hi ndlela leyi:

Tiko ra Afrika-Dzonga i tiko ra tindziminyingi. Loko hi lorha hi kuva na tiko ro hlawuleka no xiximiwa emisaveni hinkwayo hi fanele ku landzelela leswi vumbiwa byi vula swona. Hi fanele ku rhangisa tindzimi ta hina ta ximfumo hi nge si vulavula ngopfu hi ku phakela vukorhokeri hi ku tirhisa tindziminkatsano. Loko hi nga tivoneli hi ta tikuma hi ngari na ririmi leri hi ngo i ririmi ra hina. Hi ta kumeka hi ri swimhumhumhu etikweni ra hina. Hi tiko ra njhani ro ka hi nga tinyungubyisi hi tindzimi ta hina ke? Mina ndza swi seketela ku tirhisiwa ka tindziminkatsano kambe xirhangana kuva tindzimi ta hina.

Miangulo leyi yi kombisa leswaku vatokoti va boheka ku hluvukisa tindzimi hi ku vona leswaku na nongonoko wa marito, tidikixinari na milawu leyi faneleke leswaku vukorhokeri byi nga vi norho ntsena. Vatokoti va fanele ku vona leswaku tindzimi leti tirhisiwaka ti fanele ku tirhisa marito yo olova swinene. Hi ndlela leyi vakorhokeriwa swi ta va olovela ku burisana na vaofisiri va ndzawulo hi ndlela yo wisa mbilu.

Mutokoti #1 u angule hi ku kombisa leswaku yena u tsakela ngopfu ku vulavula tindzimi ta vanhu lava a va korhokelaka. Hi ndlela leyi u tiyisisa leswaku vaofisiri va ndzawulo va fanele va tikarhatela ku pfuna no korhokela vanhu hi tindzimi ta vona. U ri a nga ali leswaku ririmi ra mphakelo wa vukorhokeri i Xinghezi kambe leswi a swi siveri leswaku hi pfuna vanhu hi tindzimi leti va ti vulavulaka. Hi ndlela yin'wana hi ta papalata ku tsala mavito na swivongo swo hoxeka. Vaofisiri va ta swi kota no kama ntiyiso wa lomu vakorhokeriwa va davukaka kona hi ku bula na vona hi tindzimi ta vona. Mutokoti #1 u swi veka hi ndlela leyi:

Mina ndzi tinyungubyisa hi ku twa munhu a ri karhi a tiphata hi ririmi ra ka vona. Hileswaku ku hava ku tilumaluma hikuva u pfumelela munhu a tihlamusela hinkwaswo leswi faneleke kuva xiphemu xa vukorhokeri hi ririmi ra hina. Na mina eka mbhurisano lowu ndzi dyondza swo tala. Swi ndzi pfuna ku tiva mindhavuko ya tinxaka to hambana. Munhu u hetelela a tiva na mitolovelo ya vona. Hi ndlela ndza swi kota ku papalata leswi rixaka ro karhi ri swi vengaka kumbe swiyila swo karhi leswi eka vona va nga tsakeriki swi vulavuriwi hi swona.

Kasi mutokoti #2 yena u kombisile leswaku yena u teka ririmi kuri mfanelo ya munhu un'wana na un'wana. U kombisile leswaku yena a nga seketeri ku tirhisiwa ka tindzimi ta vakolonyi. Ku ya emahlweni ku sindzisiwa ku tirhisiwa ririmi ra Xinghezi swi nyika matimba vakolonyi ku hi tshikelela. Hi twa a ku:

Xana swi pfuna yini kuva tindzimi ta xintima ti vuriwa leswaku i tindzimi ta ximfumo? Ndzi ri i tindzimi ta ximfumo ephepheni ntsena hikuva ti ntiyiso ti hava matimba. Mfumo wu rivala leswaku matimba ya munhu ya le ka ririmi ra yena. Leswi hi swona swi endla leswaku vantima va ngari na rito eka mafambiselo ya swa ikhonomi. Hi fanele ku koxa leswaku vumbiwa ri tirhisiwa ku humelerisa ku navela ka vanhu.

Loko a ri mutokoti #3 yena u kombisile leswaku tindzimi hinkwato ta ximfumo ti fanele ku tirhisiwa hi ku ringana. Hi twa a ku:

Mina ndzi lava ku vona vumbiwa ri tirhisiwa. Ndzi karhele kuva mbyana yo vukula n'weti. Hi rini hi kumile mfumo wa xidemokirasi kambe tshunxeko ku hava. Hi tava valuveri ku fikela rini ke? Mina ndzi vona hi nge si kuma tshunxeko hikuva tindzimi ta xintima i xihlekiso. Vuluveri bya hina byi ta hela rini ke? Mina tanihi n'watindzimi ndzi ta lwela timfanelo ta rixaka ta tindzimi.

Angulo lowu wu hi komba kahle leswaku hi fanele ku yima hi milenge hi vona leswaku tindzimi hinkwato ti khomiwa ku ringana. Swi pfuna yini kuva na vumbiwa ra matimba swinene kambe ri fana ni nghala leyi feke. Mutokoti #3 u tshikelela leswaku vaakatiko

va fanele ku yima hi rito rin'we va lwela ku vona ndzingano eka matirhiselo ya tindzimi ta vona eka swiyenge hinkwaswo swa vutomi.

Mutokoti #4 u hlamuserile leswaku vukorhokeri kuva byi fikela munhu un'wana na un'wana hi fanele ku tirhisa tindziminkatsano. Hi twa mutokoti #4 a ku:

Mina ndzi rhandza ku bumabumela leswaku hi tirhisa tindziminkatsano ku fikelela vukorhokeri eka ndzawulo. Xin'wana ndzi rhandzaka ku xi bumabumela hileswaku tidyondzo eswikolweni ti fanele ku fikeleriwa hi ku tirhisa tindzimi ta xintu. Tindzawulo hinkwato ti fanele ku tirhisa tindziminkatsano ku phakela vukorhokeri eka vaakatiko. Swidyondzeki na van'watipolitiki va fanele ku vona leswaku tindziminkatsano ti tirhisiwa ku tshunxa rixaka eka nxaniseko wo vona ririmi rin'we ri ambexiwile matimba.

Hi ku landza miangulo ya vatokoti vaakatiko va fanele ku phakeriwa vukorhokeri hi ku tirhisa tindziminkatsano. Leswi swi veka tindzimi hinkwato ta tiko eka xiyimo xo hluvukisiwa no ndlandlakisiwa.

Xivutiso xin'wana lexi mutokoti #1 a xi hlamuleke hileswaku "xana a nga endla yini loko a tikeriwa hi ririmi ra mukorhokeriwa". U boxe leswaku ku tava nkateko wuva a tirhisa tindziminkatsano ku fikelela mukorhokeriwa. Hi twa a ku:

Mina ndzi seketela ku kuma vutivi lebyintshwa siku rin'wana na rin'wana. Ku tirhisiwa ka tindziminkatsano swi ta vuyerisa tiko hikuva vanhu hinkwavo va ta kuma vukorhokeri ku ringana.

Mavonelo lama nga laha henhla ya seketeriwa hi Chukly-Bonato (2016:7) u tshaha Nicholas & Starks (2014) loko va ku:

Langua acquisition has the power to open the door to a new culture and way of being in the world, although the field of research regarding how, languages are learned and taught is full of competing theoretical and practical complexities.

Hi ndlela yin'wana mutokoti #1 u kombisile leswaku u tava ni nkarhi wo dyondza swintsongo hi ririmi ra mukorhokeriwa a ri karhi a tirhisa maendlelo ya tindziminkatsano ku phamela vukorhokeriwa lebyi lavekaka. U tlhela a boxa leswaku ku tirhisiwa ka tindzimi timbirhi kumbe ku tlula ku phakela vukorhokeri swi olovisa vaofisiri ku tirha ntirho wa vona. U boxa leswaku swi n'wi pfulela tindlela to tiva tindzimi na mindhavuko yo hambanahambana. Leswi swi ta n'wi pfuna ku tiva tiko ra Afrika-Dzonga hi ku angarhela. Chukly-Bonato (2016:7) u ya emahlweni a kombisa nkoka wa ririmi:

Language use gives an indication of who we are, where we are from, and where we have been. Language learning sets the stage for our identity construction and how we identify with or against particular groups, societies, and or culture(s).

Kasi mutokoti #2 u kombisa leswaku ririmi ra ximfumo ra vukorhokeri i Xinghezi. Leri hi rona ririmi ra vukorhokeri. Vakorhokeriwa va fanele va amukela vukorhokeri hi rona ntsena loko va ri tiva na ku ri twisisa. Kambe loko va nga ri eka xiyimo xo twisisa ririmi ra xiofisi va ni mfanelo yo amukela vukorhokeri hi ririmi rin'wana na rin'wana ra ximfumo. Hi ku ya hi mutokoti #2 u kombisa leswaku vumbiwa bya tiko byi fanele ku xiximiwa na ku landzeleriwa. Hambiloko muofisiri a tikeriwa hi ririmi ra mukorhokeriwa u boheka ku kuma mpfuno hi ririmi ra yena hi ku tirhisa vutoloki. Hi twa a ku:

Ntokoto wa mina wa vutoloki wu ndzi byela leswaku vakorhokeriwa va fanele ku kuma vukorhokeri hambiloko va ngari na vutivi bya tindzimi ta vukorhokeri. Vaofisiri va boheka ku tirhisa vatoloki ku fikelela vukorhokeri.

Ku ya emahlweni mutokoti #2 u tshikelela leswaku ku tirhisiwa ka tindzimi timbirhi kumbe ku tlula swi pfuna ku antwisa vukorhokeri. I swa nkoka ku tiva leswaku ririmi rin'wana na rin'wana i ra nkoka. I mfanelo ya munhu un'wana na un'wana ku tirhisa ririmi ra yena. Vanhu hinkwavo va fanele ku fikelela vukorhokeri eka ndzawulo yihi kumbe yihi hi tindzimi ta ximfumo ta tiko ra vona.

Mutokoti #3 u kombisile leswaku vukorhokeri loko byi fanele ku fikela vakorhokeriwa byi va fikelela hi ku tirhisa ririmi ro karhi. U tshikelela leswaku vaofisiri va fanele ku tekela enhlokweni timfanelo ta vakorhokeriwa. Ku ya emahlweni mutokoti #3 loko a vutisiwa hi ririmi leri mukorhokeriwa a faneleke ku kuma vukorhokeri hi rona a nga tipfinyingangi leswaku vumbiwa bya tiko hi yona nhlamulo. Hileswaku u kombisa leswaku munhu un'wana na un'wana u ni mfanelo yo tirhisa ririmi ra vuhlanganisi leri vaofisiri va faneleke ku tirhisa rona mutokoti #3 u tshikelela mhaka ya tindzimi ta ximfumo ta khumen'we. U kombisa swinene leswaku i mfanelo ya munhu un'wana na un'wana ku kombela ku tirhisa ririmi leri a twaka a tshunxekile kuri vulavula. Laha u tshikelela mhaka yo va mukorhokeriwa a bohekaka ku andlala matitwelo ya yena kuri hava ku nghanghamela. Ririmi rimbe ri tala ku tisa xiphiso xova munhu a hluleka ku humesa mhaka ya yena hi ndlela yo olova. Hi twa a ku:

Phalamende yi fanele ku tshikelela ku tirhisiwa ka tindzimi ta xintima ku endlela leswaku vaakatiko hinkwato va kuma vukorhokeri. Kasi ku tswariwa eka rixaka ra le hansi ri vula ku tekeriwa ehansi u hetelela u kandziyeriwa bya mbyana.

Mutokoti #3 u bumabumela leswaku ku tirhisiwa ka tindzimi timbirhi kumbe ku tlula swi ta vuyerisa mukorhokeriwa kun'we ni ku olovisela muofisiri ku tirha ntirho wa yena hi ku olova hikuva va cincacınca tindzimi hi xikongomelo xo fikelela vukorhokeri. Mukorhokeriwa u ta huma ehofisini a tsakile hikuva u ta kota ku andlala xikombelo xa yena ni ku vutisa swivutiso a tshwuxekile swinene.

Mutokoti #3 u tthele a bumabumela leswaku ndzawulo yi fanele ku hundzuluxa matsalwa ya yona hi tindzimi hinkwato ta ximfumo leswaku vakorhokeriwa hinkwavo va kota ku fikelela vukorhokeri kuri hava xiphiso xa vuhlanganisi. Mutokoti #3 u ri:

Ndzi bumabumela leswaku vaakatiko hinkwato va fanele ku boheleriwa ku tirhisa tindziminkatsano loko va nga swi koti ku vulavula ririmi ra xiofisi. Hi nge cukumeti vanhu hikuva va ngari na nkateko wo tiva tindzimi leti mfumo wu sindzisaka kuva ti tirhisiwa.

U tshikelele leswaku vaofisiri hinkwavo va boheka kuva ni vutivi byo ringanela bya

tindzimi ta ximfumo leswaku swi va olovela ku phakela vukorhokeri. Hi tlhelo va fanela va simeka xiyenge xa vutoloki na vuhundzuluxeri kuva va ta kota ku papalata xiphiquo xo tlherisa vahlampfa loko va nga twanani hi tindzimi. Nkarhi wun'wana nkalavutivi wa tindzimi ta vakorhokeriwa wu nga ngenisa vaofisiri ekhombyeni hikuva va endla xihoxo xa ku ngenisa vuxokoxoko byo hoxeka eka swikombelo swa makhadi ya vutitivisi, mapapila yo kombela mpfumelelo wo tshama etikweni ni swin'wana swa nkoka.

Kasi mutokoti #4 yena u kombise leswaku tindzimi hinkwato ta ringana. U ri ku hava ririmi ra matimba kumbe ro ka' matimba. Hi ndlela yin'wana u ri hungu rin'wana na rin'wana ri nga hundzisiwa hi ririmi rihi kumbe rihi ku nga hunguteki ntikelo wa mhaka leyi a yi hundzisiwa. Hi twa a ku:

Mina ndzi pfumela leswaku ririmi ra wena i ra nkoka. Mhaka leyi u nga na yona yi nga koteka ku fikelela un'wana kuri hava ku onhaka mongo wa yona. Xixima ririmi rin'wana na rin'wana. Eka mina munhu u yimela ririmi ro karhi. Loko Xikwembu xi hi vumba xi hi nyike nyiko ya ririmi. Hambiloko u ngari na nkateko wa ririmi ro karhi wa swi kota ku hundzisa mahungu hi ku tirhisa swikoweto swo karhi.

Xiyenge xa vukorhokeri bya swa tindzimi laha hi nga tava ni vutoloki na vuhundzuluxeri swi tava xintshunxo hikuva switiviso swa nkoka swi ngava tindzimi ta vanhu lava korhokeriwa hi ku landza tinxaka ta vanhu lava tshamaka eka ndhawu yoleyo. Leswi a swi ta byala ntirhisano na mfikelelo wa vukorhokeri wo pfumala swirhalanganyi. Vakorhokeriwa a va ta kuma vukorhokeri bya xiyimo xa le henhla.

Mutokoti#1 u kombisile leswaku i swa nkoka kuva ku tirhisiwa ririmi ra mukorhokeriwa loko ku phakeriwa vakorhokeri. Hi ndlela leyi swi ta antswisa vukorhokeri eka vakorhokeriwa. Vanhu hi ntiyiso va fanele va fikelela vukorhokeri hi ririmi leri va ri twisisaka na ri tsakela ku endla leswaku va humesa vuxokoxoko bya vona kuri hava xiphiquo. Va ta kota ku vutisa hi ku olova loko swin'wana va nga swi twisisa.

Mutokoti #2 u tshikelele leswaku ku tirhisiwa ka ririmi ra vakorhokeriwa swi ta hatlisisa vukorhokeri hikuva vakorhokeriwa va hatla va twisisa hi ku olova vuxokoxoko lebyi

lavekaka. Mutokoti #2 u ri:

Ku simekiwa ka pholisi ya ririmi leyi nga ta hlohotela ku tekela ririmi ra mukorhokeriwa enhlokweni hi swona swi nga ta antswisa vutomi bya mukorhokeriwa. Mukorhokeriwa u ta boheka ku ku tata vuxokoxoko bya yena hi ririmi ra yena. Swi ta n'wi nyika xindzhuti xa vumunhu lexi susiweke hi xihlawuhlawu.

Kasi vatokoti #3 na #4 vona va bumabumele leswaku swa antswa kuva ku tirhisiwa vumbiwa bya tiko. Vumbiwa ri tshikelela leswaku tindzimi ta khumen'we i tindzimi ta ximfumo. Kambe loko va vutisiwa leswaku xana va swi tiva leswaku mfumo wu tirhisa ntsena ririmi ra Xinghezi tanihi ririmi ra ximfumo. Va hlamule hi rito rin'we va kombisa leswaku vona tanihi van'watindzimi va lwela ku tirhisiwa ka tindzimi ta nkaye ka xintima hikuva na tona i tindzimi ta ximfumo. Leswi swi le rivaleni leswaku tindzimi ta xintima ta hari na malembe yo hlaya ku fikelela xiyimo xa ximfumo. Leswi swi tlhelaka swi khomisa tingana hileswaku ku hava vukorhokeri byi phakeriwaka hambu kuri eka masipala lowu phakela rixaka rin'we leri vulavulaka ririmi rin'we.

Ku ya hi vatokoti #1 na #2 ku tirhisa tindziminkatsano swi ta vuyerisa vakorhokeriwa hikuva va ta kota ku fikelela vukorhokeri hi ririmi leri va ri tivaka hi ku olova. Swi ta endla leswaku va nga tikeriwi ku tata tifomo ta vuxokoxoko hikuva hi mikarhi yo tala vakorhokeriwa va tikeriwa loko ku tirhisiwa Xinghezi ntsena. Xin'wana hileswaku vumbiwa na rona ri tshikelela ku tirhisiwa ka tindzimi ta ximfumo ta khumen'we. Vatokoti #1 na #2 va yima na ku tirhisiwa ka tindziminkatsano ku hatlisisa vukorhokeri. Va tlhela va kombisa leswaku swi ta pfuna leswaku va pfuna vakorhokeriwa vo hlaya hi siku. Hi twa mutokoti #2 loko a ku:

Hina hi karhele ku tsandzekisa rixaka. Hi ta chumayela ka ngani hi vumbiwa bya mabofu. Hi tshamela ku vula leswaku Afrika-Dzonga ri na vumbiwa ro hlawuleka. Ku hlawuleka ka rona i kuva vantima va ha ya emahlweni va tshikeleriwa ke? A hi tlhomeni matlhari hi kombisa mfumo wa xidemokirasi leswaku vumbiwa ro pfumala matimba a ri pfuni nchumu.

Vonelo ra mutokoti #2 ri kombise kahle leswaku vumbiwa ra Afrika-Dzonga i xikhaviso hikuva a ri kombisi nxupulo wo karhi loko swinawa swa rona swi nga landzeleriwi. Tindzawulo ta mfumo a ti vuri nchumu hi ku hluvukisa tindzimi ta xintima kambe a hi byeriwi nchumu hi swaitandzhaku swa ku honisiwa ka swinawana leswi.

Mutokoti #3 u bumabumela leswaku ku tirhosiwa ka tindzimi timbirhi kumbe ku tlula swi ta vuyerisa mukorhokeri kun'we ni ku olovisela vaofisiri ku tirha ntirho wavona hi ku olova hikuva va ta katsakatsa tindzimi hi xikongomelo xo fikelela vukorhokeri. Mukorhokeriwa u ta huma ehofisini a tsakile hikuva u ta kota ku andlala xikombelo xa yena ni ku vutisa swivutiso a tshunxekile swinene. Mutokoti #3 u tlhela a bumabumela lreswaku ndzawulo yi fanele ku hundzuluxa matsalwa ya yona ku ya eka tindzimi hinkwato ta ximfumo leswaku vakorhokeriwa hinkwavo va kota ku fikelela vukorhokeri kuri hava xiphiso xa vuhlanganisi xo hluleka ku fikelelana hikokwalaho ka ririmi ro karhi. U tshikelela leswaku vaofisiri hinkwavo va boheka kuva ni vutivi byo ringanela bya tindzimi ta ximfumo leswaku swi va olovela ku phakela vukorhokeri. U bumabumela leswaku tanihi ndzawulo va fanele ku simeka xiyenge xa vuhundzuluxeri kuva va ta sivela ku tlherisa vaaki va matikomambe kumbe vahlampfa lava va ngheneke etikweni ra hina hi nawu. Nkalavutivi bya tindzimi ta vahlampfa byi tala ku nghenisa vaofisiri ekhombiyeni ro tsala vuxokoxoko byo hoxeka eka xikombelo xo kombela ku amukeriwa etikweni. Ku simekiwa ka xiyenge xa vuhundzuluxeri na vutoloki xi nga tisa ku cinca na ku antwisa mphakelo wa vukorhokeri. Ku kumiwa ka vukorhokeri bya xiyimo xa le henhla swi nga tlhela swi tisa ntirhisano xikarhi ka vaofisiri na vaaki va matikomambe. Vukungundzwana na byona byi nga herisiwa hi ku olova hikuva ku tava na moya wa ntirhisano.

Loko a ri mutokoti #4 u boxe leswaku munhu un'wana na un'wana u fanele ku fikelela vukorhokeri hi ririmi rin'wana na rin'wana ntsena loko riri ra ximfumo. U tshikelela leswaku ku tirhisiwa ka tindziminkatsano swi tswala mihandzu leyinene eka ndzawulo. Vanhu va ta tlhela va vona nkoka wa tindziminkatsano eka mphakelo wa vukorhokeri. Xikongomelo xa ndzawulo ku fanele kuri ku korhokela vanhu hi ndlela yo aka vuxaka lebyi endlaka leswaku tiko a hi ra vaakitiko ntsena kambe ni vanhu vambe lava va tshukaka va ngheneke etikweni hi ntirho kumbe ku chavela eka rona hikokwalaho ka swiyimo swa tinyimpi ematikweni ya ka vona. Kuva ndzawulo yi hundzuluxa tifomo ta yona ku ya eka tindzimi leti a ti tekiwa ti ri ta le hansi swi ta vuyisela xindzhuti eka

vaakatiko hinkwavo hikuva ku tsan'wiwa ka tindzimi ta vona i ku kandziyeriwa ka timfanelo ta vona. Ku vuyiseriwa ka xindzhuti xa vanhu swi ta tisa ku tshemba eka vona tanihi vanhu lava va nga tsoniwa ntsako ni ku rhula nkarhi wo leha swinene.

Vatokoti #1, #2, #3 na #4 va bumabumele na ku pfumelelana leswaku ku tirhisiwa ka tindziminkatsano swi ta antswisa vukorhokeri eka vakorhokeriwa hi ndlela yo hlamarisa swinene. Ku tirhisiwa ka tindziminkatsano swi endla leswaku vanhu va tsakela vukorhokeri bya ndzawulo hikuva swa kala ku kuma vukorhokeri hi tindzimi leti mi ti vulavulaka. Leswi vatokoti va bumabumelaka swona eku lemukisa vanhu nkoka wa tindziminkatsano hikuva ntirho wa ririmi i ku hlanganyeta vun'we bya rixaka hi ku tirhisa tindzimi ta vona ku fikelela vukorhokeri kuri hava swipimelo swo karhi. Ku tirhisiwa ka tindziminkatsano swi tisa vun'we eka vanhu va mbala na ku kondletela leswaku va byala moya wa ntirhisano exikarhi ka vavulavuri va tindzimi to hambanahambana.

Mutokoti #1 u kombisile leswaku ku ni mintlhontlho yo tala leyi nga kona loko ku tirhisiwa tindziminkatsano ku fikelela vukorhokeri. Kuva muphakeri wa vukorhokeri na muamukeri wa vukorhokeri va hlangana eka ririmi ro ka ri ngari ra vona havambirhi swi tisa ntlhontlho loko havambirhi va ngari vanhu lava va nga vavulavuri vo sungula va ririmi leri va hlanganisaka. Ririmi ra vuhlanganisi ri tala kuva ni ntlhontlho wo karhi hikuva a hi ririmi ra n'wina hinkwerhu. Ririmi ro lomba a ri tali kuva ri kota ku hlanganisa vanhu hikuva hinkwerhu a hi ririmi ra n'wina. Hambiswiritano vanhu hi fanele hi lwela ku fikelelana hi ri vanhu va tindzimi to hambanahambana hi tirhisa tindziminkatsano. Vun'we byi fana ni mafurha lama nga ta endla leswaku hi nyuku. Mutokoti #1 u hetelele hi ku boxa leswaku hi ri tiko hi fanele ku byala vun'we na vutihlamuleri.

Kasi mutokoti #2 yena u ni vonelo ra leswaku tindziminkatsano i ntlhontlho eka vaaki lava va nga pfumala nkateko wo nghena xikolo. Ku tirhisiwa ka tindziminkatsano ku ta tisa ku getsela eka vaaki hikuva tifomo loko ti nga tsariwa hi ku tirhisa tindziminkatsano. Ku hundzisa hungu hi tindziminkatsano a swi nge tisi xintshunxo loko tifomo ta xikombelo xa papila ra vutitivisi ya hari hi ririmi ra Xinghezi ivi hi tsan'wa tindzimi ta xintima. Xikongomelo xa tindziminkatsano a kuve ku kondletela vun'we ku ngari ku byala ku avana.

Loko kuri mutokoti #3 yena u boxe leswaku ku tirhisiwa ka tindziminkatsano ku tava ku hlula hikuva munhu un'wana na un'wana u ta kota ku fikelela ku tata tifomo hi ndlela yo twisisa leswi a nga ku swi endleni. Ntlhontlho wa ku hluleka ku twisisa wu ta hluriwa hi ku olova kuri hava ku getesela ka meno. I khale vanhu va lwela ku fikelela vukorhokeri etindhawini to hambanahambana hi tindzimi leti va ti tivaka ni ku titwisa kambe hikokwalaho ka ntshikelelo wa xihalawuhlawu a va kalangi va kuma xitshunxo eka swona. Hi ku kongomisa mutokoti #3 u vule leswaku ku tirhisiwa ka tindziminkatsano ku ta tisa ku tshemba ka leswaku mfumo wo tiyimiserile ku tisa ku cinca eka vutomi bya vanhu ngopfungopfu vaaki va le tindhawu ta le kaya laha vukorhokeri byo hambanahambana ku nga norho eka vona.

Ntlhontlho lowu mutokoti #4 a nga wu boxa i ku hluleka eka tlhelo ra vaofisiri ku hisekela ku tiva tindzimi to hambanahambana hikuva etihofisini to hlaya vatirhelamfumo va tirhisa tindzimi ta vona ku korhokela vaakatiko na vaaki va matikomambe. Leswi swi veka vukorhokeri eka xiyimo xo biha swinene hikuva va ngari na vutivi bya ririmi leri muofisiri a ri tivaka. Vaofisiri hi vona tiphuphu ta vukorhokeri. Mahlo hinkwawo ya le henhla ka vona. Hakanyingi ku hluleka ka vona i ku hluleka ka ndzawulo hi ku angarhela ku phamela vukorhokeri eka vaakatiko.

Vatokoti #1, #2, na #3 va bumabumele no tshikelela ku tirhisiwa ka tindziminkatsano entirhweni kuri mhaka ya nkoka swinene. Va kombise leswaku vaofisiri va ndzawulo ya mfumo va fanele ku hisekela ku tiva tindzimi timbirhi kumbe ku tlula kuri ndlela yo va kota ku nyika vukorhokeri bya xiyimo xa le henhla eka muakatiko un'wana na un'wana. Va kombisile leswaku tiko ra hina a ri ta kumeka kuri tiko riri roxe leri nyikaka vukorhokeri bya muxaka lowu hikuva xiphemu xin'wana xa rixaka a xi vanghi na nkateko wo ya ekule na tidyondzo. Va tlhele va tshikelela leswaku ndzawulo yi fanele ku vona leswaku yi thola vaofisiri lava tokoteke hi tindziminkatsano ku papalata ku tsan'wa swikombelo swa tinxaka timbe na kuva vakorhokeriwa va hundziseriwa eka tihofisi tin'wana leswaku va ya pfuniwa kona.

Mutokoti # yena u alana na ku tirhisiwa ka tindziminkatsano. U kombisa leswaku a swi tisi nhluvuko na ndlandlamuko eka ririmi ro karhi. U boxa leswi:

Xana tindziminkatsano ti hambana kwihi na loko hi vulavula hi *Lingua*

Franca? Hina hi karhele ku vona tiko ri bombomela hi kuva varhangeri va pfula tihlo rin'we va pfala lerin'wana. A hi tirhiseni tindzimi ta hina hi sukela ku katsa tihove na tshopi.

Hileswaku mutokoti #4 u vona wonge mfumo tanihi vahluvukisinkulu va tindzimi wu ngari eku endleni nchumu. U yisa emahlweni a boxa leswaku hi byeriwa hi to timali ntsena loko ri xile. U ri mimpimanyeto ya timali ta tindzawulo u ta yi twa yi andlariwa kambe kuri yi helela kwihi swo tiva hi vona.

Vatokoti #1, #2, #3 na #4 va kombisile leswaku switandzhaku swa ku tirhisiwa ka tindziminkatsano i kuva ririmi ra Xitsonga ri nga ha tekeriwi enhlokweni loko swi fika eka mphakelo wa vukorhokeri. Vaofisiri va hetelela va nga ha ri tirhisi tanihi rin'wana ra tindzimi ta ximfumo loko va pfuna vanhu hi vukorhokeri. Leswi swi tava ni xiave eka nhluvukiso na ndlandlamuko wa Xitsonga hikuva vakorhokeriwa na vatirhelamfumo va nge twi swi fanerile ku ri tirhisa loko va nyika vukorhokeri hikuva va teka kuri vakorhokeriwa va twa kuri ndlela yo antswa ku tirhisa tindziminkatsano eka mphakelo wa vukorhokeri. Xin'wana hileswaku nchumu wun'wana na wun'wana lowu nga tirhisiwiki wu hetelela wu nyamalala. Swi tava tano ni le ka ririmi ra Xitsonga ri ta fika laha ri nga ha nyikiwiki matimba loko vanhu va tolovela ku tirhisiwa ka tindziminkatsano. Va nga fika laha va twaka leswaku vavulavuri va rona va kota tindzimi hinkwato naswona a va vilelili loko ri tsan'wiwa ri nga ha xaxametiwa eka tindzimi ta vuhlanganisi eka tihofisi to karhi. Hi marito man'wana swi vula leswaku vatokoti va ririmi ra Xitsonga va fanele va endla mampfhumba ya ndzetelo-dyondzo ku kondletela ku tekeriwa enhlokweni ka ririmi ra vona eka mphakelo wa vukorhokeri. Switiviso leswi namarhetiwaka eka tibodo ta switiviso swi fanele swi tsariwa na hi Xitsonga leswaku vavulavuri va Xitsonga na vona va ta vuyeriwa hikuva ku hluvuka na ndlandlamuka ka ririmi rin'wana na rin'wana swi le mavokweni ya vavulavuri va ririmi rolero. Vatolo va swi veke kahle loko va ku 'ku pfuxiwa leyi tipfuxeka'. Loko u nava milenge u ta dya ku vona hikuva swa wena na swona swi to salela ndzhaku.

Vatokoti #1 na #2 va tlhele va kombisa leswaku vumbiwa bya tiko byi fanele byi landzeleriwa loko hi lava leswaku ririmi rihi kumbe rihi ri fikelela xiyimo xo phakela vukorhokeri. Ku tirhisiwa ku ya mahlweni ka Xinghezi swo tiyisisa ku hluvuka na ku ndlandlamuka ka xona hikokwalaho hi vona nxevotindzimi wu ndlandlamuka hambi

eka vanhu lava va nga nghanangiki ni xikolo. Leswi swi tala ku tswala ku tirhisiwa ka Xinghezi hi ndlela yo hoxeka swinene. Kasi hi nkarhi wolowo Xitsonga xi susumetiriwa empfungwe xi nga ha hluvukisa nikantsongo. Hi ntiyiso vavulavuri hi ndlela yin'wana va fanele va yima hi nomu wun'we va kondletela no susumeta ku tirhisiwa ka tindzimi ta xintu leswaku na tona tiva ni xiave eka mphakelo wa vukorhokeri.

4.4 Nkatsakanyo

Eka ku avanyisa ka mune hi vonile hilaha vaamukeri, vaofisiri, na vatokoti va ka hloko hlisiwa hakona. Va kombisile leswaku ku humelela ka vukorhokeri ku le mavokweni va vavulavuri va tindzimi hi voxe ku vona leswaku va hisekela ku tirhisa tindzimi ta vona hi ndlela leyi yi vuyerisaka. Ku tsana ka vavulavuri swi vula ku kandziyeriwa ka timfanelo ta vona hikuva ririmi ra vona ri nge hluvuki. Hi tlhelo mfumo na wona wu fanele ku seketela nhluvukiso wa tindzimi leti khale a ti tekiwa ti ngari ta nkoka hi ku endla mampfhumba yo dyondzisa vanhu ku tiva ntikelo wa ku tirhisiwa ka tindzimi ta vona.

NDZIMA YA 5: NGHIMETO WA NDZAVISISO

5.0 Manghenelo

Ndzima leyi yi gimeta na ku andlala leswi nga fikeleriwa hi ndzavisiso lowu. Ku longoloxiwa mivuyelo ya ndzavisiso hi ku angarhela. Leyi i ndzimana yo gimeta ndzavisiso laha ku andlariwaka nkomiso wa wona no tlhela ku nyikiwa nkatsakanyo. Mhaka leyi nga ta khumbiwa eka ndzima leyi i andlalo wa timhaka leti kumiweke loko ku endliwa ndzavisiso hi ku tirhisa maendlelo ya ndzavisiso ya nkoka. Xiphemu xin'wana xa nkoka lexi nga ta andlariwa i swibumabumelo leswi lava va nga tava na nkateko wo hlaya ndzavisiso lowu swi nga ta va pfuna ku vona lomu va nga taka hi kona ku yisa emahlweni ndzavisiso hi nhlokomhaka ya tindziminkatsano.

Xikongomelo xa ndzima leyi i ku humesa mikatsakanyo ku suka eka vuxoperi lebyi nyikiweke eka ndzima leyi hundzeke. Mikatsakanyo leyi yi ta tirhisiwa ku nyika swibumabumelo swa ndzavisiso wo yisa emahlweni ku katsa ni ku bumabumela ku tirhisiwa ka tindziminkatsano eka mhaka ya vuhlanganisi leswi nga vuyerisaka vatirhelamfumo eka mphakelo wa vukorhokeri. I swa nkoka ku boxa leswaku mikatsakanyo yi ta andlariwa hi ku landza swivutiso swa ndzavisiso lowu. Leswi swi ta pfuna ku kombisa loko ndzavisiso wu kotile ku ahlula swiphiso leswi kombisiweke hi swivutiso swa ndzavisiso leswi andlariwa eka ndzima ya 1.

Milavisiso hinkwayo yi ta na swipimelo, hikokwalaho ndzima leyi yi ta andlala swipimelo leswi a swi tava swi xungete ku katsakanyiwa ka ndzavisiso.

5.1 Nkatsakanyo wa ndzavisiso

Hi ku katsakanya hi nga boxa leswaku xikongomelokulu xa ndzavisiso lowu a kuri ku twisisa hi vuenti ku tirhisiwa ka tindziminkatsano eka xivandla xa ntirho wa mani na mani hi ku kongomisa eka yin'wana ya tindzawulo ta mfumo eXifundzeninkulu xa Limpopo. Hi ndlela yin'wana, ndzavisiso lowu wu langutisile hi vuenti nkoka ni ku pfuna ka tindziminkatsano exivandleni xa ntirho.

Ndzima yo sungula ya ndzavisiso lowu a yi langutanile na manghenelo laha eka yona

ku nga kombisiwa matimundzhaku hi tlhelo ra tindziminkatsano. Xikongomelokulu xa ndzavisiso lowu na xona xi humeseriwile erivaleni hi vuenti. Swikongomelotsongo na swivutiso swa ndzavisiso swi kombisiwile swi ri karhi swi yelanisiwa na nsusumeto na Xitatimente xa xiphiso xa ndzavisiso lowu.

Eka ndzavisiso lowu ku tlhele ku hlamuseriwa matheme lama fambelanaka na theme ra tindziminkatsano. Matheme lama hlamuseriweke eka ndzima leyi i nxevotindzimi, bayilitherasi, thiransilitheresi, hundziso wa ririmi, vuswikoti bya ririmi, maqhinga yo dyondza na ririmi. Matheme lama hi wona ya vumbeke phuphu ya ndzavisiso lowu naswona ya hlamuseriwile hi ku landza leswi ya nga tirhisiwa xiswona laha ndzeni ka ndzavisiso.

Eka ndzima ya vumbirhi hilaha ku nga kaneriwa hi mitirho leyi endliweke eka nkarhi lowu nga hundza. Xikongomelo xa ku kana hi mitirho ya nkarhi lowu nga hundza a kuri ku lava ku kombisa vangwa leri nga kona eka Xitsonga mayelana ni vangwa leri ndzavisiso lowu wu lavaka ku ri pfala. Eka yona ndzima leyi ku kumekile leswaku swidyondzeki swa hambanahambana swi lavisile hi tindziminkatsano na nkoka wa tona eka xivandla xa ntirho xa yin'wana ya tindzawulo ta mfumo.

Eka ndzima ya vunharhu ku hlamuseriwa hi maendlelo lama nga tirhisiwa eka ku hlangeleta timhakambisi ta ndzavisiso. Maendlelo ya nhlokohliso wa swivutiso hi wona ya nga tirhisiwa ku hlangeleta mahungu. Timhakambisi leti nga hlangeletwa ti hleriwile no xopaxopiwa hi ku landza mahlamulelo ya vahlokohlisiwa. Mhaka yo hetelela leyi nga kaneriwa eka ndzima leyi i thiyori leyi yi tirhisiweke eka ndzavisiso lowu wa tindziminkatsano.

Hilaha ku hlamuseriweke hakona laha henhla xikongomelokulu xa ndzavisiso lowu a kuri ku kombisa matirhisiwelo ya tindziminkatsano hi xikongomelo xo fikelela vukorhokeri lebyi phakeriwaka hi yin'wana ya tindzawulo ta mfumo eXifundzeninkulu xa Limpopo. Hi ku tirhisa maendlelo ya nhlokohliso wa swivutiso, ndzavisiso wu tirhisa vuxokoxoko lebyi hlangeletweke hi ku tirhisa vuxoperi bya nkoka. Vuxokoxoko byi hlangeletiwile na ku xopaxopiwa hi vurhon'wana. Vuxokoxoko bya ndzavisiso byi hlangeletiwile hi ku tirhisa mikomiso kumbe tinoti leti tsariweke, nhlokohliso wa swivutiso na mbhurisano wa ntlawa wo kongoma na mikandziyiso

leyi endliweke ya mikanerisano hi tindziminkatsano. Mivuyelo ku suka eka mikomiso leyi tsariweke kunene ku katsa na miangulo leyi humaka eka nhloko hliso wa swivutiso yi xopaxopiwile hi ku tirhisa vuxoperi bya nkoka. Timhakambisi ta ndzavisiso ta mikandziyiso ya mimbhurisano ya vahloko hlisiwa ti xopaxopiwile hi ku tirhisa vuxoperi bya nkoka. Ku vile na nkarhi wa nxopaxopo laha vuxokoxoko byi nga hlanganisiwa na vuxoperi bya vuxokoxoko byi nga nyikiwa. Mayelana na nxopaxopo wa timhakambisi ta ndzavisiso, ku vile na nhlanganelo wa timhakambisi ku kombisa vuxaka lebyi nga kona loko byi pimanisiwa na timhakambisi ta matsalwa ya khale lama nga hlengeletywa no hlayiwa. Eka xiyimo laha ku nga riki na vuxaka eka timhakambisi leti hlengeletweke ni timhakambisi ta khale, mulavisisi u swi kombisile na ku tlhela a xopaxopa ku suka eka vonelo rero.

Ndzavisiso a wu kongomisa eka ku hlamula swivutiso swa ndzavisiso leswi landzelaka:

- (1) Xana hi tihiti tipatironi ta tindziminkatsano hi nkarhi wa phakelo wa vukorhokeri?
- (2) Xana i muxaka wihi wa mitlhontlho leyi tokotiwaka hi nkarhi wa tindziminkatsano tanihiloko ti ri na ntshikekelo xikarhi ka vuxaka bya muphakeri wa vukorhokeri na muamukeri wa vukorhokeri ke?
- (3) Xana hi tihiti tindlela ta ku tirhana na switandzhaku swa ku tirhisiwa ka tindziminkatsano eka nhluvukiso wa Xitsonga?
- (4) Xana tindziminkatsano ta swi kota kumbe ku sivela njhani ku endla nhlamuselo eka maendlelo ya mitlawwa leyi mimbirhi ya vanhu?

Hi ku olovisa na ku vevukisela vahloko hlisiwa swivutiso leswi nga laha henhla swi ndlandlamukisiwile ku humesa swivutisontsongo leswi nga tirhisiwa ku kuma vuxokoxoko bya ndzavisiso. Nongonoko wa swivutisontsongo hi lowu landzelaka:

- (1) Xana hi rihiti ririmi leri u ri tirhisaka ku phakela vukorhokeri hi rona?
- (2) Xana hi tihiti tindzimi tin'wana handle ka Xinghezi na ririmi ra wena u nga ti tirhisaka ku humelerisa vukorhokeri ke?
- (3) Xana u endla yini loko u tikeriwa hi ririmi leri mukorhokeriwa a tiveka rona?

- (4) Hi mavonelo ya wena, xana i swa nkoka ku tirhisa ririmi ra mukorhokeriwa ku phamela vukorhokeri ke?
- (5) Hi mavonelo ya wena, xana swa vuyerisa ku tirhisa tindziminkatsano ke?
- (6) Xana wa swi kota ku tirhisiwa tindzimi timbirhi kumbe ku tlula hi xikongomelo xo korhokela mukorhokeriwa ke?
- (7) Xana ku tirhisiwa ka tindzimi timbirhi kumbe ku tlula (tindziminkatsano) swi ta antwisa vukorhokeri ke?
- (8) Hi ku vona ka wena, xana hi yihi mintlhonthlho leyi u yi tokotaka hi nkarhi wa ku tirhisiwa ka tindziminkatsano tanihiloko ti ri na ntshikelelo xikarhi ka vuxaka bya muphakeri wa vukorhokeri na muakeri wa vukorhokeri ke?
- (9) Xana u nga bumabumela ku tirhisiwa ka tindziminkatsano entirhweni ke?
- (10) Hi vonelo ra wena, xana hi tihi tindlela ta ku tirhana na switandzhaku swa ku tirhisiwa ka tindziminkatsano eka nhluvukiso na ndlandlamuko wa Xitsonga?

5.1.1 Xivutiso xa Ndzavisiso xa 1

Xana hi rihhi ririmi leri u ri tirhisaka ku phakela vukorhokeri hi rona?

Mivuyelo ku suka eka ndzavisiso lowu yi kombisile leswaku vatirhelamfumo ku nga vaofisiri va ndzawulo leyi mulavisisi a yi hlawuleke ku endla ndzavisiso eka yona va tshikelela mhaka ya ku tirhisa ririmi ra Xinghezi kuva ririmi leri vari tsakelaka ngopfu ku ri tirhisa ku phakela vukorhokeri hi rona. Leswi swi kucetele ngopfu hi mhaka ya ku landzelela ririmi leri mfumo wu tihlanganisaka na vanhu hi rona. Matsalwa hinkwawo ya mfumo ya tsariwile hi Xinghezi. Hambiswiritano swi tava ni ntikelo kuva ku kombisiwa mbuyelo ku ya hi mitlawa ya vahloko hlisiwa.

- Vaofisiri eka desika ra vuxokoxoko: Mbuyelo wa ndzavisiso wu kombisa kahle leswaku vaofisiri lava tirhaka eka desika ra vuxokoxoko vona va landzelela ngopfu ririmi ra xiofisi ku nga Xinghezi loko swi fika eka mphakelo wa vukorhokeri. Va tlhele va kombisa kahle leswaku kun'wana swi lawula hi ririmi leri mukorhokeriwa a vulavulaka rona. Hi ndlela yin'wana va kombisa leswaku va tala ku cincacinca tindzimi hi ku landza xiyimo xa mukorhokeriwa, xikombiso, eka rixaka ra nhlonge yo basa va boheka ku tirhisa ririmi ra Xinghezi kuva va va pfuna. Xin'wana ntirho

wa vona tanihi vaamukeri a wu lehangi ngopfu hikuva vona va lawula manghenelo ya vakorhokeriwa na kuva komba lomu va faneleke ku ya kona hi ku landza muxaka wa vukorhokeri lebyi va dingaka byona ehofisini. Va tlhela va boheka ku tirhisa tindziminkatsano hikuva tinxaka tin'wana ta vanhu lava endzelaka hofisi ya vona yo na yi xa loko swi ta eka tindzimi ta ximfumo ta Afrika-Dzonga. Hi ku landza vuxokoxoko lebyi andlariweke eka ndzima leyi hundzeke, ku tirhisiwa ka tindziminkatsano kuve na xiave eka antswiso wa mphakelo wa vukorhokeri. I swa nkoka ku boxa leswaku vaofisiri havambirhi va desika ra vuxokoxoko va tiyisisile leswaku va phakela vukorhokeri hi ku tirhisa Xinghezi, tindzimi ta vakorhokeriwa ivi loko xiyimo xi nga pfumeri va hetelela va namarhela na ku tirhisa tindziminkatsano.

- Vaofisiri va mafambiselo ya le xikarhi va kombisile leswaku a swi olovi ku korhokela rixaka ra tindziminyingi ku fana na Afrika-Dzonga. Hileswaku mukorhokeri u fanele a ri ni vutivi na ntokoto wa tindzimi to hambanahambana. Leswi vula leswaku vutivi ni ntokoto wa tindziminkatsano i swilaveko leswi muofisiri un'wana na un'wana a bohekaka kuva na swona ku kota ku fikelela mukorhokeriwa kuri hava ku tikeriwa hi tlhelo ra ririmi. Kambe loko va vutisiwa ku ya emahlweni hi xiyimo xa mukorhokeriwa wo ka a nga tivi ririmi ra Xinghezi va boxe leswaku swa antswa mukorhokeriwa a pfuniwa hi ririmi ra yena. Va tlhele va boxa mhaka yo tika ya leswaku swi ngava njhani loko tifomo hinkwato ta ndzawulo ti hundzuluxeriwa eka tindzimi hinkwato ta ximfumo. Loko va vutisiwile hi xiyimo xa vaofisiri xa vutivi bya Xinghezi va kombisile leswaku Xinghezi tanihi xilaveko xa mukomberi un'wana na un'wana wa ntirho muofisiri un'wana na un'wana u fanele kuva ni vutivi lebyi eneleke bya ririmi ra Xinghezi. Vaofisiri va tlhele va kombisa leswaku swa tika loko va fanele va landza vumbiwa bya tiko kambe ndzawulo yi burisana ni vaakatiko eka tibodo ta switiviso hi ririmi ra Xinghezi wonge tiko hinkwaro ri dyondzeke ngopfu. Hambiloko va nyika swiringanyeto swi nghena hi ndleve leyi swi huma hi leyin'wana. Va kandzele hi ku boxa leswaku vona tanihi vatirhi va ndzawulo a va na matimba yo cinca xiyimo xa ku tirhisiwa ka Xinghezi loko vufambisi bya ndzawulo va nga voni xihoxo hikuva ku sukela 1994 hi kumile tshunxeke kambe hi tlhelo ra nhluvukiso na ndlandlamuxo wa ririmi hi yime bya mati ya le dan'wini.
- Vaofisirinkulu va mafambiselo va kombisile leswaku van'wana va vona va tiva tindzimi tinharhu hi ku hetiseka. Hileswaku va kombisa leswaku a swi tava kahle

loko a ku tirhisiwa ririmi ra Xinghezi kun'we ni ririmi ra mukorhokeriwa. Kambe xiphiqo xa vona i kuva vakorhokeriwa va nga tsakeri ku tirhisa tindzimi ta van'wana. Va twa vari kahle ntsena loko va kuma vukorhokeri bya vona hi tindzimi ta vona ntsena. Va bumabumela leswaku vakorhokeriwa na vona va fanele va dyondzisiwa nkoka wa tindziminkatsano. Leswi swi ta veka vukorhokeri eka xiyimo xa le henhla swinene. Va tlhele va kombisa leswaku ku tirhisiwa ka tindziminkatsano swi nga endla leswaku vanhu hinkwavo va hisekela ku tiva tindzimi to hlaya. Leswi swi ta vuyerisa vaofisiri kun'we ni vakorhokeriwa. Va hetelele va boxa leswaku loko mukorhokeriwa a kumeka a nga na vutivi bya tindzimi ta Afrika-Dzonga va boheka ku pfuna mukorhokeriwa yaloye hi ririmi ra Xinghezi. Vaofisiri va hetelela hi ku kombisa ku tikeriwa ka vona hi kuva ndzawulo kun'we ni mfumo hi ku angarhela va vulavula hi vumbiwa lebyi bumabumelaka tindzimi ta ximfumo ta khumen'we. leswi swi vulaka leswaku vatsoniwa lava va endzelaka tihofisi ta vona va va pfuna hi ndlela yini ke? Va bumabumela na ku tekeriwa nhlokweni ka ririmi ra swikoweto tanihi ririmi ra vukhumembirhi ra ximfumo. Leswi swi ta endla leswaku ku nga vi na vanhu van'wana va siyiwaka ehandle.

- Vatokoti hi tindzimi va kombisile leswaku vona va bumabumela ku tirhisiwa ka tindziminkatsano ku korhokela vanhu hikuva swi pfulela vanhu ku fikelela vukorhokeri hi ku olova kuri hava ku tshwukisela mahlo. Hileswaku swi ta pfuna vanhu ku tiva tindzimi tin'wana hi ndlela yo olova swinene. Vanhu va kota ku tshunxeka ku vutisa swivutiso mayelana ni swikombelo leswi va vaka va swi endlile kuri hava ku tikeriwa, xikombiso, eka xikombelo xa papila kumbe setifikheti ya vukati. Munhu wa kota ku vutisa hi ku tshunxeka tinxaka ta vukati kun'we swilaveko swa kona. Vanhu hi mikarhi yo tala va nghena eka muxaka wo karhi wa vukati kuri hava matwisiselo yo hetiseka. Hileswaku vo welawela kuri hava vutivi lebyi eneleke hikokwalaho ka xiphiqo xa ririmi. Hi ndlela leyi va vona swi fanerile leswaku ku tirhisiwa tindziminkatsano. Va tlhele va kombisa leswaku ku fikelela vanhu hi ku tirhisa tindziminkatsano swi hundzuke swakudya swa vona hambileswi a nga swi tivi hi ku hetiseka leswaku leswi va swi endla swi fambelana na tindziminkatsano. Va hetelele hi ku boxa leswaku va twa va kayivela swin'wana loko va hluleka ku pfuna munhu hi ntirho lowu va wu tivaka ku fana ni mintila ya swandla swa vona. Hi ndlela yin'wana vaofisiri lava va tshikelela leswaku va fanele va tirha hi timbilu ta vona hinkwato naswona va tibyela ku nyika hinkwaswo leswi va swi tivaka kuri ntirho wa vona wu nga hundzuki ndzhwalo eka vona kun'we na vanhu lava va va

korhokelaka.

Mhaka ya tindziminkatsano a hi mantlangwana. Hi ku vona ka vona swa olova a swi olovi hi ku landza xiyimo xa dyondzo xa vaakatiko va Afrika-Dzonga hikuva hina a hi fani na vaakatiko va tikoakelano ra Zimbabwe va kotaka ku dlambadlamba hi Xinghezi ku fikelela leswi va swi lavaka. Hina tanihi tiko ha hari endzhaku swinene kuva vaakatiko hinkwavo va kota ku tirhisa Xinghezi ku fikelela vukorhokeri. Hi ku rhandza ka vona va vona swiri swa nkoka kuri vaofisiri va rhanganga va kuma valeteri hi tindziminkatsano leswaku va tava va lulamerile ku ahlula swiphiko leswi nga tshukaka swi tokotiwa hi nkarhi wa mphakelo wa vukorhokeri. Hambani vari vaakatiko na vona a va fanele na vona va kuma valeteri byo karhi hambiloko swi nga olovi ku endla tano hikokwalaho ka mpimanyeto wa le hansi wa timali eka ndzawulo.

5.1.2 Xivutiso xa Ndzavisiso xa 2

Xana hi tihindle tindzimi tin'wana handle ka Xinghezi na ririmi ra wena u nga ti tirhisaka ku humelerisa vukorhokeri ke?

Ndzavisiso lowu wu kombisile leswaku vaofisiri a va boheka ku tirhisa tindzimi ta vakorhokeriwa ku va pfuna leswaku va tata tifomo. Hi ku komisa hileswaku a va tirhisa tindziminkatsano kuva va fikelela vukorhokeri hi ku hatlisa. Mivuyelo yi kombisa kahle leswaku kuva vakorhokeriwa va kota ku fikelela mphakelo wa vukorhokeri byo hetiseka a va fanele ku tirhisa tindziminkatsano. Tindziminkatsano a ti swi kota ku endla leswaku vaofisiri va hatlisisa mphakelo wa vukorhokeri hi ku tirhisa Xinghezi kun'we ni tindzimi ta vakorhokeriwa. Nhlanguanelo wa tindzimi ta Xinghezi na ta vakorhokeriwa ti hi vuyisa eka tindziminkatsano hikuva muofisiri u ta nyika vuxokoxoko hi ririmi ra xiofisi ra Xinghezi ivi mukorhokeriwa a angula hi ririmi ra yena. Hi ndlela leyi mukorhokeriwa u ta kota ku fikelela ku nyika vuxokoxoko lebyi lavekaka ku tata tifomo ivi vukorhokeri byi humelela hi ndlela yoleyo. Leswi swi endla leswaku xiyimo xa mphakelo wa vukorhokeri xi ya ehenhla. Vaofisiri va swi kota ku hlamusela mphakelo wa vukorhokeri hi ku olova kuri hava ku getsela ka meno hi tlhelo ra theminoloji leyi faneleke ku tirhisiwa eku tateni tifomo ta ximfumo. Vakorhokeriwa va kumeka va vuyeriwile swinene hi kuma vuxokoxoko hinkwabyo byi hlamuseriwa hi tindziminkatsano.

- Vaofisiri va desika ra vuxokoxoko: Mbuyelo wa ndzavisiso wu kombisile leswaku

vaofisiri va nga tirhisa tindziminkatsano ku hlamusela hi vuenti swiletelo leswi fambelanaka ni tifomo to hambana ta ndzawulo hi ku angarhela. Ku engetela, vakorhokeriwa na vona va ni lunghelo ro tirhisa tindziminkatsano ku twisisa hi vuenti leswi a swi va tumbelerile loko va burisana hi xivona (tanihi vakorhokeriwa).

- Vaofisirinkulu va mafambiselo: Mbuyelo wa ndzavisiso wu kombisa leswaku vaofisirinkulu va vona ku tirhisiwa ka tindziminkatsano kuri xona xitshunxo hi ku languta xiyimo xa tiko xa tindziminyingi. Vona va kombisile leswaku va ni nkateko wo tiva tindzimi to fika tinharhu kumbe ku tlula kambe ehofisini ku tirhisiwa Xinghezi tanihi ririmi ra mphakelo wa vukorhokeri. Hi ku komisa vaofisirinkulu va bumabumerile ku tirhisiwa ka tindziminkatsano kuva va ta kona ku fikelela vakorhokeriwa hinkwato kuri hava xirhalanganyi xo voyamela eka ririmi ro karhi ra mukorhokeriwa.
- Vatokoti hi swa tindzimi: Mbuyelo wa ndzavisiso wu kombisa kahle leswaku vatokoti hinkwavo vari mune va bumabumele ku tirhisiwa ka tindziminkatsano. Va tshikelele leswaku kuva tiko ra afrika-Dzonga ri kota fikelela mphakelo wa vukorhokeri bya xiyimo xa le henhla ku fanele ku tirhisiwa tindziminkatsano.

5.1.3 Xivutiso xa Ndzavisiso xa 3

Xana u endla yini loko u tikeriwa hi ririmi leri mukorhokeriwa a tiveka rona?

- Vaofisiri va desika ra vuxokoxoko: Mavonelo ya vaofisiri ya kombisa leswaku ku papalata ku tirhisa ririmi ro karhi i swa nkoka kuva ku tirhisiwa tindziminkatsano ku phamela vukorhokeri eka vakorhokeriwa. Vukoxoko lebyi hlengeleteweke eka vaofisiri kun'we na vakorhokeriwa byi komba leswaku havumbirhi bya vona va pfumelelana ni ku vuyeriwa loku fambaka na ku tirhisiwa ka tindziminkatsano.

Ndzavisiso lowu wu tiyisisile leswaku ku tirhisiwa ka tindziminkatsano ku nyika ntshembho eka vakorhokeriwa hikuva va kota ku tshunxeka ku tirhisa tindziminkatsano ku humesa vuxokoxoko lebyi lavekaka. Leswi swi tano ni le ka vaphakeri va vukorhokeri vona va vaofisiri va kota ku twisisa hi ku olova leswi vakorhokeriwa va dingaka swona.

- Vaofisiri va mafambiselo ya le xikarhi: Mbuyelo wu kombisa leswaku vaofisiri va vonile swi ri kahle ku khomelela eka vumbiwa ku phamela vanhu vukorhokeri hi tindzimi ta vona kambe va hetelela va vona ntlhontlho loko swi ta eka vanhu va

matikomambe. Leswi swi hetelele hikuva na vona va bumabumela ku tirhisiwa ka tindziminkatsano.

- Vaofisirinkulu va mafambiselo: Mbuyelo wu kombisa leswaku vaofisiri va bumabumerile leswaku ndzawulo hi fanele ku thola vatoloki leswi va pfuna vaofisiri hi vutoloki ku hatlisisa mphakelo wa vukorhokeri. Hileswaku matshalatshala lama ma hetelela ya hi fikisa eka ku tirhisiwa ka tindziminkatsano.
- Vatokoti hi swa tindzimi: Vatokoti hinkwato va yima eka ku tirhisa ka tindzimi to tlula timbirhi kumbe ku tlula kun'we ni mhaka ya vutoloki. Hi ndlela leyi yin'wana hinkwavo va bumabumela ku tirhisiwa ka tindziminkatsano ku fikelela mphakelo wa vukorhokeri.

5.1.4 Xivutiso xa Ndzavisiso xa 4

Hi mavonelo ya wena, xana i swa nkoka ku tirhisa ririmi ra mukorhokeriwa ku phamela vukorhokeri ke?

- Vaofisiri va desika ra vuxokoxoko va kombisa leswaku ku tirhisiwa ka leswi vumbiwa ra Afrika-Dzonga ri tshikelelaka swona swi ta pfuna ku phakela vukorhokeri hi ririmi ra mukorhokeriwa. Hileswaku kuva vaofisiri va tekela nhlokeweni tindzimi ta vakorhokeriwa swi pfuna ku hatlisisa vukorhokeri. Hi ndlela yin'wana vaofisiri va tiyimiserile ku tidyondzisa tindzimi ta ximfumo ta Afrika-Dzonga leswaku swi ta va olovela ku pfuna vaakatiko loko va endzerile hofisi ya vona.
- Vaofisiri va mafambiselo ya le xikarhi vona va kombisile leswaku ndzawulo yi fanele yi va na pholisi ya ririmi leyi mukorhokeriwa un'wana na un'wana a faneleke ku yi landzelela. Va tthele va tshikelela leswaku pholisi ya ririmi ya ndzawulo yi fanele yi famba kun'we ni vumbiwa bya tiko. Hi ndlela yin'wana va kombisa leswaku ku phakeriwa ka vukorhokeri hi ririmi ra mukorhokeriwa ku fanele kuva goza ro hetelela. Va hetelele hi ku boxa leswaku kuva mukorhokeriwa a phakeriwa vukorhokeri hi ririmi ra yena swi ta pfuna leswaku mukorhokeriwa a tshunxeka ku nyika vuxokoxoko kuri hava xiphiko naswona veri ririmi ra munhu i mfuwo wa yena.
- Vaofisirinkulu va mafambiselo va kombisile leswaku i swa nkoka ku vona leswaku vakorhokeriwa va tirhisa tindzimi ta vona ta xintu hikuva van'wana va vona a va

nghenangi xikolo ku fika ekule. Swin'wana hileswaku vaofisiri va swi tekela enhlokweni leswaku tiko ra Afrika-Dzonga i tiko ra tindziminyingi. Va tlhela va boxa leswaku ku tirhisiwa ka ririmi ra mukorhokeriwa swi veka muofisiri eka xiyimo xo tiva matitwelo ya mukorhokeriwa ehenhla ka vukorhokeri lebyi a byi kumeke.

- Vatokoti va tindzimi va kombisile leswaku i swa nkoka kuva ku tirhisiwa ririmi ra mukorhokeriwa loko ku phakeriwa vakorhokeri. Hi ndlela leyi swi ta antswisa vukorhokeri eka vakorhokeriwa. Vanhu hi ntiyiso va fanele va fikelela vukorhokeri hi ririmi leri va ri twisisaka na kuri tsakela ku endla leswaku va humesa vuxokoxoko bya vona kuri hava swipimelo. Va ta kota ku vutisa hi ku olova loko swin'wana va nga swi twisisa.

5.1.5 Xivutiso xa Ndzavisiso xa 5

Hi mavonelo ya wena, xana swa vuyerisa ku tirhisa tindziminkatsano ke?

- Vaofisiri va desika ra vuxokoxoko va kombisile leswaku ku tirhisiwa ka tindziminkatsano swi ta vuyerisa muphakeri wa vukorhokeri, mukorhokeriwa na ndzawulo. Xikongomelo xa tindziminkatsano hi ku ya hi vona i ku olovisa vakorhokeriwa leswaku va kuma vukorhokeri bya xiyimo xa le henhla. Hi fanele hi swi tekela enhlokweni leswaku ku phakeriwa ka vukorhokeri swi veka ndzawulo na tiko eka xiyimo xa le henhla. Vaofisiri va tlhela va boxa leswaku ku tirhisiwa ka tindziminkatsano swi ta sivela ku ttherisiwa ka vakorhokeriwa hikokwalaho ka nkalavutivi bya ririmi ra vuhlanganisi hikuva van'wana vakorhokeriwa va hluleka ni ku tiva rito rin'we ra Xinghezi lexi hi talaka ku hembela vanhu hi kuri hi rona ririmi ra tinxakaxaka.
- Vaofisiri va mafambiselo ya le xikarhi va kombisile leswaku ku tirhisiwa ka tindziminkatsano i goza ra nkoka swinene eka mphakelo wa vukorhokeri eka vaakatiko. Va tise emahlweni va boxa leswaku ku tirhisiwa ka tindziminkatsano swi ta pfuna munhu un'wana na un'wana kuva a tshunxeka ku humesela erivaleni vuxokoxoko bya yena lebyi faneleke. Leswi swi ta olovela mukorhokeriwa ku vutisa swivutiso laha a nga swi twisisiki kahle. Va hetelele va kombisa leswaku ku tirhisiwa ka tindziminkatsano swi tava xintshunxo eka xiyimo lexi vaofisiri va ndzawulo va nga twisisiki ririmi ra mukorhokeriwa hi ku hetiseka. Kuva mukorhokeriwa na muofisiri va hlangana eka tindziminkatsano swi ta olovisela

muofisiri ku kota ku pfuna mukorhokeriwa hi ku hatlisa kuri hava xiphiso xa ririmi.

- Kasi vaofisirinkulu va mafambiselo vona va kombisile leswaku ku tirhisiwa ka tindziminkatsano swa vuyerisa swinene. Swi veka muofisiri eka xiyimo xo tiva tindzimi tin'wana na kuva a tiphina hi ntirho wa yena. Munhu hakanyingi loko a va ni nkateko wo kuma vukorhokeri hi ririmi ra yena swi tisa ntsako eka yena. Va yisa emahlweni va kombisa leswaku a ku vuyeriwi yena ntsena kambe ni mukorhokeriwa na hofisi ya yena. Mukorhokeriwa u tala ntsako wo kuma vukorhokeri hi ririmi leri a vaka ni xiave eka rona. Hofisi yona yi nghena eka matimu lamanene yo kota ku fikelela vanhu kuri hava ku tikeriwa ko karhi. Vaofisiri va hetelela va kombisa leswaku swa vuyerisa ku tirhisa tindziminkatsano ku phakela vukorhokeri eka vaakatiko. Leswi swi pfuna vakorhokeriwa ku fikelela vukorhokeri hi ndlela ya xiprofexinali kuri hava ku tikeriwa ko karhi.
- Vatokoti hi tindzimi na vona va kombisile leswaku ku tirhisa tindziminkatsano swi ta vuyerisa vakorhokeriwa hikuva va ta kota ku fikelela vukorhokeri hi ririmi leri va ri tivaka hi ku olova. Swi ta endla leswaku va nga tikeriwi ku tata tifomo ta vuxokoxoko hikuva hi mikarhi yo tala vakorhokeriwa va tikeriwa loko ku tirhisiwa Xinghezi ntsena. Xin'wana hileswaku vumbiwa na rona ri tshikelela ku tirhisiwa ka tindzimi ta ximfumo ta khumen'we. Vatokoti va hetelele hi ku tshikelela leswaku ku tirhisiwa ka tindziminkatsano ku ta hatlisisa vukorhokeri.

5.1.6 Xivutiso xa Ndzavisiso xa 6

Xana wa swi kota ku tirhisiwa tindzimi timbirhi kumbe ku tlula hi xikongomelo xo korhokela mukorhokeriwa ke?

- Vaofisiri va le ka desika ra vuxokoxoko va kombisile leswaku vutivi bya tindzimi timbirhi na ku tlula swi ta hatlisisa vukorhokeri hi tindlela to hambanahambana. Leswi swi vula na leswaku nhlayo ya vakorhokeriwa yi ta tlakuka leswi vulaka kuri vaofisiri va tava va rhwele vutihlamuleri lebyikulu emakatleni ya vona. Hi ndlela yin'wana swi vula leswaku va fanele hi tirha hi ku tshembheka ku humelerisa ntirho wa vona hi ku tirhisa tindziminkatsano ku fikelela un'wana na un'wana loyi a yaka ehofisini ya vona. Va yi le emahlweni va kombisa leswaku ku tirhisa timbirhi kumbe tlula swa vuyerisa swinene hikuva mukorhokeriwa u kota ku pfuleka a hlamusela hi ntalo xikombelo xa yena.

- Vaofisiri va mafambiselo ya le xikarhi va kombisile leswaku tiko ra Afrika-Dzonga i tiko ra tindziminyingi. Hi ndlela yin'wana mutirhi wa xiofisi un'wana na un'wana u fanele ku tiva tindzimi timbirhi kumbe ku tlula kuva a tava a lulamerile ku korhokela vaakatiko kuri hava ntlimbo wa ririmi. Hi ku vona ka vona ku tirhisiwa ka tindziminkatsano swi ta pfuna tiko ku papalata ku phakela vukorhokeri hi ririmi ra Xinghezi wonge hi rona ririmi ro antswa ku tlula tin'wana.
- Vaofisirinkulu va mafambiselo va kombisile leswaku tanihi vafambisi va twa va tiphina ku korhokela vanhu hi ku tirhisa timbirhi kumbe ku tlula. Va kombisa leswaku swi olovisa ntirho wa vona hikuva vona va langutana ni swiyimo swimbirhi kumbe ku tlula tanihi hi vafambisi. Va korhokela vakorhokeriwa lava taka ehofisini hi tindzimi timbirhi kumbe ku tlula kun'we ni vaofisiri lava welaka ehansi ka swiyenge leswi va swi rhangela. Leswi swi tisa n'wayitelo eka vona hikuva va kuma ku phyuphya loko ndzawulo yi kuma mapapila yo komba leswaku vukorhokeri lebyi va byi phakelaka rixaka bya amukeriwa hi mandla mambirhi hi rixaka. Hi tlhelo va twa va katekile kuva va kota ku fikelela vanhu lava tirhaka ehansi ka vurhangeri bya vona ku ri hava swirhalanganyi.
- Vatokoti va tindzimi vona va kombisile leswaku ku tirhisiwa ka tindzimi timbirhi kumbe ku tlula swi ta vuyerisa mukorhokeri kun'we ni ku olovisela vaofisiri ku tirha ntirho wa vona hi ku olova hikuva va ta katsakatsa tindzimi hi xikongomelo xo fikelela vukorhokeri. Mukorhokeriwa u ta huma ehofisini a tsakile hikuva u ta kota ku andlala xikombelo xa yena ni ku vutisa swivutiso a tshunxekile swinene. Vatokoti va tlhele va bumabumela leswaku ndzawulo yi fanele ku hundzuluxa matsalwa ya yona ku ya eka tindzimi hinkwato ta ximfumo leswaku vakorhokeriwa hinkwavo va kota ku fikelela vukorhokeri kuri hava xiphiso xa vuhlanganisi. Va tshikelele leswaku vaofisiri hinkwavo va boheka kuva ni vutivi byo ringanela bya tindzimi ta ximfumo leswaku swi va olovela ku phakela vukorhokeri. Va tlhele va bumabumela leswaku tanihi ndzawulo va fanele ku simeka xiyenge xa vuhundzuluxeri kuva va ta sivela ku tlherisa vaaki va matikomambe kumbe vahlampfa lava va ngheneke etikweni ra hina hi nawu. Nkalavutivi bya tindzimi ta vahlampfa byi tala ku nghenisa vaofisiri ekhombyeni ro tsala vuxokoxoko byo hoxeka eka xikombelo xo kombela ku amukeriwa etikweni. Ku simekiwa ka xiyenge xa vuhundzuluxeri na vutoloki xi ta tisa ku cinca na ku antwisa mphakelo wa vukorhokeri. Ku kumiwa ka vukorhokeri bya xiyimo xa le henhla swi nga tlhela swi

tisa ntirhisano xikarhi ka vaofisiri na vaaki va matikomambe. Vukungundzwana na byona byi nga herisiwa hi ku olova hikuva ku tava na moya wa ntirhisano. Va hetelele hi ku boxa leswaku xikongomelo xa ndzawulo ku fanele kuri ku korhokela vanhu hi ndlela yo aka vuxaka lebyi endlaka leswaku tiko a hi ra vaakitiko ntsena kambe ni vanhu vambe lava va tshukaka va nghena etikweni hi ntirho kumbe ku chavela eka rona hikokwalaho ka swiyimo swa tinyimpi ematikweni ya vona. Kuva ndzawulo yi hundzuluxa tifomo ta yona ku ya eka tindzimi leti a ti tekiwa ti ri ta le hansi swi ta vuyisela xindzhuti eka vaakatiko hinkwavo hikuva ku tsan'wiwa ka tindzimi ta vona i ku kandziyeriwa ka timfanelo ta vona.

5.1.7 Xivutiso xa Ndzavisiso xa 7

Xana ku tirhisiwa ka tindzimi timbirhi kumbe ku tlula (tindziminkatsano) swi ta antwisa vukorhokeri ke?

- Vaofisiri va desika ra vuxokoxoko va kombisile leswaku va nga tsaka loko a va kuma dyondzo-ndzetelo hi tindzimi to tlula timbirhi hi xikongomelo xo antwisa vukorhokeri bya ndzawulo na mfumo wa Afrika-Dzonga hi ku angarihela. Va tlhele va kombisa leswaku vukorhokeri byi ta kota ku humelela hi ku hatlisa. Ku twanana ka muamukeri na mukorhokeriwa swi olovisa no antwisa ntirho. Vukorhokeri byi ta hatlisisiwa hi rivilo ra le henhla. Hileswaku vanhu vo tala va ta pfuneka hi nkarhi lowu nga hetiki ntamu. Va hetelele va boxa leswaku ku tirhisiwa ka tindziminkatsano ku ta nyika vakorhokeriwa ntshunxeko wo andlala ku titwa ka vona hi ku tirhisa tindzimi leti va nga tilumalumeki loko va humesa vuxokoxoko bya vona.
- Vaofisiri va mafambiselo ya le xikarhi vona va kombisile leswaku vutivi bya tindzimi timbirhi kumbe ku tlula i ntlhari ro hlula nyimpi ya nkalavutivi eka vaofisiri hikuva va nge tokota xiphigo xo hluleka ku korhokela vaakatiko. Hileswaku hi ku vona ka vona ku tirhisiwa ka tindziminkatsano swi ta antwisa mfikelelo wa mphakelo wa vukorhokeri hi ndlela ya xiyimo xa le henhla swinene. Swi ta tlhela swi antwisa vuxaka bya vaakatiko na ndzawulo. Vaofisiri va gimetile hi ku boxa leswaku munhu un'wana na un'wana u ta famba a tsakile loko vaofisiri hi voxo va tirhisa tindziminkatsano ku korhokela vanhu.
- Vaofisirinkulu va mafambiselo vona va boxile leswaku tirhisiwa ka tindzimi timbirhi

kumbe ku tlula swi ta antwisa vukorhokeri ni ntirho wa vona. Va kombisa leswaku rixaka ra kota ku fikelela vukorhokeri hi ndlela yo hlawuleka swinene. Va kombise kahle leswaku ku tirhisiwa ka tindziminkatsano swi ta va veka eka xiyimo xa kahle xo tirhela rixaka kuri hava xisololo hikuva va ta swi kota ku fikelela mukorhokeriwa un'wana na un'wana kuri hava xiphiko hikuva va swi tiva leswaku ririmi hi rona ri talaka ku sivela vanhu ku fikelelana hi ku olova. Vaofisiri va ye emahlweni va kombisa leswaku ku tirhisiwa ka tindziminkatsano i mhaka yo saseka swinene kambe a yi olovi hikuva ndzawulo yi korhokela tinxaka to hambanahambana. Va kombisile leswaku vona a va na xiphiko loko swi ta eka ku korhokela vaakatiko va Afrika-Dzonga, kambe xiphiko xa vona hileswaku vaakatiko va matikomambe va tate miganga leyi korhokeriwaka hi hofisi ya vona. Va hetelele hi ku kombisa leswaku swi tika ngopfungopfu loko swi fika eka ku tata tifomo ta ku rhijisitaro rifu ra munhu wo ka a nga ngenangi etikweni hi nawu. Swin'wana hileswaku vaakatiko va matikomambe vo hlaya a va na maphepha ya vutitivisi ya ntiyiso. Xin'wana xi khumbhaka vaofisiri hi xiviri i vukungundzwana bya vanhu vo huma ematikwenimambe hikuva va rhandza ngopfu ku tirhisa vuxisi loko va lava ku kuma maphepha eka ndzawulo.

- Vatokoti va tindzimi va bumabumela na ku pfumelelana leswaku ku tirhisiwa ka tindziminkatsano swi ta antwisa vukorhokeri eka vakorhokeriwa hi ndlela yo hlamarisa swinene. Ku tirhisiwa ka tindziminkatsano swi ta endla leswaku vanhu va tsakela vukorhokeri bya ndzawulo hikuva swa kala ku kuma vukorhokeri hi tindzimi leti mi ti tivaka no ti vulavula. Vatokoti va tlhele va bumabumela leswaku ku fanele ku lemukisa vanhu hi nkoka wa tindziminkatsano hikuva ntirho wa ririmi i ku hlanganyeta vun'we bya rixaka hi ku tirhisa tindzimi ta vona ku fikelela vukorhokeri kuri hava swipimelo swo karhi. Ku tirhisiwa ka tindziminkatsano swi tisa vun'we eka vanhu va tinxaka to hambana na ku kondletela leswaku va byala moya wa ntirhisano exikarhi ka tindzimi ta vona.

5.1.8 Xivutiso xa Ndzavisiso xa 8

Hi ku vona ka wena, xana hi yihi mintlhontlho leyi u yi tokotaka hi nkarhi wa ku tirhisiwa ka tindziminkatsano tanihiloko ti ri na ntshikelelo xikarhi ka vuxaka bya muphakeri wa vukorhokeri na muakeri wa vukorhokeri ke?

- Vaofisiri va desika ra vuxokoxoko va kombisile leswaku mitlhontlho leyi va yi tokotoka loko va korhokela vaakatiko hileswaku ndzawulo ya vona yi korhokela vaakatiko va Afrika-Dzonga kun'we ni vahlampfa vo huma ematikwenimambe. Leswi swi tswala ntlhontlho lowukulu hikuva tanihi vatirhi va boheka ku tirhisa tindziminkatsano ku korhokela vakorhokeriwa. Va tlhele va kombisa leswaku swi tava swa nkoka loko ndzawulo a yi pasisa milawu leyi bohelelaka vaofisiri ku nghenela tidyondzo to letela vanhu hi vutivi bya tindziminkatsano.
- Vaofisiri va mafambiselo ya le xikarhi va kombisile leswaku ntlhontlho wo sungula i kuva vaofisiri va nga ri na vutivi byo enta hi ririmi ra vakorhokeriwa leswi swi nga endlaka leswaku ku ngari ni ntwanano lowu hetisekeke. Vaofisiri va ndzawulo va fanele va tinyiketa ku tiva tindzimi ta vaakatiko lava va korhokelaka vona. Leswi swi ta va olovela kuva ni vuxaka lebyinene ni vakorhokeriwa. Ntlhontlho wun'wana i ku hluleka ku amukela loko ririmi ro karhi va ngari tivi leswaku va ta kuma mpfuno ku sukela eka vatirhikulorhi. Vaofisiri va tlhele va kombisa kuri kuri hava tiphafulete hi tindzimi ta ximfumo leswi swi ta endla leswaku vakorhokeriwa va korhokeriwa hi ndlela yo olova.
- Vaofisirinkulu va mafambiselo va kombisile leswaku va hlangana na mintlhontlho ya vaakatiko ya matikomambe lava va rhandza ku tirhisa tindzimi ta vona ku fikelela vukorhokeri va rivala leswaku tindzimi ta xintu ta vona a hi tindzimi ta ximfumo eAfrika-Dzonga. Va kombisa leswaku eka vona a hi xiphiso ku korhokela munhu un'wana na un'wana kambe va nyenya lava titirhisaka vuxisi ku fikelela vukorhokeri. Va kombisa leswaku va ringeta ku endla vuxaka lebyinene na vakorhokeriwa kambe va vengela vukungundzwana lebyi van'wana va vakorhokeriwa va byi tirhisaka ku fikelela vukorhokeri. Va tlhela va kombisa leswaku vona va yi tokota mintlhontlho kambe va lwa hi matimba ku yi hlula leswaku va kota ku nyika vukorhokeri bya xiyimo xa le henhla eka munhu un'wana na un'wana loyi a endzelaka hofisi ya vona.
- Vatokoti va tindzimi va kombisile leswaku ku ni ntlhontlho wa kuva muphakeri wa vukorhokeri na muamukeri wa vukorhokeri va hlangana eka ririmi ro ka ri ngari ra vona havambirhi swi tisa ntlhontlho loko havambirhi va ngari vanhu lava va nga vavulavuri vo sungula va ririmi leri va hlanganisaka. Ririmi ra vuhlanganisi ri tala kuva ni ntlhontlho wo karhi hikuva a hi ririmi ra n'wina hinkwerhu. Ririmi ro lombela a ri talangi kuva ri kota ku hlanganisa vanhu hikuva hinkwerhu a hi ririmi ra n'wina.

Hambiswiritano vanhu hi fanele hi lwela ku fikelelana hi ri vanhu va tindzimi to hambanahambana hi ku tirhisa tindziminkatsano. Vatokoti va hetelele hi ku kombisa leswaku vun'we byi fana ni mafurha lama nga ta endla leswaku hi nyuka.

5.1.9 Xivutiso xa Ndzavisiso xa 9

Xana u nga bumabumela ku tirhisiwa ka tindziminkatsano entirhweni ke?

- Vaofisiri va desika ra vuxokoxoko va kombisile leswaku va bumabumela ku tirhisiwa ka tindziminkatsano entirhweni hikuva swi ta antwisa mphakelo wa vukorhokeri. Va tlhele va kombisa leswaku tinxakaxaka ta vaakatiko va Afrika-Dzonga kun'we ni vapfhumbe va ta kota ku fikelela vukorhokeri bya xiyimo xa le henhla kuri hava swirhalanganyi loko ku tirhisiwa tindziminkatsano. Ku ya hi vona xiphiso lexi talaka ku sivela mphakelo wa vukorhokeri i ririmi leri ku nga rona ri tirhisiwaka ku korhokela vanhu. Loko hofisi yi kota ku pasisa ku tirhisiwa ka tindziminkatsano swi ta pfuna munhu un'wana na un'wana ku kuma vukorhokeri hi ku olova.
- Vaofisiri va mafambiselo ya le xikarhi vari va bumabumela leswaku ndzawulo ya vona yi fanele ku tirhisa tindziminkatsano entirhweni. Hi ku ya hi vona ku tirhisiwa ka tindziminkatsano ku ta nyika ndzawulo nhlohlotele na khinkhi wo tirhela vaakatiko hikuva munhu un'wana na un'wana u ta kota ku kuma vukorhokeri hi ririmi ra yena. Va yisa emahlweni va kombisa leswaku vaofisiri hinkwavo va fanele va tikarhatela ku tirhisa tindziminkatsano ku korhokela vaakatiko. Leswi swi ta endla leswaku vukorhokeri byi kota ku fikelelaka hi ku olova kuri hava ku lahlekeriwa hi vuxokoxoko hikokwalaho ka vutoloki na vuhundzuluxeri. Va tlhele va boxa leswaku vaofisiri hinkwavo va boheka ku tirhisa tindziminkatsano ku endla leswaku va papalata ku tirhisa munhu wa vunharhu ku nyika vutoloki, laha hi mikarhi yo tala swi onhaka nkholuko wa vuxokoxoko lebyi nga bya nkoka. Va tlhele va boxa leswaku hikanyingi vanhu va titwa kahle loko va tirhisa tindziminkatsano hikuva va titlhonya na ririmi ra vona vari karhi xeve hi tin'wana tindzimi ku fikelela vukorhokeri bya nkoka.
- Vaofisirinkulu va mafambiselo va tshikelela ku endliwa ka mampfhumbe yo famba ku dyondzisiwa hi nkoka wa ku tirhisiwa ka tindziminkatsano eka tindzawulo ta

mfumo hinkwato. Va kombise leswaku ku tirhisiwa ka tindziminkatsano ku ta vuyerisa munhu un'wana na un'wana hikuva mphakelo wa vukorhokeri wu tava hi ndlela yo fikeleleka. Va tlhele va ringanyeta leswaku loko mfumo wu lava ku hatlisisa vukorhokeri wu fanele ku endla vulavisisi lebyi byi nga ta bumabumela ku tirhisiwa ka tindzimi hinkwato ta ximfumo. Leswi swi ta vuyerisa un'wana na un'wana kuri hava xihlawulambala.

- Vatokoti va tindzimi va kombisile leswaku vaofisiri va ndzawulo ya mfumo va fanele ku hisekela ku tiva tindzimi timbirhi kumbe ku tlula kuri ndlela yo va kota ku nyika vukorhokeri bya xiyimo xa le henhla eka muakatiko un'wana na un'wana. Va kombisa leswaku tiko ra hina a ri ta kumeka kuri tiko riri roxe leri nyikaka vukorhokeri bya muxaka lowu hikuva xiphemu xin'wana xa rixaka a xi vanghi na nkateko wo ya ekule na tidyondzo. Va tlhela va tshikelela leswaku ndzawulo yi fanele ku vona leswaku yi thola vaofisiri lava thokoteke hi tindziminkatsano ku papalata ku tsan'wa swikombelo swa tinxaka timbe na kuva vakorhokeriwa va hundziseriwa eka tihofisi tin'wana leswaku va ya pfuniwa kona.

5.1.10 Xivutiso xa Ndzavisiso xa 10

Hi vonelo ra wena, xana hi tihindlela ta ku tirhana na switandzhaku swa ku tirhisiwa ka tindziminkatsano eka nhluvukiso na ndlandlamuko wa Xitsonga?

- Vaofisiri va desika ra vuxokoxoko va kombisile leswaku ku tirhisiwa ka tindziminkatsano ku na switandzhaku swo va vaofisiri va hetelela va nga ha tirhisa tindzimi ta ximfumo entirhweni wa vona. Vaofisiri va ndzawulo va nga twa wonge tindziminkatsano hi rona ririmi ra hofisi. Vakorhokeriwa va ta kota ku kuma vukorhokeri hambileswi swi nga ta tisa nxungeto eka nhluvukiso na ndlandlamuko wa ririmi ra Xitsonga. Va tlhele va ya emahlweni va tshikelela leswaku tindziminkatsano ku tava xintshunxo eka vaofisiri hinkwavo va ndzawulo hikuva hofisi ya vona yi korhokela tinxaka to hambanahambana. Va hetelela hi ku boxa leswaku ririmi ra Xitsonga ri ngaka ri nga yimi ndhawu yin'we hikokwalaho ka ku tirhisiwa ka tindziminkatsano hikuva ku hluvuka ni ku ndlandlamuka ka ririmi swi le ka vavulavuri va rona.
- Vaofisiri va mafambiselo ya le xikarhi va kombisile leswaku vona va bumabumela leswaku va fanele hinkwavo va hisekela ku kuma ndzetelo-dyondzo hi

tindziminkatsano ku endlela leswaku va nga tsan'wi vutihlamuleri bya vona. Hakanyingi vaofisiri vo hlaya va papalata ku korhokela vanhu emintirhweni ya vona hikokwalaho ko tikeriwa hi tindzimi leti vakorhokeriwa va vulavulaka tona. Vaofisiri va fanele ku vona leswaku ku na switirhisiwa swo ringanela loko swi ta eka ku tirhisiwa ka tindziminkatsano. Vuxokoxoko bya matatelo ya tifomo byi fanele kuva hi tindzimi hinkwato ku sivela ku hundzuluxela vuxokoxoko hi nkarhi wa mphakelo wa vukorhokeri. Vaofisiri va tlhele va boxa leswaku ndlela yo olova yo tirhana na switandzhaku i ku pfumelela ku tirhisiwa ka ririmi ra Xitsonga tani hileswi ri nga rin'wana ra tindzimi ta ximfumo. Va kombisile leswaku ku hava ririmi na rin'we ri nga hluvukaka loko ri nga tirhisiwa hi ndlela leyi faneleke. Hi nga languteri ku hluvuka na ku ndlandlamuka ka ririmi leri nga tshikeleriwa no tsan'wiwa hi vavulavuri va rona. Va hetelele va boxa leswaku xiyenge xa vuhlanganisi xa ndzawulo xi fanele kuva ni tinhlengeletano ku tirhana na switandzhaku leswi sivelaka ku hluvukisa no ndlandlamukisa ririmi ra Xitsonga.

- Vaofisirinkulu va mafambiselo vona va kombisile leswaku xiphiso lexi tshikelelaka ku hluvuka na ku ndlandlamuka ka ririmi ra Xitsonga i kuva vavulavuri va rona va tiendla maphuphula hi ku koxa leswaku vona ku hava ririmi va ri tsandzekaka ku ri vulavula. Hi maendlelo lawa va hetelele va cukumeta ririmi ra vona va namarhela tindzimi ta van'wana. Hi ndlela yaleyo vanhu va twa swi nga fanelangi ku vulavula na Vatsonga hikuva va tinyungubyisa tindzimi ta van'wana. Va hetelele hi kombisa leswaku va fanele ku hisekela ku tinyungubyisa hi ndhavuko wa vona. Va nga nyumi ku tiphata hi ririmi ra vona. Hileswaku i swa nkoka ku boxa leswaku mfuwo wa munhu un'wana na un'wana wu le ka ririmi ra yena. Loko hi nga hluvukisa ririmi ra hina a nge yi helo. Tinxaka tin'wana ti to hi kandziyela ti hi nyenyemuka hi ku vona leswaku a hi tikarhateri ku tihluvukisa.
- Vatokoti hi tindzimi va kombisile leswaku switandzhaku swa ku tirhisiwa ka tindziminkatsano i kuva ririmi ra Xitsonga ri nga ha tekeriwi enhlokweni loko swi fika eka mphakelo wa vukorhokeri. Vaofisiri va hetelele va nga ha ri tirhisi tanihi rin'wana ra tindzimi ta ximfumo loko va pfuna vanhu hi vukorhokeri. Leswi swi tava ni xiave eka nhluvukiso na ndlandlamuko wa Xitsonga hikuva vakorhokeriwa na vatirhelamfumo va nge twi swi fanerile ku ri tirhisa loko va nyika vukorhokeri hikuva va teka kuri vakorhokeriwa va twa kuri ndlela yo antswa ku tirhisa tindziminkatsano eka mphakelo wa vukorhokeri. Xin'wana hileswaku nchumu wun'wana na

wun'wana lowu nga tirhisiwiki wu hetelela wu nyamalala. Swi tava tano ni le ka ririmi ra Xitsonga ri ta fika laha ri nga ha nyikiwiki matimba loko vanhu va tolovela ku tirhisiwa ka tindziminkatsano. Va nga fika laha va twaka leswaku vavulavuri va rona va kota tindzimi hinkwato naswona a va vilelili loko ri tsan'wiwa ri nga ha xaxametiwa eka tindzimi ta vuhlanganisi eka tihofisi to karhi. Hi marito man'wana swi vula leswaku vatokoti va ririmi ra Xitsonga va fanele va endla mampfhumba ya ndzetelo-dyondzo ku kondletela ku tekeriwa enhlokweni ka ririmi ra vona eka mphakelo wa vukorhokeri. Switiviso leswi namarhewaka eka tibodo ta switiviso swi fanele swi tsariwa na hi Xitsonga leswaku vavulavuri va Xitsonga na vona va ta vuyeriwa hikuva ku hluvuka na ndlandlamuka ka ririmi rin'wana na rin'wana swi le mavokweni ya vavulavuri va ririmi rolero.

5.2 Mikumisiso

Eka ndzavisiso lowu ku kumiwile leswi landzelaka:

Ku kumiwile leswaku eka ndzawulo leyi hlawuriweke kuva ndhawu laha ndzavisiso wu nga endliwa kona ku tirhisiwa ka tindziminkatsano a ku nga wisi mbilu. Hi kumile leswaku vatirhelamfumo eka swiyimo swa vaofisiri va desika ra vuxokoxoko, vaofisiri va mafambiselo ya le xikarhi, vaofisirinkulu ya mafambiselo na vatokoti hi tindzimi va langutene ni ntlhontlho lowukulu loko swi fika eka ririmi ra vuhlanganisi.

Eka desika ra vuxokoxoko hi kumile leswaku vaofisiri va na mavonelo yo hambana loko swi ta eka mphakelo wa vukorhokeri. Unn'wana wa vaofisiri u tshembela eka mhaka yo khomelela eka ririmi ra xiofisi ku phakela vukorhokeri. Kasi loyi un'wana yena u ri swa antswa a fambisa emahlweni leswi vumbiwa bya tiko ri vulaka swona swa leswaku tindzimi hinkwato ta khumen'we ta ximfumo ta tirhisiwa. Kambe endzhaku ka nhlokohliso wa swivutiso swa ndzavisiso havambirhi va kombisile leswaku ku tirhisiwa ka tindziminkatsano hi swona swi nga ahlula xiphiqo lexi va nga na xona.

Hi ku landza vaofisiri va mafambiselo ya le xikarhi hi kumile leswaku mphakelo wa vukorhokeri a wu va hi ndlela yo tirhisa ririmi ra xiofisi na ku tekela enhlokweni tindzimi ta vakorhokeriwa loko va tshwuka va ti tiva. Hi ndlela yin'wana vaofisiri a va tikuma va

tirhisa tindziminkatsano va ngari ku twisiseni ku va endla yini. Eka vona a twa kuri xihoxo kuva vona va tirhisa ririmi ra xiaofisi ivi mukorhokeriwa a tirhisa ra yena. Lexi tsakisaka hileswaku vaofisiri havambirhi va twa swi va khoma kahle ku tirhisa tindziminkatsano. Va tshikelele leswaku leswi swi ta olovisa ntirho wa vona.

Loko hi hlela tinhlamulo ta vaofisirinkulu va mafambiselo hi kumile leswaku vona i khale va ri karhi va tirhisa tindziminkatsano hambileswi a va nga swi lemuki kuri i tindziminkatsano. Hi mikarhi yo hlaya vona a twa vari ku hlohloteleni ka ku tirhisiwa ka leswi vumbiwa byi vulaka swona. Eka endlelo leri va tikumile vari karhi va hlohlotela ku tirhisiwa ka tindziminkatsano. Hi ku komisa hi nga vula leswaku leswi hi swi kumeke leswaku vaofisirinkulu va tsakela leswaku mhaka ya tindziminkatsano yi hlohloteriwa swinene kuri vaakatiko va ta vuyeriwa hi mphakelo wa vukorhokeri wo pfumala nkavanyeto. Kasi loko vari vatokoti hi tindzimi va kombisile leswaku vona va ta hlohlotela ndzawulo ku simeka pholisi ya ririmi leyi nga ta katsa ku tirhisiwa ka tindziminkatsano. Eka vatokoti hi kumile leswaku vona va tiyimiserile ku lwisana na mfumo leswaku wu hatlisisa ku tekeriwa enhlokweni ka ku tirhisiwa ka tindziminkatsano hikuva va vona kuri xikiya xa ku pfulela mphakelo wa vukorhokeri eka muakatiko un'wana na un'wana. Hileswaku tinxaka hinkwato ti ta vuyeriwa swinene hi ku tirhoisiwa ka tindziminkatsano.

5.3 Xiave xa ndzavisiso lowu eka miri wa vutivi

Ndzavisiso wu kotile ku nyika tinhlamulo eka swivutiso swa ndzavisiso, se i swa nkoka ku boxa hilaha tindziminkatsano ti nga hoxaka xandla eka vutivi na matwisiselo ya mphakelo wa vukorhokeri eka ndzawulo leyi a yi hlawuriwile kuva xiphemu xa ndzavisiso. Ku tirhisiwa ka tindziminkatsano ku nga vuyerisa ndzawulo kun'we ni vakorhokeriwa hikuva va kota ku fikelela mphakelo wa vukorhokeri hi ku nghena na ku huma eka tindzimi leti va titivaka kuri va nyika vukorhokeri na ku byi amukela. Vuswikoti byo va va kota ku tirhisa tindzimi to hambana eka mbulavurisano wun'we hi swona swi vuriwaka tindziminkatsano. Leswi swi ta endla leswaku mboyamelo wo tirhisa ririmi rin'we ra Xinghezi kuva mhaka ya xikhale. Ndzavisiso lowu wu hoxile xandla eka vutivi hi kuva ku tirhisiwa ka tindziminkatsano swi ta engetela ntwisiso lowukulu eka tikhonsepe kumbe theminoloji leyi tirhisiwaka ngopfu eka ndzawulo. Leswi swi vula leswaku ku na xilaveko xo endla vulavisisi ku ya emahlweni hi mhaka

ya masimekelo ya tindziminkatsano hikuva ndzavisiso lowu wu vona kuri xona xitshunxo loko ndzawulo yi ta kota ku fikelela mphakelo wa vukorhokeri kuri hava nkaveto wo karhi.

Xosungula, tindziminkatsano ti pfumelela vakorhokeriwa ku tirhisa tindzimi ta vona va tshunxekile ku ri hava ntsikelelo wo tirhisa ririmi rimbe. Xavumbirhi, tindziminkatsano ti nga tirhisiwa ku seketela ririmi ra Xinghezi ku nga rona ririmi ra xiofisi leri vaofisiri va tirhisaka rona ku phakela vukorhokeri.

Hikokwalaho, tindziminkatsano a ti hlohloteri ku tirhisiwa ka tindzimi ta le kaya ntsena kambe ti seketela na ku hlohlotela ku tirhisiwa ririmi leri tirhisiwa eka mphakelo wa vukorhokeri, ku nga Xinghezi. Hi ndlela yin'wana tindziminkatsano i xitirhisiwa xo engetela vutivi na ntwisiso loko swi fika eka mhaka ya mphakelo wa vukorhokeri.

Hi ntiyiso, tindziminkatsano ti pfumelela vaofisiri ku tirha eka ndhawu leyi yi nga boheleliki ririmi ro karhi hikuva va kota ku tirhisa vutivi bya vona bya tindzimi ku nyika vukorhokeri nhlamuselo yintshwa. Vaofisiri va tshunxeka na ku titsheмба loko vari karhi va burisana na vakorhokeriwa hi ku tirhisa tindziminkatsano. Tindziminkatsano ti ta pfumelela vatirhelamfumo na vakorhokeriwa ku humesa ku titwa ka vona kuri hava swipimelo swo karhi. Ku engetela, tindziminkatsano ti ta pfumelela vatirhelamfumo na vakorhokeriwa ku khensa na ku dyondza eka maendlelo ya ririmi ra un'wana. Loko va burisana eka xiyimo xa tindziminkatsano va ta hakuta vutivi na vutlhari eka matlhelo hamambirhi.

Hikokwalaho ke, tindziminkatsano ti pfumelela ku tirhisiwa ka tindzimi hinkwato leti vatirhelamfumo na vakorhokeriwa va tifikelelalaka ku humesa tinhlamuselo na ntwisiso wa leswi nchumu wo karhi wu nga xiswona. I swa nkoka ku boxa leswaku tindziminkatsano ti vona tindzimi hinkwato ti ringana hikuva ti vumba nchumu wun'we eka miehleketo ya tindziminyingi. Kuva ndzawulo yi nga simeka pholisi ya ririmi leyi nga bumabumelaka ni ku engeteriwa ka ku tirhisiwa ka tindziminkatsano a swi ta pfuna ku herisa midzilekano leyi vangiweweke hi mavonelo ya mfumo ehenhla ka ririmi ra xofisi. A swi ta pfuna kuva mukorhokeri a tirhisa Xitsonga xikan'we ni tindzimi tin'wana ku fikelela vukorhokeri lebbyi phakeriwaka hi ririmi ra xiofisi ra Xinghezi kuri hava ntoloki xikarhi ka muofisiri na mukorhokeriwa. Havumbirhi bya vona va vuyeriwa hi ku tirhisa

tindziminkatsano.

5.4 Swipimelo swa ndzavisiso

Pulani yo sungula ya mulavisisi a kuri ku kandziyisa vhidiyo ya mimbhurisano ya ntlawa. Xikongomelo a kuri ku kuma matikhomelo ya vangheneri hi ku tirhisa vhidiyo hi nkarhi ya mimbhurisano. Khombo ra kona vurhangeri bya ndzawulo a byi pfumelangi ku ndzi nyika mpfumelelo hikokwalaho ndzi hetelele ndzi kandziyisa ntsena mimpfumawulo. Hambiswiritano, a hi vahloko hlisiwa hinkwavo va nga pfumela leswaku ndzi kandziyisa marito ya vona. Ndzi boheke ku tsala ehansi.

Leswi ndzi pfuneke swinene hileswi a kuri ntlawa wun'we wo kongoma. Tani hileswi ntlawa lowu a wuri wa vatirhelamfumo lava vulavulaka tindzimi to hambanahambana, ndzi boheke ku tsala ndzi ri karhi ndzi hundzuluxela eka Xitsonga. Maendlelo lawa a ya kalangi ya ndzi heta mongo hikuva ndzi kotile ku fikelela xikongomelo xa mina hambiloko laha na lahaya a swi ndzi tovatova.

Handle ka swipimelo leswi, ndzavisiso wu yile emahlweni na timhakambisi ta ndzavisiso lebyi hlengeletaweke ku suka eka maendlelo ya nkoka byi vile byi ringanile ku xopaxopiwa na ku nyika mbuyelo wo amukeleka. Leswi swi kotile kuva ku fikeleriwa mahetelelo ya vuenti mayelana na xikongomelokulu xa ndzavisiso. Xiyenge lexi landzelaka xi nyika mahetelelo na swibumabumelo lama fikeleriwekre ku suka eka ndzavisiso.

5.5 Nkoka na ntirho wa tindziminkatsano

I swa risima ku boxa leswaku tindziminkatsano ti na xiave eka nhluvukiso na ndlandlamuko wa tindzimi hinkwato leti vulavuriwaka etikweni. Hileswaku ku hava tiko ri nga hluvukaka loko ririmi ri ngari kona. Prah (2007:1) u tshikelela nkoka wa ririmi eka nhluvukiso wa rixaka loko a ku:

A society develops into modernity when its citizens are literate in the languages of the masses. In other words, it is not possible to reach modernity if the language/languages of literacy and education are only within the intellectual ambit of small minorities. Historically, the

jump towards expanded knowledge production and reproduction in societies has only been possible when the languages of social majorities have been centrally placed.

Hi ndlela yin'wana i swa nkoka ku boxa leswaku xikongomelo xa tindziminkatsano ahi ku siva kumbe ku pfala nxevo tindzimi kambe i kuva munhu a va eka xiyimo xo tiva tindzimi to hlaya ivi a xi tirha ku fikelela van'wana a ri karhi a nga kandziyeri timfanelo ta vona.

Hi nga tlhela hi vona nkoka wa tindziminkatsano endyangwini. Loko ndyangu wuri na matimu ya kuva na swirho swo huma eka tindzimi to hambana swa koteka leswaku va tirhisa tindziminkatsano ku fikelelana na ku twanana. Garci na Wei (2014:23) va boxa leswi landzelaka:

Bilingual/multilingual families constantly use translanguaging to communicate because there are always family members who have different language practices which require the selection of certain features from their multilingual repertoire.

Tindziminkatsano ti tlhela ti va na xiave eka mphakelo wa dyondzo. Eka dyondzo hi kuma leswaku mudyondzi na vadyondzi va dyondza nhlokomhaka yo karhi hi ririmi ra Xinghezi. Kambe loko swi fika ekaminjhekanjhekisano hi nhlokomhaka leyi va yi endleke hi Xinghezi, mudyondzisi pfumelela vadyondzisi ku burisana hi ku tirhisa tindzimi ta vona. Hi ndlela leyi pfumelela mudyondzi un'wana na un'wana ku andlala mavonelo ya yena ehenhla ka nhlokomhaka leyi va yi dyondzeke hi Xinghezi. Eku heteleleni vadyondzi va vuyeriwa hi ku kuma tinhlamuselo ta leswi a va swi endla hi tindzimi tin'wana. Lswi tsakisa swinene eka xiyimo lexi i kuva vadyondzi va vutisa swivutiso hi ku tirhisa tindzimi ta vona ivi na tinhlamulo ti va tindzimi to hambana na ta vona kambe va hetelela va twisisana na ku twanana. Leswi swi tiyisisa hi Canagarajah (2011:401):

Translanguaging is a term first coined by Williams (1994) meaning “the ability of multilingual speakers to shuttle between languages, treating the diverse languages that form their repertoire as an

integrated system”.

Xin’wana xa nkoka hi tindziminkatsano i kuva vanhu hinkwavo va swi kota ku nghenela eka nkanelo wo karhi hambiloko ririmi ra vona ku ngari rona ri tirhisiwakaku fambisa. Vangheneri va va na ku titsheмба na ku hlohloleleka. Ku tlhela kuvana ku ringana xikarhi ka tindzimi leti ti tirhisiwaka. Kuva munhu a nga siveriwi kuhumesa miehleketo ya yena hi ririmi ra yena swi endla leswaku a tshunxeka na kuhumesa hinkwaswo lexi nga xifuveni xa yena mayelana na nhlokomhaka leyi ngaku tlhuvutsiweni.

Tindziminkatsano ti pfumelela vangheneri va tindzimi to hambana ku tirhisa tidikixinari ta tindzimi ta vona ku hlamusela matheme kumbe tikhonsepe to karhi leswaku vanhu hinkwavo vava xiphemu xa nkanelo. Ku pimanisa na ku hambanisa michumu leyi va vulavulaka hi yona swi pfuneta ku ndlandlamuka ntivomarito eka ririmi lerintshwa u hlanganaka na rona ro sungula. Hi ndlela yaleyo u hisekela ku ri dyondza u ri tiva hi ku famba ka nkarhi.

Ku tirhisiwa ka tindziminkatsano swi hlohlotela ku tirhisiwa ka tibuku ta tindzimi to hambanahambana na switirhisiwa swin’wana swa ririmi, xik. titheminoloji, tidixinari na ntivomarito. Hi ndlela leyi, vatirhisi va tindzimi va hlohloleleka kuva na mikanerisano ya mitlawa na tikhomferense ta mitlawa va tirhisa tindziminkatsano ku kambisisa ntwisiso wu vona leswaku ku ni vuxaka xikarhi ka tindzimi leti.

Ku humelela ka ku tirhisiwa ka tindziminkatsano ku fanele ku hlohloteriwa na mhaka ya vutoloki na vuhundzuluxeri leswaku vanhu hinkwavo va fikelela swikili swo hlawuleka mayelana na tindziminkatsano ku nga: ku hlaya, ku tsala ku vulavula, na ku yingisela. Hileswaku xikongomelo xa tindziminkatsako i ku endla leswaku u twisisiwa; ku hundzisa hungu leri nga na nhlamuselo yo twisiseka; ku tumbuluxa nchumu lowuntshwa.

Ku tirhisiwa ka tindziminkatsano hi nkarhi wa ku burisana ka ntlawa kumbe mitlawa swi ndlandlamukisa ntwisiso wa vaofisiri na vakorhokeriwa wa tikhonsepe. Hi tlhelo swi sivela kuva vakorhokeri va byeriwa leswaku mphakelo wa vukorhokeri lebyi va byi lava ku hava hikokwalaho ka ku hambana hi ririmi.

5.6 Mahetelelo na swibumabumelo

5.6.1 Mahetelelo

Xikongomelokulu xa ndzavisiso lowu i ku twisisa hi vuenti ku tirhisiwa ka tindzimikatsano eka xivandla xa ntirho wa mani na mani hi ku kongomisa eka yin'wana ya tindzawulo ta mfumo eXifundzeninkulu xa Limpopo. Hi ndlela yin'wana, ndzavisiso lowu wu langutisisa hi vuenti nkoka ni ku pfuna ka tindziminkatsano exivandleni xa ntirho. Mivuyelo yi kombisa leswaku vukorhokeri byi hatlisisiwa loko vakorhokeriwa va pfumeleriwa ku tirhisa tindziminkatsano ku fikelela vukorhokeri. Miangulo kumbe tinhlamulo ta vahloko hlisiwa eka nhloko hliso wa swivutiso na minkarisano wa ntlawa wo kongoma ti tiyisisa mavonelo ya kahle swinene. Votala va vahloko hlisiwa va kombisile leswaku ku tirhisiwa ka tindziminkatsano eka mphakelo wa vukorhokeri swi ta va pfuna ku tirhisa tindzimi hinkwato leti khumbhekaka hi nkarhi wa ku burisana. Loko mukorhokeriwa a ya tata tifomo leti faneleke u tava a ri na vutivi byo ringanela. Hi tlhelo hi ta hunguta swivutiso leswi mukorhokeriwa a ta vutisa loko a ku nga tirhisiwa tindziminkatsano. Hi ku landza mivuyelo, tindziminkatsano ti nga tirhisiwa ku pfuna vakorhokeriwa ku fikelela vukorhokeri kuri hava vatoloki. Kuri hava ku kanana ndzavisiso lowu wu kotile ku fikelela Xikongomelokulu xa kuva swi nga koteka kuva vakorhokeriwa va kuma vukorhokeri hi ku tirhisa tindziminkatsano.

Ndzavisiso wu tlhele wu humesa nkoka wa kuva vakorhokeriwa va tirhisa tindzimi ku fikelela vukorhokeri. Hi ndlela yin'wana ndzavisiso wu kombisa leswaku vakorhokeriwa a va boheleriwi ku tirhisa ririmi rin'we ku fikelela vukorhokeri. Leswi swi tano hikuva tindzimi hinkwato leti tirhisiwaka tiva tiri eka xiyimo xo tirha emihleketweni hambiloko kuri ririmi rin'we ntsena ri nga ku tirhisiweni. Xiyimo lexi xiva tano hikuva un'wana na un'wana u le ku tirhiseni ririmi ro kambe eku heteleleni hinkwavo va twanana na ku vuyeriwa. Leswi hileswi tindziminkatsano ti tirhisaka xiswona.

Nchumu wa nkoka lowu nga katsakanyiwaka ku suka eka ndzavisiso lowu hileswaku tindziminkatsano a ti tsan'wi ku tirhisiwa ka Xinghezi eka swa vuhlanganisi. Kambe, ndzavisiso wu kombisile leswaku tindzimi hinkwato leti nga eka mfikelelo wa muphakeri wa vukorhokeri na mukorhokeriwa (ku katsa ni Xinghezi) ti nga tirhisiwa eka vuhlanganisi bya mphakelo wa vukorhokeri. Ku engetela, loko vakorhokeriwa va

twisisa mphakelo wa vukorhokeri hi tindzimi ta vona swi ta antswisa vukorhokeri hambiloko hi ximfumo byi phakeriwa hi ririmi ra Xinghezi. Loko vuhlanganisi byi va kona xikarhi ka muphakeri na mukorhokeri kuva na mfikelelo wa vukorhokeri hi ku tirhisa tindziminkatsano swa amukeleka swinene.

Loko vakorhokeriwa ku nga vaakatiko va twisisa no amukela vukorhokeri hi ku tirhisa tindziminkatsano swi kombisa kahle leswaku ku tava ku humelela lokukulu eka ndzawulo. Xikongomenkulu xa ndzavisiso lowu a kuri kuva ku fikeleriwa ka mphakelo wa vukorhokeri hi ku tirhisa tindziminkatsano. Leswi swi vula leswaku ndzawulo yi ndlandlamukisa na ku hluvukisa tikhonsepe ta nkoka leti vumbaka xiphemu xa mphakelo wa vukorhokeri hi ku tirhisa tindziminkatsano. Hikokwalaho, ku tirhisiwa ka tindziminkatsano hi nkarhi wa mphakelo wa vukorhokeri swi nga pfuna ku antwisa matatelo ya tifomo to hambanahambana ta ndzawulo hikuva vakorhokeriwa va nga hlamuseriwa va tale endhawini. Hi ndlela leyi, vatirhelamfumo va pfumelela vakorhokeriwa va vutisa swivutiso hi ku tirhisa tindziminkatsano hi xikongomelo xo hatlisisa mphakelo wa vukorhokeri. Ku tirhisiwa ka tindziminkatsano swi pfulela vanhu hinkwavo ku fikelelana na ku twisisana hi ku olova.

5.6.2 Swibumabumelo

Hi ku landza leswi hi swi kumekeke eka ndzavisiso hi nga nyika swibumabumelo leswi landzelaka:

- Valavisisi va nga endla mlavisiso eka tindzawulo tin'wana ta mfumo ku humesela erivaleni nkoka wa tindziminkatsano eka mphakelo wa vukorhokeri.
- Xin'wana xibumabumelo i ku tsala tiatikili hi ku tirhisiwa ka tindziminkatsano eka swiyenge swo hambanahambana.
- Xin'wana xibumabemelo i ku va mfumo wu endla mapfhumba yo hlohletela ku tirhisiwa ka tindziminkatsano eka masipala leswaku vavulavuri va kota ku fikelela vukorhokeri hi ku olova.

- Kuva ndzawulo yin'wana na yin'wana yi simeka pholisi ya ririmi leyi nga ta hlohlotella ku tirhisiwa ka tindziminkatsano leswaku vaakatiko hinkwavo va ta vuyeriwa loko swi fika eka ku mfikelelo wa vukorhokeri.

I swa nkoka ku tekela nhlokweni leswaku ku tirhisiwa ka tindziminkatsano swi nga cinca mavonelo ya hina ehenhla ka tindzimi leti ti nga ta ximfumo kambe ti nga tirhisiwiki eka tindzawulo ta mfumo ni le ka masipala. Loko vaakatiko vari karhi va tirhisa tindzimi ta vona swi ta hlanganyeta ku tirhisiwa ka tindziminkatsano. Swi ta tlhela swi vuyeriwa munhu un'wana na un'wana kuva a dyondza tindzimi ta van'wana hi ku olova swinene. .Kambe hi ntiyiso vutihlamuleri byo hluvukisa tindzimi hinkwato byi rhwale hi mfumo. Ku hluleka ka wona ku hluvukisa tindzimi hinkwato ta ximfumo swi endla leswaku tindzimi tin'wana ti salela ndzhaku hi nhluvuko no ndlandlamuka. Leswi swi hi fika eka mhaka yo va vavulavuri va tindzimi teto va vona tindzimi ti ngari na nkoka.

Xohetelela, hi ku landza mivuyelo ya ndzavisiso lowu, ndzi bumabumela leswaku ndzavisiso wo yisa emahlweni wu endliwa ku tumbuluxa loko swi ta koteka kuva tifomo ta ndzawulo ti hundzuluxeriwa eka tindzimi ta xintima ku katsa ni Xitsonga hi xikongomelo xo antswisa mphakelo wa vukorhokeri. Leswi swi ta vula leswaku ku tava vutihlamuleri bya muakatiko un'wana na un'wana ku kombela tifomo hi ririmi leri swi nga ta n'wi olovela ku titata hi rona. Ndzi kholwa leswaku ku tirhisiwa ka tindzimi hinkwato ta ximfumo ku fikelela mphakelo wa vukorhokeri swi ta pfulela tiko hinkwaro nkarhi wo fikelela swilo swo hambanahambana hi tindzimi ta vona. Hileswaku swi nga byala moya wa ntirhisano hikuva va tivelana mindhavuko na mitlovelo ya vona yo hambana kambe va nga tsan'wi tindzimi ta vona. Ndzavisiso wa ha ta laveka ku kuma tindlela tin'wana to antswisa vuhlanganisi xikarhi ka vatirhelamfumo na vaakatiko hikuva tiko ra Afrika-Dzonga ri amukela vahlampfa hi rivilo ra le henhla ku tlula matiko hinkwayo ya Afrika.

5.7 Nkatsakanyo wa ndzima

Hi ku songasonga, ku nga boxiwa leswaku swi kotekile ku va ku fikeleriwa xikongomelokulu na swikongomelotsongo swa ndzavisiso lowu. Ku va ku tirhisiwile nkoka wa tindziminkatsano. Hi ndzavisiso lowu swi kotekile ku kombisa leswaku

vakorhokeriwa va fanele va fikelela vukorhokeri hi tindziminkatsano.

TIBUKU LETI TIRHISIWEKE

Andrew, D.P.S., Pedersen, & McEvoy, C.D. (2011). *Research Methods and Design in Sport Management*. United States of America: Human Kinetics.

Bailey, B. (2007). *Heteroglossia and Boundaries*. In M. Heller (Ed.), *Bilingualism: A social approach* (pp.257-276). Basingstoke, UK: Palgrave.

Baker, C. (2011). *Foundations of Bilingual Education and Bilingualism* (4th edition). Clevedon: Multilingual Matters.

Bless, C., & Higson-Smith, C. (1995). *Fundamentals of Social Research Methods: An African Perspective*. Cape Town: Juta.

Canagarajah, S. (2011). *Codemeshing in Academic Writing: Identifying Teachable Strategies of Translanguaging*. *The Modern Language Journal*, 95(3): 401-417.

Canagarajah, S. (2013). *Translingual Practice: Global Englishes and Cosmopolitan Relations*. New York, NY: Routledge.

Childs, M. (2016). *Reflecting on Translanguaging in Multilingual Classrooms: Harnessing the power of poetry and photography*. *Educational Research for Social Change*, Port Elizabeth: Scielo, 5 (1), 1-15.

Cogo, A. (2016). *Conceptualizing ELF as a Translanguaging Phenomenon: Covert and Overt Resources in a Transnational Workplace*. *Wasenda Working Papers in ELF* Vol.5, 1-17.

Chukly-Bonato, K. (2016). *Transferring Knowledge through Translanguaging: The Art of Multilingualizing the Foreign Language Classroom*. Montreal, McGill University.

Connaway, L.S., & Powell, R.R. (2010). *Basic Research Methods for Librarians* (5th ed.). Westport, Conn: Libraries Unlimited.

Creese, A., & Blackledge, A. (2010). *Tranlanguaging in the Bilingual Classroom: A Pedagogy for Learning and Teaching*. *Modern Language Journal*, 94, 103-115.

- Creese, A., Blackledge, A., & Hu, R. (2016). Translanguaging and translation: the construction of social difference across city spaces, *International Journal of Bilingual Education* 21(7), 841-852. Infoma UK Limited.
- Creswell, J.W. (2009). *Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches* (3rd. ed). Washington D.C., Oxford University Press.
- Cummins, J. (2007). *Cultural and Linguistic Diversity in Education*. A Mainstream Issue. Clevedon, England: Multilingual Matters
- Cummins, J. (2005). *A Proposal for Action: Strategies for Recognizing Heritage Language Competence as a Learning Resource within the Mainstream Classroom*. *Modern Language Journal*, 89, 585-592.
- Deibert, A. (2008). *Code Switching of Russian-German Bilinguals*. Germany: GRIN Verlag.
- Duarte, J. (2016). *Translanguaging in Mainstream Education: a Sociocultural Approach*. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, 1-15.
- Eastman, C.M. (1992). *Code Switching*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Garcia, O. (2009). *Bilingual Education in the 21st Century: A Global Perspective*. Malden, MA: Basil/Blackwell.
- Garcia, O., Barlett, L., & Kleifgen, J. (2007). "From biliteracy to pluriliteracies", *Handbook of Multilingualism and Multilingual Communication*, Auer, P & Weih (Eds.), Berlin, New York: De Gruyter Mouton, 2008, pp.207-228.
<https://doi.org/10.15/5/9763/1019855.3.2207>
- Garcia, O., & Wei, L. (2014). *Translanguaging: Language, Bilingualism and Education*. Palgrave Macmillan.
- Garcia, O., & Sylan, C.E. (2011). *Pedagogies and Practices in Multilingual Classrooms: Singularities in Pluralities*. *Modern Language Journal* 95(3): 385-400.

Gort, M. (2015). *Transforming Literacy Learning and Teaching through Translanguaging and Other Typical Practices Associated with “doing being bilingual.”* International Multilingual Research Journal, 9(2), 1-6.

Guzzetti, (Ed). (2002). *Literacy in America: An encyclopedia of history, theory and practice*. Sata Barbara: ABC-CLIO Publishers.

Haugen, E. (1956). *Bilingualism in the Americas: A bibliography and research guide*. Jacksonville, IL: American Dialect Society.

Hurst-Harosh., E & Mona, M. (2017). “Translanguaging”as a socially just pedagogy. *Education as Change* 21(2):126-148.

<https://www.gov.za/DOCUMENTS/CONSTITUTION/constitution-republic-south-africa-1961-1>>[Accessed 11 September 2021].

https://www.gov.za/sites/default/files/gcis_document/201409/language_policy1997.pdf [Accessed 12 September 2021].

<https://www.dhet.gov.za/Management%20Support/Language%20Policy%20for%20Higher%20Education.pdf> [Accessed 12 September 2021].

<https://pmg.org.za/files/bills/111104b23-11.pdf>. [Accessed 11 September 2021]

<https://www.gov.za/documents/use-official-languages-act,2012.pdf>. [Accessed 11 September 2021].

<https://www.statssa.gov.za/publications/P0304/P030142011.pdf>. [Accessed 11 September 2021]

Kadushin, C. (2012). *The Social Work Interview: A Guide for Human Service Professionals*. United States of America: Columbia University Press.

Kadushin, C. (2012). *Understanding Social Networks*. Oxford: Oxford University Press

Krause, L.S., & Prinsloo, M. *Translanguaging in a Township Primary School: Policy and Practice*, *Southern African Linguistics and Applied Language Studies*, 43(4), 347-

357.

Liamputtong, P. (2011). *Focus Group Methodology: Principles and Ppractice*. Thousand Oaks, CA: SAGE.

Lin, AM.Y., & Martin, P. (2005). *Critical, Transdisciplinary Perspectives on Language-In-Education Policy and Practice in Postcolonial Contexts: The case of Hong Kong*. In A.M. Lin & P.W. Martin (Eds.), *Decolonisation, Globalisation: Language-In-Education Policy and Practice* (pp. 38-54). Clevedon, UK: Multilingual Matters.

MacSwan, J. (2017). *A Multilingual Perspective on Translanguaging*. *America Educational Research Journal*, Vol. 54. No.1, pp.167-201.

Makalela, L. (2013). *Translanguaging in kasi-taal: Rethinking old language boundaries for new language planning*. *Stellenbosch Papers in Linguistics Plus* 42: 111-125.

Makoni, S., & Pennycook, A.D. (2007). *Disinventing and reconstituting languages*. In S. Makoni & A. Pennycook (Eds.), *Disinventing and reconstituting languages* (pp.1-41). Clevedon, UK: Multilingual Matters.

Mackey, W.F. (1967). *Bilingualism as a world problem/Le bilinguisme, phenomene mondial*. Montreal: Harvest House.

Maree, K. (2007). *First Steps in Research*. Cape Town: Van Schaik.

Mgijima, V.D., & Makalela, L. 2016. The Effects of Translanguaging on the Bi-literate Inferencing Strategies of Ffourth Grade Learners. *Perspectives in Education*, 34(3): 86-93.

Minichiello, V. (1990). *In-depth Interviewing: Researching People*, Longman Cheshire.

Miller, R.L., & Brewer, J.D. (2003). *A-Z of Social Research: A Dictionary of Key Social Science Research Concepts*. London: Sage Publishers.

Mokolo, M.F. (2014). *An Investigation into Patterns of Translanguaging in Classrooms in the Foundation Phase in a Primary School in the Limpopo Province*. Unpublished

MA Dissertation, Polokwane: University of Limpopo.

Neuman, W.L. (2013). *Social Research Methods: Qualitative and Quantitative Methods*. Pearson Education Limited.

Nicholas, H., & Starks, D. (2014). *Language Education and Applied Linguistics: Bridging the Two Fields*. New York: Routledge.

Pacheco, M.B. (2016). *Translanguaging in the English-Centric Classroom: A Communities of Practice Perspective*. D.Phil. Vanderbilt University, Nashville, Tennessee.

Pennycook, A. (2006). *Postmodernism in Language Policy*. In T. Ricento (Ed.), *An Introduction to Language Policy: Theory and Method* (pp. 60-67). London: Blackwell.

Pra, K.K. (2007). *Challenges to the Promotion of Indigenous Languages in South Africa*.

Simpson, J. (2017). *Translanguaging in the Contact Zone: Language Use in Superdiverse Urban Areas*. Working Papers in Translanguaging and Translation.

The Center for Advanced Studies of African Society, Cape Town.

Thomas, S., Joseph, C., Laccetti, J, Mason, B., Mills, S., Perril, S., & Pullinger, K. (2007). *Transliteration: Crossing Divides*. New York: Springer.

Wardhaugh, R. (2001). *An Introduction to Sociolinguistics*. Singapore: John Wiley & Sons.

Weinreich, U. (1953Z). *Languages in Contact*. The Hague: Mouton.

Willis, J. (2008). *Qualitative Research Methods for Education and Instructional Technology*. United States of America: IAP.

Williams, C. (1994). *Arfarniad o Ddulliau Dysgu ac Addysgu yng Nghyd-Destun Addysg*. Uwchradd ddwyieithog. Unpublished PhD thesis. Bangor: University of Wales.

- Williams, C. (1996). *Secondary education: Teaching in the Bilingual Situation*. In C. Williams, C. (2003). *Television and Translanguaging in a Bilingual Teaching Situation*. In C.B. Sharma, Technology Enhanced Primary Education: Global Experiences (pp. 1-9). New Delhi, India: Kautilya.
- Williams, C. (2002). *Ennil iaith: Astudiaeth o sefyllfa drochi yn 11 – 16 oed* [A language gained: A study of language immersion at 11-16 years of age]. Bangor, UK: School of Education.
- Williams, C. (1996). *Secondary Education: Teaching in the Bilingual Situation*. In G.L.C. Williams, The Language Policy: Taking Stock [pp. 39-78]. Llangefni, UK: CAI.
- Williams, G., Lewis, & C. Baker (Eds) *Language policy: Taking stock*. Llangefni (Wales).
- Yin, R.K. (2011). *Qualitative Research from Start to Finish*. New York. Guilford Press.